

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ERMENİ AŞOT KRALLIĞI VE BİZANS İLE İLİŞKİLERİ

DİLEK KIZTANIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. MEHMET ALİ HACIGÖKMEN**

KONYA – 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Adı Soyadı	DİLEK KIZTANIR		
Numarası	174202022006		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih /Ortaçağ Tarihi		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tezin Adı	Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile İlişkileri		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	DİLEK KIZTANIR		
	Numarası	174202022006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. MEHMET ALİ HACIGÖKMEN		
Tezin Adı	Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile İlişkileri			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile İlişkileri başlıklı bu çalışma/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. M. Ali Hacigökmen (Danışman)		
Dr. Mustafa AKKUŞ (Üye)		
Dr. Sefi SOLMAZ (Üye)		

ÖN SÖZ

Ermenilerin menşei konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş fakat henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Konu ile ilgili görüş bildiren araştırmacılar, Ermenilerin Hz. Nuh'un torunu Hayk'tan geldiği, Trak-Friglere, Urartulara, Hititlere mensup bir topluluk olduğu veya Kafkas halklarından bir kavim olduğu gibi farklı tezler öne sürmüşlerdir. Ermeniler ise kendilerinin Hz. Nuh'un torunu Hayk'ın neslinden geldiklerini kabul etmişlerdir. Onlara göre, Tufan olayından sonra Hz. Nuh'un gemisi Ararat Dağı üzerine oturmuş, sular çekildikten sonra da bu bölgeye yerleşen Hz. Nuh'un oğulları ve torunları çoğalmışlardır. Bu esnada Hz. Nuh'un oğlu Yasef'in oğulları ve torunları da Ararat Dağı civarına yayılmışlardır. Ermenilerin atası olan "Hayk" da bunlarla birlikte bulunmaktadır. Ermeniler bu rivayete dayanarak Anadolu'da yüzyıllar öncesinden var olduklarını iddia etmektedirler. Gerçekte ise Ermeni Tarihi'nin başlangıcı, Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri bilimsel temellere dayandırılarak açıklanamamıştır. Bunun aslında köklü bir Ermeni Tarihinin olmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

M.Ö. 521 yılında Pers Kralı Darius'un kitabeleri sayesinde Ermenilerin bu tarihte Anadolu'da var oldukları bilinmektedir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi, onların iskân yerleri olmuştur. Çalışmamızda incelediğimiz Doğu Anadolu Ermenilerinden, Ermeni Aşot Krallığı da Kars/Ani coğrafyasında hüküm sürmüştür. Doğu Anadolu'daki Ermeniler 641 yılına kadar Bizans ve Sasani hâkimiyetinde kalmıştır. 641 yılında Müslüman-Arapların Divin'i ele geçirmesiyle de bu defa güneyde İslâm Halifeliği ve batıda Bizans İmparatorluğu arasında kalmışlardır. Ayrıca Aşot Ermeni Krallığı'nın, siyasî faaliyetlerini Sâcoğulları, Revvâdiler ve Şeddâdiler gibi bölgede bulunan diğer devletler de etkilemiş ve şekillendirmiştir. Bahsettiğimiz devletlerin Doğu Anadolu'ya yönelik siyasetlerinde Ermeni Aşot Krallığı mutlaka yer almış ve politikalarının bir kısmını Aşot Ermenileri ile ilişkileri oluşturmuştur.

Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans İlişkileri konusunda günümüze kadar yapılan çalışmalarda konu ile ilgileri ölçüsünde, eksik ve yetersiz bazı çalışmalar yapılmıştır. Çalışmamızın konusu ile ilgili Rene Grousset'in, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi* ve

Fahrettin Kırzioğlu'nun, *Kars Tarihi*, C.I eserinden başka konumuz ile ilgili eser ve çalışma bulunmamaktadır. 862-1045 yılları arası, siyasî ve sosyal olayların ortaya çıkmasında da çalışmamızın önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu boşluğu dolduracağı inancıyla hazırladığımız alışmamızda Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ilişkilerini ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Ermeni Aşot Krallığı'nın kuruluşu ve siyasî faaliyetleri anlatılmıştır. Bu bölüm içerisinde Aşot Ermenilerinin kökenleri, Sâcoğulları ile ilişkileri ve İslâm Halifeleri'nin Aşot Ermenilerine unvan vermesi gibi önemli konulara da değinilmiştir.

İkinci bölümde, Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ilişkileri ile birlikte Anadolu'ya ilk Selçuklu Akınları anlatılmıştır. Bu bölümde de Bizans İmparatorluğu'nun Sivas'taki Ermenileri, Makedonya'ya göç ettirmesi, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Antakya'ya göç ettirilmesi, son Aşot Kralı II. Gagik'in mülkünün Bizans tarafından elinden alınması, Tuğrul ve ağrı Bey dönemleri ile Sultan Alparslan'ın 1064'te Ani'yi fethi gibi konulara yer verilmiştir.

Çalışma süresince bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım ve bu araştırmanın planlanmasından yazım aşamasına kadar geçen sürede fikir ve görüşleriyle beni destekleyen danışmanım Doç.Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN'e teşekkür ederim.

KONYA 2018

DİLEK KIZTANIR

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

	Adı Soyadı	DİLEK KIZTANIR		
	Numarası	174202022006		
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç.Dr.MEHMET ALİ HACIGÖKMEN		
	Tezin Adı	Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile İlişkileri		

ÖZET

IX ve XI.Yüzyılda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde varlıklarını sürdüren Ermeni sülalelerinden biri de Kars/Ani coğrafyasında hüküm süren Bagratuni sülalesi olmuştur. Bagratuniler, soylarını Kral Davud'a bağlamışlar ve Yahudi asıllı olduklarını kabul etmişlerdir. Bagratuniler sülalesi, M.S. III ve IV.Yüzyıllarda, İrandaki Part-Arşaklı hanedanının taç giyme törenlerinde, taçlarını giydiren "Takatir" unvanını almışlardır. 301 yılında Hıristiyanlığı kabul ederek 451'deki Khalkedon/Kadıköy Konsili'nde Bizans-Ortodoks Kilisesinden ayrılmışlar ve Gregoryan mezhebini benimsemişlerdir. Bagratuniler, M.S. VIII.Yüzyılda Müslüman Arapların Divin'i ele geçirmesiyle güneyden Emevi ve Abbasi Halifeliği; batıdan ise Bizans İmparatorluğu ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bagratunilerin ilk Kralı olan I. Aşot'a (Büyük Aşot) Abbasi Halifesi el-Mutemid tarafından 885'te "kral" unvanı verilmiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru I. Basileios da I. Aşot'a "kral" unvanı vermiştir. Böylece, Aşot Ermenileri hem Abbasi Halifeliğinden hem de Bizans İmparatorluğundan unvanlar alıp taç giyerek bölgede varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu çalışma, Aşot Ermenilerinin ilk zamanlarından yıkılışına kadar geçen süreçteki siyasî faaliyetleri ve Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini Ermeni kaynaklarından , Türkçe ve İngilizce araştırma eserlerden hareketle incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşot Ermenileri, Bagratuniler, Bizans İmparatorluğu, Abbasi Halifeliği, Büyük Selçuklu Devleti.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	DİLEK KIZTANIR		
	Numarası	174202022006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih /Ortaçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Tez Danışmanı	Doç.Dr.MEHMET ALİ HACIGÖKMEN		
Tezin İngilizce Adı		Armenian Ashot Kingdom and Relations with Byzantine		

SUMMARY

In the IX and XI Century, one of the Armenian dynasties continuing their existence in the Eastern Anatolia Region was the Bagratuni dynasty, which was ruled in Kars/Ani geography. The Bagratuns tied King Solomon to King David and accepted that they were Jewish. The Bagratuni dynasty, III and VI Centuries BC, in the coronation ceremonies of the Part-Arşak dynasty of the Iran, they took the title “Takatir”. By accepting Christianity in 301, they left the Byzantine Orthodox Church in Khalkedon/ Kadıköy Council in 451 and adopted the Gregorian sect. Bagratuns, Muslim Arabs in the VIII Century BC had to fight against the Umayyad and Abbasi Caliphate from the South and the Byzantine Empire from the west with the capture of the Divin. The first king of the Bagratuns was given the title of king in 885 by Abbasi Caliphate al-Mutemid to I. Ashot (Great Ashot). Then, in the Byzantine Emperor I. Basileios, him gave the title of king. Thus, Ashot Armenians continued their presence in the region by taking the titles from the Abbasi Caliphate and the Byzantine Empire and crowning them. The aim of study is to investigate the political activities of Ashot Armenians from their early times to their collapse and their relations with the Byzantine Empire from the sources of Armenian, from Turkish and English research works.

Key Words: *The Ashot Armenians, the Bagratuns, the Byzantine Empire, the Abbasi Caliphate, the Great Seljuk Empire*

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.mad. : adı geçen madde

a.g.t. : adı geçen tez

b. : bin

bk. : bakınız

C. : Cilt

çev. : çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

H.z. : Hazreti

İA : İslam Ansiklopedisi

İÜEFTD : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

mad. : madde

Sa. : Sayı.

s. : sayfa.

T.T.K : Türk Tarih Kurumu

yay. : yayınları, yayınlayan

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
TEZ KABUL FORMU.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
SUMMARY.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
A)ERMENİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ.....	1
II. I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI.....	4
ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR.....	5
III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	6
A.Kaynaklar.....	6
B.Araştırmalar.....	6

I.BÖLÜM

ERMENİ AŞOT KRALLIĞININ KURULUŞU

A) AŞOT KRALLIĞININ KURULDUĞU BÖLGE.....	9
1)KARS COĞRAFYASI.....	9
2)ANİ COĞRAFYASI.....	11
B) AŞOT ERMENİ KRALLIĞINA KOMŞU ERMENİ SÜLALELER.....	13
1)KAMSARAGANLAR.....	14

2)MAMİKONYANLAR.....	14
3)SÜNİK SÜLALESİ.....	15
4) RIŞDUNİ SÜLALESİ.....	16
5)ARDZIRUNİ SÜLALESİ.....	16
C)AŞOT KRALLIĞININ KURUCULARI: BAGRATUNİ HANEDANININ KÖKENİ.....	17
D)KÖR AŞOT.....	21
1)ERMENİLER VE MÜSLÜMANLARIN İLK MÜNASEBETLERİ.....	24
E) AŞOT MİSAGER'İN ERMENİ PRENSLİĞİ.....	25
F)SİMPAT APLAPAS (EBU'L-ABBAS).....	27
1)ERMENİ PRENSLERİN SÜRGÜN EDİLMESİ.....	29
G)KARS-ANİ BAĞRATLI KRALLIĞININ KURULUŞU VE BÜYÜK AŞOT'A (LAŞOT) ANİ'DE TAÇ GİYDİRİLMESİ (885).....	30
1)BAGRATUNİ-MAMİKONYAN MÜCADELESİ.....	31
2)BAGRATUNİ-VASBURAGAN İLİŞKİLERİ.....	31
3)ERMENİ-KİLİSE İLİŞKİLERİ.....	32
4)ERMENİ-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ.....	33
5) BÜYÜK AŞOT'A HALİFE EL-MU'TEMİD TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ(885).....	34
6)BÜYÜK AŞOT'A BİZANS İMPARATORU I.BASİLEİOS TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ (885)	35
H)I.SİMPAT DÖNEMİ(890-914).....	36
1)I.SİMPAT'IN AMCASI APAS İLE MÜCADELESİ.....	36
2)I.SİMPAT'A ABBASİ HALİFESİ EL-MU'TEMİD TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ.....	37
3)I.SİMPAT'IN AZERBAYCAN VALİSİ MUHAMMED EL-AFŞİN İLE ANLAŞMASI.....	38
4)I.SİMPAT'IN DİVİN'İ ALMASI.....	38
5) ALAGÖZ DAĞI SAVAŞI.....	39

6) ARDZIRUNİ ERMENİLERİ.....	40
7) EMİR MUHAMMED EL-AFŞİN'İN BAGRATUNİ HANEDANINI ESİR ALMASI.....	41
8) YUSUF BİN EBU'S- SÂC DÖNEMİ.....	42
9) I.SİMPAT'IN YUSUF'A İHANETİ VE ÖLÜMÜ.....	43
a) TZIGNAVACAR/ ÇIKNAVACAR (BALIKPAZARI) SAVAŞI.....	45
I) İLAŞOT (DEMİR AŞOT) (915-928).....	46
1) ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	47
2) İLAŞOT VE İSBARABED AŞOT MÜCADELESİ.....	48
3) İLAŞOT'A YUSUF BİN EBU'S SÂC TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ.....	49
4) EMİR SEBÜK DÖNEMİ.....	49
İ) KARS KRALI APAS (ABBAS) (928-952).....	50
J) İLAŞOT (961-977) VE KARS KRALI MUŞEG (962-984).....	52
1) İLAŞOT'UN ANI'DE TAÇ GIYMESİ (961).....	53
2) ABBASİ HALİFESİ EL-MUTİ'NİN İLAŞOT'A "ŞAHİARMEN" UNVANI VERMESİ.....	53
3) KARS KRALI MUŞEG.....	53
4) ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	54
K) ANI KRALI İI.SİMPAT (977-989).....	55
1) İI.SİMPAT'IN KARS KRALI MUŞEG İLE MÜCADELESİ.....	55
2) İI.SİMPAT'IN AZERBAYCAN EMİRLERİ İLE ANLAŞMASI.....	56
L) İGAGİK DÖNEMİ (989-1020).....	57
1) BİZANS-ERMENİ İLİŞKİLERİ.....	58
2) İGAGİK VE TAVİT ANHOGİN MÜCADELESİ.....	59
3) İGAGİK'İN ABHAZYA KRALINA YARDIMI.....	60
M) ANI KRALI HOVHANNES SİMPAT (1020-1041).....	61

1)HOVHANNES SİMPAT'IN AŞOT KAÇ İLE MÜCADELESİ.....	62
2)HOVHANNES SİMPAT'IN GÜRCÜLER TARAFINDAN TUTSAK EDİLMESİ.....	63
3)ANİ KRALI HOVHANNES SİMPAT'IN KRALİYET MÜLKÜNÜ BİZANS İMPARATORLUĞUNA VASIYET ETMESİ.....	63
4)HOVHANNES SİMPAT'IN DAŞİR KRALINA YARDIMI.....	64
N) II.GAGİK'İN TAHTA ÇIKMASI (1042 -1045).....	65
1)II.GAGİK'İN TAHTA ÇIKTIKTAN SONRAKİ FAALİYETLERİ.....	66
2)II.GAGİK'İN KONSTANTİNOPOLİS SARAYINA GİTMESİ.....	68
3)ANİ'NİN BİZANS İMPARATORLUĞU TARAFINDAN ALINMASI.....	68
4)II.GAGİK'TEN SONRA ANİ VE BAGRATUNİ HANEDANININ SONU.....	71
5)BAGRATUNİ HANEDANININ KAPADOKYA'YA SÜRGÜN EDİLMESİ.....	72
O) AŞOT ERMENİ KRALLIĞINA KOMŞU DEVLETLER.....	74
1)ŞİRVANŞAHLAR (983-1373).....	74
2)SÂCOĞULLARI (889-929).....	76
A)SÂCOĞULLARI VE ERMENİ İLİŞKİLERİ.....	78
1)MUHAMMED EL-AFŞİN DÖNEMİ VE ERMENİ İLİŞKİLERİ.....	78
2)YUSUF BİN EBU'S-SÂC DÖNEMİ ERMENİ İLİŞKİLERİ.....	80
3)REVVÂDÎLER (981-1071).....	82
4)ŞEDDÂDÎLER (951-1175).....	84

II.BÖLÜM

ERMENİ - BİZANS - SELÇUKLU İLİŞKİLERİ

A) ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI.....	87
B)BÜYÜK AŞOT (I.AŞOT) DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	87
C)I.SİMPAT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	88

D)II.AŞOT (DEMİR AŞOT) DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	89
1) BİZANS İMPARATORU KOSTANTİNOS PORFİROGENETOS'UN II.AŞOT'A GÖNDERDİĞİ MEKTUP.....	89
E) KRAL APAS DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	91
F)III.AŞOT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	93
1) İOANNES TZİMİSKES VE III.AŞOT.....	93
G) II.SİMPAT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	94
1)BİZANS İMPARATORLUĞUNUN TEHCİR (GÖÇ) POLİTİKASI.....	94
2)BİZANS İMPARATORLUĞUNUN TEHCİR (GÖÇ) POLİTİKASININ SEBEPLERİ...96	
3)BİZANS İMPARATORU II.BASİLEİOS'UN ERMENİ TEHCİRİ (SEBASTEİA-SİVAS).....	97
H)I.GAGİK DÖNEMİ ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	98
1) ERMENİLERİN KİLİKYA VE ANTİOKHEİA'YA (ANTAKYA) GÖÇÜ.....	98
I) HOVHANNES SİMPAT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	99
1) PATRİK BEDROS'UN II.BASİLEİOS'A GÖTÜRDÜĞÜ VASİYET.....	99
İ) II.GAGİK DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	101
1) ANİ'YE İLK BİZANS SALDIRISI.....	101
2) II.GAGİK'İN KONSTANTİNOPOLİS'E ÇEKİLMESİ.....	102
3)ANİ'NİN BİZANSLILAR TARAFINDAN ALINMASI.....	103
4)II.GAGİK'İN TAHTTAN FERAGAT ETMESİ.....	104
J) SELÇUKLU AKINLARI.....	105
1) ÇAĞRI BEY'İN ANADOLU AKINI.....	108
2)İBRAHİM YINAL'IN ANADOLU AKINI.....	109
3) TUĞRUL BEY DÖNEMİ ANADOLU'YA BÜYÜK SELÇUKLU AKINI.....	111
4)TUĞRUL BEY'DEN SONRA ANADOLU'YA SELÇUKLU AKINLARI.....	114

5)SULTAN ALPARSLAN DÖNEMİ ANADOLU'YA BÜYÜK SELÇUKLU AKINLARI.....	116
SONUÇ.....	122
BİBLİYOGRAFYA.....	124
EKLER.....	129

GİRİŞ

Ermeni tarihinin başlangıcı ve Ermenilerin menşei konusu, bugüne kadar birbirini tutmayan rivâyet ve mitolojik birtakım hikâyelerden ibaret kalmıştır. Ermeniler, kendilerinin Hz. Nuh'un torunu Hayk'ın neslinden geldiklerini kabul etmişler, kendilerini Hayk, yaşadıkları toprakları ise Hayastan olarak adlandırmışlardır¹. Kendilerini "Hayk" olarak adlandıran bu topluluğun "Ermeniler" şeklinde adlandırılması ise yaşadıkları coğrafya ile ilgilidir. "Armenia" ismine ilk defa M.Ö. 512 yılına ait Pers Kralı Darius'un kitabelerinde rastlanmıştır. Bu isim, Hayk'lar tarafından sonradan benimsenmiş olup aslında coğrafi bir bölgeye işaret etmektedir. Bu bölge, Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Çünkü M.Ö. 3.000 yılına ait Akkad çivi yazılı belgelerinde Doğu Anadolu Bölgesi'ne "Aramu" yada "Armenia" denilmektedir². Dolayısıyla Ermenilerin bu bölgeye gelmesinden 1600 yıl önce de Doğu Anadolu Bölgesi "Armenia" adıyla anılmaktadır. Pers Kralı Darius'un hakimiyeti altında bulunan ve muhtemelen batıdan göçmen olarak gelen ve yabancılara "Armenia Bölgesinde Oturanlar/Yukarı Memlekette Yaşayanlar" anlamında "Armenia" ismi verilmiştir. Yine M.Ö. 484-430 yıllarında yaşamış olan Herodot'un eserinde de "Armenia" tabiri aynı zamanda "Armenia'da Oturanlar/Ermenistanlı" anlamında kullanılmıştır³. Ermeni isminin bir coğrafi bölge ismi olduğu pek çok kaynakta yer almaktadır. Burada dikkat çeken noktalardan biri de Ermeniler'in kendilerini "Hayk" diye isimlendirirken ülkelerine de "Hayastan" demiş olmalarıdır. Böylece eski devirlerden itibaren Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Ermenilerin isimlerini bu bölgeden aldığı ve bu ismin bir millet ismi olmadığı, coğrafi bir bölge ismi olduğu anlaşılmaktadır.

A)ERMENİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Ermeniler M.Ö. 521 yılına kadar Pers yönetimi altında kalmışlar; daha sonra Makedonya, Roma, İran ve Bizans hâkimiyeti altında yaşamışlar ve zaman zaman bu devletler arasında el değiştirmişlerdir. Ermeniler bu dönem içerisinde bahsedilen devletler tarafından sürekli baskı altında kalmışlar ve yaşadıkları coğrafyada sürgüne tabi tutulmuşlardır.

¹Mehmet Ersan,*Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*,Ankara 2007,s.1;Kamuran Gürün,*Ermeni Dosyası*,Ankara 2001,s.25-26.

² Abdurrahman Çaycı,*Türk- Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2000, s.3-4;Ekrem Memiş , " Ermenilerin Kökenleri ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , VII, Sa.1, Afyon Karahisar 2005,s.1;Ersan,a.g.e,aynı yer ;Gürün,a.g.e,s.20.

³Gürün, a.g.e,s.26-27.

M.Ö. 331’de Büyük İskender’in, Akamenid hükümdarı III. Darius’u mağlup ederek ülkesini zaptettikten sonra İran hâkimiyetinde bulunan Armenia Bölgesi bu tarihten itibaren Makedonya İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir. Büyük İskender’in ölümünden sonra ise ülke İskender’in generalleri arasında paylaşılmıştır. M.Ö. 301 yılında yapılan taksimde Armenia Bölgesi, Makedon kökenli Selevkoslar’ın hissesine düşmüştür. Bu dönemde Armenia Bölgesi, merkezden atanan valiler vasıtasıyla yönetilmiştir⁴. M.Ö. 234 yılında İran’da, Part asıllı Arşaklar hâkimiyet kurmuşlardır. Arşak hâkimiyetinin önemli isimlerinden II. Mithridat, Armenia Bölgesi’ne saldırmış ve buraları ele geçirmiştir. Bu dönemde II. Mithridat’ın, Armenia’daki Artakşias sülalesinden Ermeni Prensi I. Ardeşes’in oğlu II. Tigran’ı da rehine alarak Hamedan’a götürdüğü bilinmektedir. I. Ardeşes’in ölümünden sonra yerine oğlu II. Tigran geçmiştir(M.Ö. 94/95). II. Tigran, kayınpederi Pontos Kralı Mithridat Eupator’un desteğini alarak Armenia’daki çeşitli feodal prenslikleri birleştirip bağımsızlığını elde etmiştir. Kapadokya’yı alarak kısa süreliğine hâkimiyetini genişletmiştir⁵. M.Ö. 66 yılında Roma General’i Pompe, orduları ile Armenia bölgesini işgal etmiştir. Bunun üzerine II.Tigran, Roma hâkimiyetini kabul ederek bağımsızlığını terk etmiştir.Bu tarihten sonra Armenia, Roma ile İran arasındaki mücadeleye sahne olarak birisinin veya diğerinin nüfus sahası olarak kalmıştır⁶. M.Ö. 53’de Roma Generali Crassus, Karrhai /Harran’da İran’a mağlup olup savaş meydanında hayatını kaybedince; Arşaklar, Haykların yaşadıkları bölgeye hâkim olmuşlardır. Bu mağlubiyetin intikamını almak isteyen Romalı Generali Marc Antoine, M.Ö. 36’da Armenia üzerine yürümüş ve yine mağlup olmuştur. Mağlubiyetinin sebebi olarak gördüğü Ermeni Prensi I. Ardavazt’ı da yanına alarak İskenderiye’ye götürmüş ve oğulları ile birlikte zincire vurdurmuştur⁷. M.S. 224 yılında İran’da Arşaklar hanedanı sona ermiş ve yerini Sasaniler almıştır. M.S. 226 yılında Sasani sülalesinin kurucusu I. Ardeşir, Part/Arşak Devleti’ni yıktıktan sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesine saldırarak buralara hâkim olmuştur⁸. I. Ardeşir’den sonra Sasani tahtına geçen I. Şapur’un Roma İmparatoru Valerianus’u mağlup etmesiyle yine Ermeni halkı Sasanilerin

⁴Ersan,a.g.e,s.1;Gürün,a.g.e,s.29.

⁵Esat Uras,*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1987,s.46-47;Mehmet Özmenli , “Armenia’da Arsaklar ve Kamsarakanlar”,*Yeni Türkiye Dergisi*,(*Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I*),Sa.60,Eylül-Aralık 2014,s.2-3.

⁶Gürün,a.g.e,s.29-30 ;Uras,a.g.e , aynı yer ; Özmenli , “Arsaklar ve Kamsarakanlar”,s.3.

⁷Gürün,a.g.e,s.30;Uras,a.g.e , s.47-48 ; Özmenli , “Arsaklar ve Kamsarakanlar”,aynı yer.

⁸Ersan,a.g.e,s.2;Özmenli,“Arsaklar ve Kamsarakanlar”,s.4.

egemenliği altında kalmıştır. Bu dönemden itibaren de Armenia bölgesi, Sasani ve Roma hâkimiyeti mücadelesine sahne olmuştur⁹.

Bölgede Roma ve Sasani hakimiyet mücadelesi devam ederken 301 yılından itibaren Hıristiyanlığın hızla yayılmaya başladığı görülmektedir. Aziz Krikor Lusavoriç'in öğretileri doğrultusunda Hıristiyanlığı benimseyen Ermeni halkı (Hayklar), Gregoryan Mezhebi etrafında birleşmişlerdir¹⁰. Ermeniler arasında Hıristiyanlığı yayan Aziz Krikor'a, aydınlatıcı anlamında "Lusavoriç" lakabını vermişlerdir¹¹. Böylece ilk Ermeni Kilisesi Eçmiyadzin'de (Erivan) kurulmuştur¹². Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinden itibaren 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsili'ne kadar genel Hıristiyanlık içinde kaldıkları görülmektedir. 451'deki Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nden sonra ise Roma-Bizans Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmışlardır. Bundan sonra Ermeniler, Hıristiyanlığın kendine özgü bir anlayışın temsilcisi olarak Gregoryan Ermeni Kilisesini kurmuşlardır. Hz. İsa'da tek tabiatın bulunduğunu kabul eden Monofizit inancı benimseyerek kendi inanç, anlayış ve ayin usüllerini yerleştirmişlerdir¹³.

Aynı tarihlerde Sasani Devleti, Ermeniler arasında Hıristiyanlığın yayılmasına iyi gözle bakmamışlar ve Ermenilere baskı uygulayarak Zerdüştlüğü kabul ettirmeye çalışmışlardır¹⁴. Böylece bölgede Roma ve Sasani mücadelesi yeniden başlamış ve uzun süren savaşlar sonunda 390 yılında Armenia bölgesi Sasaniler ve Roma İmparatorluğu arasında ikiye bölünmüştür. Doğu kısmını Sasaniler alıp idaresi için bir marzuban¹⁵ bırakmışlardır, batısı ise Arşak sülalesinden III. Arşak idaresinde Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır¹⁶. 450 yılında Ermeniler Vardan Mamikonyan önderliğinde Sasanilere karşı büyük bir isyan başlatmışlardır. 451 Avarayr isyanında, Ermeni halkının bağımsızlığı için mücadele eden isyancılar başarısız olmuş ve 480 yılında Sasaniler aleyhine mücadeleyi tekrar başlatmışlardır. Birkaç yıl süren mücadele sonunda

⁹Ersan,a.g.e,aynı yer;Uras,a.g.e,s.87.

¹⁰Davut Kılıç,"Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü",*Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* ,Sa.13 /1, Elazığ 2008, s.53;Ersan,a.g.e,aynı yer.

¹¹Abdurrahman Küçük,"Gregoryan Hıristiyanlığı Üzerine", *Dinler Tarihi Araştırmaları-I Sempozyumu* ,(Ankara, 08-09 Kasım 1996), I ,Ankara 1998,s.275.

¹²Küçük,a.g.m,aynı yer;Mehmet Özmenli,"Doğu Anadolu'da Hristiyanlık", *Karadeniz Araştırmaları*,V, Sa.17, Bahar 2008,s.45.

¹³ Davut Kılıç,"Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryan Ermeni Kilisesi", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Sa.452,Ankara 2000, s. 49-50; Özmenli,"Doğu Anadolu'da Hristiyanlık",aynı yer.

¹⁴Gürün,a.g.e,s.31.

¹⁵Marzuban: İranlıların , bir bölgeyi yönetmek için atadıkları valilere verdikleri unvan.Hudud ili valisi.Bkz.Uras , a.g.e,s.66.

¹⁶Ersan,a.g.e,s.2;Uras,a.g.e,s.87;Erol Kürkçüoğlu , " Ortaçağ'da Bizans ve İran'ın Ermeni Siyaseti",*21.Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bir Bakış:Türk-Ermeni İlişkileri*,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000,s.40.

Sasaniler Ermenilerin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmışlardır¹⁷. 570'lerden itibaren İran ile Bizans İmparatorluğu arasında yeni bir mücadele başlamıştır. Sasanilerin bu dönemde Zerdüştlüğü Ermenilere kabul ettirmek için baskı yapmaları üzerine, Ermeniler de Hıristiyanlığı savunmak amacıyla Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istemişlerdir. Fakat Ermeniler'in bu talepleri Bizans İmparatoru Marcianus tarafından reddedilmiştir¹⁸. Bu dönemde Armenia topraklarının doğu ve batı arasında güçlü devletlerin hâkimiyeti altında daima mücadele alanı olmuştur. Bu mücadeleler sonucunda Ermeni halkının ya galip gelen devletlerden birinin egemenliği altında yaşadığı ya da mücadele eden iki devlet arasında paylaşıldığı görülmektedir.

I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile İlişkileri adlı çalışmamız, tezimizin konusunu oluşturmuştur. Bu bağlamda, X ve XI. Yüzyıllarda Kars-Ani'de bir krallık kurmuş olan Ermeni Bağratuni hanedanlığına mensup olan Aşot kralları tezimizde ele alınmıştır. Aşot krallarının menşei , Bagratlı beyliğinin kuruluşu ve gelişmesi, Müslüman-Arap ve Müslüman-Türk emirleri ile mücadeleleri, detaylı olarak izah edilmiştir. X ve XI. Yüzyıllarda Ermeni Aşot Krallığının merkezi olan Kars-Ani coğrafyası, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Dolayısıyla Ermeni-Bizans İlişkilerini de ele aldığımız çalışmamızda, her iki toplumun mezhep farklılığından dolayı çatışması, aralarında yer alan sorunlar, birbirlerine karşı bakış açıları, yürüttükleri politikalar ve siyasî faaliyetler tezimizde incelenmiştir. X ve XI. Yüzyıllar arası Ermeni-Bizans İlişkileri konusunda günümüze kadar yapılan çalışmalarda, konu ile ilgileri ölçüsünde eksik ve yetersiz bazı çalışmalar yapılmıştır. Ermeniler, Selçukluların Anadolu'ya gelmesinden önce Kars-Ani'de krallık kurmuşlardır. 862-1045 yılları arası siyasî-sosyal olayların ortaya çıkmasında çalışmamızın önemli olduğunu düşünüyoruz. Aşot krallarının menşei ile ilgili de günümüze kadar farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat kesin bir sonuca ulaşılabilmesi çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır. Ermenilerin, Bizans İmparatorluğu ile mücadelelerini de tüm boyutları ile incelediğimiz çalışmamızda onların, Bizans İmparatorluğu'na bakış açıları ve yürüttükleri politikalar önem arz etmektedir. Çalışmamızın I. Bölümünde 885'te I. Aşot'un (Büyük Aşot) Kars-Ani'de tahta çıkması Abbasi halifesi El-Mutemid'in, I. Aşot'a İşkhanlar

¹⁷Gürün,a.g.e,s.32;Uras,a.g.e,s.67-68;Kürkçüoğlu,a.g.m,s.40.

¹⁸Gürün,a.g.e,aynı yer;Kürkçüoğlu,a.g.m,s.40-41.

İşkhanı (Nakharar) unvanı vermesi ve krallık tacı giydirmesi ile ardından I. Simpat, II. Aşot (Demir Aşot), Apas(Abbas), III. Aşot, I. Gagik, Hovhannes Simpat (II. Simpat) ve II. Gagik dönemleri incelenmiştir. Ermeni-Bizans ve Selçuklu İlişkilerinin incelendiği II. Bölümde ise Bizans İmparatorluğu'nun, I. Aşot'a unvan vermesi, Ermenilerin Sivas ve Antakya'ya göç ettirilmesi ve son Aşot kralı II. Gagik'in krallığının elinden alınması, Anadolu'ya ilk Selçuklu akınları, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in Anadolu akınları ve Sultan Alparslan'ın 1046'da Ani'yi fethi gibi konuları incelemiş bulunuyoruz.

II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR

Ermeni Aşot Krallığı ve Bizans ile ilişkileri konusunu belirlediğimiz çalışmamızda, ilk önce 885-1046 yılları arasında Doğu Anadolu'da krallık kurmuş olan Aşot Krallığı'nın siyasî yapısı ve Ermeni-Bizans-Selçuklu İlişkilerinin araştırılması noktasında konumuzun sınırlandırılmasını yapmış bulunuyoruz. Daha sonra konumuzun belirlenip sınırlarının çizilmesiyle, bibliyografya (kaynakça) tesbitinin araştırılması gerekmektedir. Konu ile ilgili bibliyografya tespitini yaptıktan sonra bu dönemden bahseden kaynaklar, araştırmalar ve makaleler belirlenmiştir. Bibliyografyanın tespitinden sonra ise çalışmamızda faydalanacağımız kaynak, araştırma ve makalelerin yazılacağı fişler hazırlanmıştır. Eser fişleri usulüne uygun olarak yazılmıştır. Konumuz ile ilgili ilk elde göreceğimiz eserlerin ve makalelerin fişlenmesi bittikten sonra okunmasına başlayıp; araştırmamız ile ilgili konular dahilinde notlar aldık. Konumuz ile ilgili notlarımızın tasnif işlemi ve mantıklı bir silsile içinde sıralanmasıyla çalışmamızın ana başlıkları ortaya çıkmıştır. Konumuzun ana başlıklarının ortaya çıkmasıyla çalışmamızın planını oluşturduk. Planımızın tamamlanmasından sonra ise metnimizi yazma işlemine başladık. Araştırmamıza konu olan Aşot Ermeni Krallığı'nın siyasî faaliyetleri ve Bizans-Selçuklu ilişkileri incelenirken; krallığın kurulmasından önceki zamanlar da dâhil olmak üzere, Ermeni Aşot Krallığı'nın atası Kör Aşot'tan itibaren olaylar kronolojik bir sıra takip edilerek mümkün olduğunca bilimsel metot ve teknikler kullanılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda konumuz ile ilgili bilimsel verilere dayanan ana kaynaklar, araştırma eserler, makaleler ve bildiriler; bibliyografya tespitimizde yer alacaktır.

III.KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A) Kaynaklar

1. Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vakeyî-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli

Aslen Edessa (Urfa) asıllı olduğu için bu isimle anılan Mateos, bir rahiptir. XI. Yüzyıl'ın sonlarında ve XII. Yüzyıl'ın ilk yarısında Urfa'da yaşamıştır. Eseri olan Vekayîname'de 952-1136 yılları olaylarını anlatmıştır. Mateos'un öğrencisi olduğu sanılan Papaz Grigor ise esere ilâvelerde bulunarak eseri, 1162 yılına kadar getirmiştir. Başka kaynaklarda bulunmayan bilgileriyle Vekayîname, değerli bir kaynak olarak nitelendirilmektedir. Eser, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ermenileri ile Suriye'nin tarihidir. Eserin ilk baskısı *Badmutyun* (Tarih) adıyla 1869'da Kudüs'te yapılmıştır.

B) Araştırmalar

Çalışmamızda kaynaklar dışında araştırma eserler ve makalelere de yer verilmiştir. Fahrettin Kırzıoğlu'nun "*Kars Tarihi, C.I*¹⁹" isimli eseri en çok yararlandığımız araştırma eserlerinden biri olmuştur. Fahrettin Kırzıoğlu, eserinde Bagratuni (Aşot) Ermenilerinin kökenleri konusuna değinmiş ve Bagratunilerin (Aşotların) atası olan Kör Aşot'tan başlayarak, I. Simpat, II. Aşot, Kral Apas, III. Aşot, I. Gagik, Hovhannes Simpat ve II. Gagik dönemiyle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca bu eserden Ermenilerin; Bizans İmparatorluğu, Emevi ve Abbasi Halifeliği ile ilişkilerinin yanında Anadolu'ya ilk Selçuklu akınları ve Sultan Alparslan'ın 1064'te Ani'yi fethetmesi gibi bütün konularda bu eserden faydalanılmıştır.

Bayram Arif Köse'nin, "*Sâcoğulları ve Güney Kafkasya*²⁰" isimli eserinde, I. Aşot (Büyük Aşot) döneminden başlayarak, I. Simpat, II. Aşot ve Kral Apas dönemine kadar Ermeni ve Sâcoğulları ile ilişkileri konusunda geniş ve önemli bilgiler verilmiştir. Bu eserden I. Simpat'ın Sâcoğlu Muhammed el-Afşin ile mücadelesi ve anlaşma yapması, yine I. Simpat'ın, Muhammed el-Afşin'den sonra başa geçen Yusuf bin Ebu's-Sâc ile mücadelesi, Yusuf bin Ebu's-Sâc'ın, II. Aşot'a taç giydirmesi gibi konularda yararlanılmıştır.

¹⁹Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi, C.I*, İstanbul 1953.

²⁰Bayram Arif Köse, *Sâcoğulları ve Güney Kafkasya*, İstanbul 2017.

Ali İpek'in "*Ortaçağ Müslüman İdarelerde Ermeniler (Makaleler)*"²¹ isimli eserinde de, I. Aşot (Büyük Aşot) döneminden başlayarak I. Simpat, II. Aşot ve III. Aşot dönemleri incelenmiştir. Bu eserden Aşot Ermeni Krallığı'nın, Emevi ve Abbasi Halifeliği ile ilişkileri konusunda mühim ve detaylı bilgiler verilmiştir. Bu eserden Ermenilerin, Emevi ve Abbasi Halifeliği dönemindeki isyanları incelenirken; Aşotların batıda Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri, anlaşmaları ve ittifakları gibi konulardan da istifade edilmiştir.

Esat Uras'ın, "*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*"²² adlı eserinde, Ermenilerin kökenlerine geniş yer verilmiştir. Çalışmamızda Ermenilerin, Emevi ve Abbasi Halifeliği ile ilişkileri anlatılırken; Kör Aşot, I. Aşot, I. Simpat ve II. Aşot dönemleri hakkında da bilgiler verirken bu eserden faydalanılmıştır.

Araştırma eser olarak yukarıda bahsettiklerimizin dışında, Yaşar Bedirhan'ın "*Selçuklular ve Güney Kafkasya*"²³, Ali Sevim'in "*Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*"²⁴, Ernst Honigmann'ın "*Bizans Devletinin Doğu Sınırı*"²⁵, Keğam Kerovpyan'ın "*Mitolojik Ermeni Tarihi*"²⁶, Mehmet Ersan'ın "*Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*"²⁷, Selçuk Ural-Jülide Akyüz Orat'ın "*Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*"²⁸, Rene Grousset'in "*Başlangıcından 1071'e Ermeni Tarihi*"²⁹, Simon Payasliyan'ın "*History Of Armenia From The Origins To The Present*"³⁰ adlı eserlerinden de önemli bilgiler verdik.

Makale olarak, Ali İpek'in, "*Abbasiler Döneminde Ermeni İsyancıları (750-886)*"³¹, Peter Charanis'in, "*Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir*"³², Ömer Subaşı'nın

²¹Ali İpek, *Ortaçağ Müslüman İdarelerde Ermeniler (Makaleler)*, Erzurum 2015.

²²Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1987.

²³Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Güney Kafkasya*, Konya 2000.

²⁴Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002.

²⁵Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

²⁶Keğam Kerovpyan, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, İstanbul 2003.

²⁷Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.

²⁸Selçuk Ural-Jülide Akyüz Orat, *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, Kars 2011.

²⁹Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005.

³⁰Simon Payasliyan, *The History of Armenia From The Origins To The Present*, Newyork 2007.

³¹Ali İpek, "*Abbasiler Döneminde Ermeni İsyancıları (750-886)*", *İÜEFTD*, Sa.42, İstanbul 2003, s.27-41.

³²Peter Charanis, "*Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir*", çev. Mustafa Alican, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI, Sa.1, Temmuz 2011, s.259-275.

, “XI.Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti³³”, Erol Kürkçüoğlu’nun , “Ortaçağ’da Bizans ve İnan’ın Ermeni Siyaseti³⁴”, Oktay Belli’nin “Kars Adının Kökeni ve Anlamı³⁵”, Mehmet Özmenli’nin , “Ortaçağ’da Şüregel’in Tarihi Cođrafyası³⁶”, Güner Sağır’ın , “Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Ermeni Yerleşimleri³⁷”, Mustafa Kafalı’nın “Anadolunun Fethi ve Türkleşmesi³⁸”, Robert H.Hewsen’in “The Geography of Armenia ³⁹”, Ergin Ayan’ın “Sultan Alparslan’ın Ermeni ve Gürcü Siyaseti⁴⁰”, Bilal Gök’ün “Büyük Selçuklu Devletinde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah’ın Ölümüne Kadar (1018-1092) ⁴¹”, adlı makalelerden de önemli ölçüde faydalanılmıştır.

Çalışmamızda yukarıda bahsettiğimiz kaynaklar, araştırma eserler ve makaleler dışında yararlandığımız birçok kaynak, araştırma eser ve makale de bibliyografyada gösterilmiştir.

³³Ömer Subaşı, “XI.Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”,*Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,Sa.8,Ankara 2013,s.705-731.

³⁴Erol Kürkçüoğlu,“Ortaçağ’da Bizans ve İnan’ın Ermeni Siyaseti”,*21.Yüzyıla Girenken Tarihe Dostça Bir Bakış:Türk Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2000,s.37-46.

³⁵Oktay Belli,“ Kars Adının Kökeni ve Anlamı”, *Kars 2. Kent Kurultayı-Kafkasyada Ortak Geleceğimiz*,İstanbul 2007,s.76-90.

³⁶ Mehmet Özmenli,“Ortaçağ’da Şüregel’in Tarihi Coğrafyası”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Sa.9,Giresun 2012,s.159-173.

³⁷Güner Sağır,“ Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Ermeni Yerleşimleri”,*Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ*,Ankara 2014,s.131-148.

³⁸Mustafa Kafalı,“Anadolunun Fethi ve Türkleşmesi”,*Türkler*,VI,Ankara 2002,s.177-193.

³⁹Robert H.Hewsen,“The Geography of Armenia”,*The Armenia People From Ancient To Modern Times*, I, Newyork 1997,s.1-17.

⁴⁰Ergin Ayan,“Sultan Alparslan’ın Ermeni ve Gürcü Siyaseti”,*Karadeniz Araştırmaları*,Sa.2,Ankara 2009,s.9-28.

⁴¹Bilal Gök,“Büyük Selçuklu Devletinde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah’ın Ölümüne Kadar (1018-1092)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, IV,Sa.7,Ankara 2015,s.172-185.

I.BÖLÜM

ERMENİ AŞOT KRALLIĞI

A)AŞOT KRALLIĞININ KURULDUĞU BÖLGE

1) KARS COĞRAFYASI

Anadolu, insanlık tarihinin en eski çağlarından itibaren çeşitli kavimlerin yerleşim alanlarından biri olmuştur. Kars İli'nde yerleşim tarihinin Alt Paleolitik Çağ'da başladığı ve günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir. M.Ö. 1750'li yıllarda Aras Vadisi ve Kars çevresinde yaşamış olan Hurriler bölgenin ilk sakinleridir. M.Ö. 900-700 yıllarında Urartuların egemen olduğu sahada Kimmerler, İskitler, Persler, İskender İmparatorluğu, Arşaklar, Sasaniler, Bagratuniler, Gürcüler, Araplar, Selçuklular, Harzemşahlar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar hakimiyet kurmuşlardır⁴². Birçok kavmin hakimiyet kurduğu bölgenin ilk adı Asur kaynaklarında (M.Ö. 12. YY) Daiaeni, Urartu kaynaklarında (M.Ö. 9. YY) Diauhi olarak geçmektedir. Strabon'un "Geographiga" adlı eserine "Corzene" olarak tanımlanan şehir Gürcü kaynaklarında "Kari" (Kapı-Geçit) anlamında kullanılmıştır. XI. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, eserinde Kars adının "deve ve koyun yününden yapılan elbise" ; Karsak isminin de "derisinden kürk yapılan bozkır tilkisi" anlamına geldiğinden söz etmektedir. Şehrin ismiyle ilgili bir diğer görüş ise Kafkaslardan gelerek Kars çevresine yerleşen ve bir Türk boyu olan Karsaklardan geldiğidir⁴³. Burada yaşayan topluluklardan biri de Ermenilerdir. Ermeniler, daha çok Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan Kars bölgesi de Ermenilerin iskân yerlerinden biri olmuştur.

Kars İli, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer alan Erzurum-Kars Platosu'nda bulunmaktadır. Greenwich'e göre 42 ile 44 doğu meridyenleri ve 39 ile 41 kuzey paralelleri arasındadır. Kars'ın; doğusunda Ermenistan, güneyinde Ağrı ve Iğdır, batısında Erzurum,

⁴²Cemal Sevindi, "Tarihi Anı Şehri'nin (Kars) Kuruluş ve Gelişim Süreciyle İlgili Coğrafi Bir Analiz", *Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof.Dr.Hayati Doğanay*, Ankara 2015, s.571-572.

⁴³Oktay Belli, "Kars Adının Kökeni ve Anlamı", *Kars 2. Kent Kurultayı - Kafkasyada Ortak Geleceğimiz*, İstanbul 2007, s.22-23; Hüsna Kavaklıçesme, *Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010, s.3.

kuzeyinde ise Ardahan vardır⁴⁴. Kars İli, konumu itibariyle tarih boyunca jeopolitik bir öneme sahip olmuştur. İran, Ağrı, Erzurum ve Erzincan karayollarının kesişim noktasında yer alması ve Kafkasları Anadolu'ya bağlayan önemli ticaret yollarına sahip olması tarih boyunca bu bölgeyi önemli kılmış ve farklı devletlerin hakimiyeti altında kalmasına neden olmuştur.

Erzurum-Kars Platosu'nun etrafının yüksek dağlarla çevrili olması, denize olan uzaklığı ve yüksekliği nedeniyle değişik coğrafya, iklim ve bitki örtüsü özellikleri görülmektedir. Yüksek dağlarla çevrilmiş olan şehrin kuzey kısımlarında Kabak, Kısır ve Akbaba Dağları, doğu kesiminde ise Dumanlı dağı yer almaktadır. İlin güney kesimlerini ise Karasu-Aras Dağları'nın uzantıları teşkil etmektedir. Allahuekber, Aşağıdağ ve Aladağ bölgede bulunan diğer dağlardır⁴⁵. Kars Platosu, Kars Çayı'na bağlanan akarsular tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. İrili ufaklı birçok göl bulunmakla birlikte en büyük gölü Çıldır'dır. Bunun yanında Aygır, Karzak, Çenklice, Erhan, Turna, Çenekçi, Kuyucuk, Çalı, Deniz ve Lavaşır gölleri yer almaktadır⁴⁶. Aras, Arpaçay, Kura ve Aras Çayı il sınırlarında yer alan akarsulardır⁴⁷. Ova denilebilecek düzlüklere ise Kağızman yöresindeki Aras Irmağı vadisinde rastlanmaktadır. Erzurum ile birlikte ülkenin en soğuk bölgesidir. Bölgede genellikle Sarıçamlardan oluşan orman formasyonu görülmektedir. Yüksek platolarda ise uzun boylu çayırlar hakimdir⁴⁸. Bölge çoğunlukla dağlık, verimli, yüksek araziler ve vadilerden oluşan; birçok ulusun hakimiyetinin yükseldiği, yüzyıllarca mücadelenin devam ettiği bir coğrafya olmuştur. Buraya "Armenia" da denilmiştir⁴⁹. IX ve X. Yüzyıllarda Bagrevant, Malazgirt, Taron, Palu, Divin, Ani, Yerazkavorks, Artaşat ve Vaharshapat şehirleri Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları şehir merkezleri olmuştur⁵⁰.

Strabon bölgeyi şu şekilde tanımlamıştır: "*Armenia'nın içerilerine girdiğimizde pek çok dağ ve çorak yaylalarla karşılaşırız; buralara asma bile zorlukla gelir, ama benzersiz zenginlikte pek*

⁴⁴Akın Bingöl, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa.8, Kars 2011, s.20.

⁴⁵Bingöl, a.g.m.s. 22.

⁴⁶Robert H. Hewsens, "The Geography of Armenia", *The Armenia People From Ancient To Modern Times*, I, Newyork 1997, s.10.

⁴⁷Hewsens, a.g.m.s. 7-8.

⁴⁸Bingöl, a.g.m.s. 22.

⁴⁹Mehmet Özmenli, *Ortaçağ'da Şüregel (Şirak) 'in Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum 2008, s.5.

⁵⁰Hewsens, a.g.m.s. 7.

*çok vadi de çıkar karşımıza. Bütün bu ovanın tahıl ve meyve ağaçları bakımından çok zengin olduğu gün gibi ortadadır*⁵¹.

Ermeni vakanüvisi Ghazar Pa'rpec'i de bu bölgeyi:“*Ovaları uçsuz bucaksız ve av hayvanlarıyla dolup taşıyor. Gayet güzel bir konumda bulunan, zengin otlaklı civardaki dağlar geniş getirenlerle dolu. Bu dağların doruklarından akan sular, insan eliyle verimlileştirilmeye ihtiyaç duymayan tarlaları suluyor. Güzel kokulu çiçeklerin keskin rayihası, gök kubbenin altında yaşayan avcılara ve çobanlara şifa veriyor. Tarlaların verimliliği çiftçilik yapan bir halkın dileklerini bütünüyle yerine getiriyor*” şeklinde ifade etmiştir⁵².

Kurkjiyan:“*Buz gibi iklim tabii ufak bir abartmadır; Kışlar, daha yüksek dağ alanlarında serttir, ama tümde iklim ılımlıdır*” demektedir⁵³.

Ksenophon ise “Anabasis” isimli eserinde; insanların kışı toprak altındaki mağaralarda geçirmek zorunda kaldığını, yazın ise enlemden dolayı kavurucu sıcakların olduğunu ifade etmektedir⁵⁴.

2) ANİ COĞRAFYASI

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümünde ve Kars şehrinin güneydoğusunda, şehir merkezinden 42 km uzaklıktaki Ocaklı Köyü sınırları içinde bulunan Ani, yerleşim ve savunmaya çok elverişli topoğrafyası nedeniyle tarih öncesi dönemlerden itibaren çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Ermeni Bagratuni Kralı II. Simpat döneminde yapımı tamamlanan şehrin dış surları, Ocaklı Köyü ile Ani yerleşim sahasını sınırlandırmaktadır. Şehir; kuzeybatısındaki Kars Şehir Merkezi'ne 42,3 km, kuzeydoğusundaki Akyaka İlçe Merkezi'ne 25,3 km ve güneybatısındaki Digor İlçe Merkezine 19,8 km uzaklıkta bulunmaktadır⁵⁵.

⁵¹Rene Grousset,*Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*,çev.Sosi Dolanoğlu,İstanbul 2005,s.27;Özmenli,a.g.t, s.6.

⁵²Mehmet Özmenli,“Ortaçağ'da Şüregel'in Tarihi Coğrafyası”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Sa.9,Giresun 2012,s. 161;Özmenli,a.g.t,aynı yer;Grousset,a.g.e,s.27-28.

⁵³Özmenli,“Şüregel'in Tarihi Coğrafyası”, aynı yer ;Özmenli , a.g.t , aynı yer.

⁵⁴Özmenli,“Şüregel'in Tarihi Coğrafyası”,s.162;Özmenli,a.g.t,s.8.

⁵⁵Sevindi,a.g.m,s.573.

Ani etrafı sağlam surlarla çevrili bir kale görünümündedir. “Ulaşılmaz bir kale” olarak tanımlanmakla birlikte dönemine göre oldukça yoğun nüfuslu bir kenttir. Şehir içindeki düz alanların tamamı binalarla kaplanmıştır ve kenar mahalleler de onların kuzeyinde bulunmaktadır. Ev dışında; dükkan, han, ambar, hamam, küçük kilise, bezirhane, el işi çömlekçilik, demircilik gibi küçük sanayinin yapıldığı imalathaneler de yer almaktadır. Günümüzde ise büyük kiliselerin haricinde yerleşim alanında yer üzerinde pek bir şey kalmamıştır⁵⁶.

Şehrin iki tarafını iki sıra halinde kale duvarları çevrelemiştir. Bu çift kale duvarları şehrin savunmasını sağlamıştır. Şehrin ortasında tepe gibi yüksek bir kaya parçası vardır ve bunun en yüksek kısmında da bir kale kurulmuştur. Aynı tepe üzerinde daha küçük diğer bir kale daha vardır. Şehrin kurulması için seçilen yer, şehrin savunması ön plana alınarak seçilmiş bir yerdir⁵⁷. Ani'nin dış cephe surları Bagratlı Kralı Aşot tarafından 964 yılında yaptırılmaya başlanmış daha sonra II. Simpat 978 yılında tamamlanmıştır. Kurulduğu arazi üzerine uyum sağlamak amacıyla üçgenimsi bir şekilde inşa edilen surların yedi giriş kapısı bulunmaktadır. Bunların en önemlisi: Aslanlı Kapı, Kars Kapısı ve Sarnıçlı Kapılardır⁵⁸. Şehrin surları uzun kuşatmalara dayanıklı hale getirilmek için surların arasına destekleme kuleleri yapılmış ve bu kuleler erzak ve tahıl deposu olarak kullanılmıştır. Surların dış cephesinde ise Haç Motifleri ve Aslan gibi kabartmalar bulunmaktadır. Aslanlı Kapı denilen kapı şehrin girişini oluşturmaktadır. Ani şehrinin içerisinde: İç Kale, Büyük Katedral, Ebu Menuçehr Camii, Selçuklu Kervansarayı ve Resimli Kilise yer almaktadır⁵⁹.

Bir yanda Arpaçay'ın diğer yanda Bostanlar Deresi'nin yer aldığı arazide üçgen konumundaki bir alana yerleşmiş olan Ani'nin birçok mağarayı içerisinde barındıran bir şehir olduğu görülmektedir. Gerek Arpaçay'a bakan eğimli sırtlarda gerekse Bostanlar Deresi'nin her iki yanında bulunan vadilerde çok sayıda mağara yerleşimi görülmektedir. Etrafındaki kayalık uçurumlar ise şehrin batı yanından geçen Alaca Vadisi'nin her iki tarafına kümelenmiştir⁶⁰.

⁵⁶Özmenli, “Şüregel'in Tarihi Coğrafyası”,s.165-166.

⁵⁷Özmenli, “Şüregel'in Tarihi Coğrafyası”,s.168.

⁵⁸Emma Abrahamyan-Hasmig Hovhanissyan-Aşod Hagopyan,*Soykırımdan Sonra Başka Bir Soykırım*,Ermeni Mimarisini Araştırma Vakfı,Erivan (Yerevan) 2016,s.14.

⁵⁹ Abrahamyan vd, a.g.e,s. 15.

⁶⁰Özmenli,“Şüregel'in Tarihi Coğrafyası”,aynı yer.

Strabon, Armenia havalisi için:“*Tümüyle çetin ve dağlık arazilerden meydana gelir*” demektedir⁶¹. Dağlar, doğu-batı yönünde uzanan bir dizi kıvrım oluşturur. Bu kıvrımlardan biri batı tarafından Dersim silsilesiyle başlar ve doğuya doğru Şeytan Dağı, sonra da Bingöl silsilesiyle Bagrevant⁶² kazasının kuzeyinden Çağatk⁶³ kazasına kadar Ağrı Dağı’nın zirvesine ulaşır. Buradan güneye ve güneydoğuya yönelerek Tendürek Dağları izler. Bu dağ silsilesi Ortaçağ’daki Kuzey Armenia’yı (Ani-Kars diyarını) güneydeki Van Armenia’sından (Vasburagan) ayırır. Batıdan doğuya bölgeyi ortadan kesen bu iç dağ silsilesi bir doğal engel rolü oynayarak kuzeyde Kars-Ani merkezli Bagratlı Ermeni Krallığı’nı, güneyde Vasburagan (Van) Ermeni Krallığı’ndan ayırmıştır. Her iki Ermeni Krallığı arasında da rekabetin olmasına yol açmıştır⁶⁴. Böylece X. Yüzyılda kuzeyde Ani ve çevresinde bulunan Bagratuni (Pakraduni) Armenia’sı ile güneyde Van yöresinde Vasburagan’da Ardziruni Armenia’sı bulunmaktadır.

B) AŞOT ERMENİ KRALLIĞINA KOMŞU ERMENİ SÜLALELER

IX. Yüzyılın ikinci yarısında Bizanslılar ve Abbasiler, Ermeniye ile ilgilenemeyecek kadar iç ve dış meselelerle mücadele ediyorlardı. Bu durumdan istifade eden Ermeni nakhararlar⁶⁵ bölgenin hakimleri olan Abbasi Halifelerinden ve Bizans İmparatorluğu’ndan unvanlar alarak bölgede varlıklarını sürdürmeye çalışmışlar ve çeşitli kollarda prenslikler kurmuşlardır.

Mülkleri neredeyse özerk birer prenslik oluşturan büyük aileler arasında: Kamsaraganlar, Mamikonyanlar, Sünik Sülalesi, Bagratuniler, Rışduniler ve Ardziruniler yer alıyordu⁶⁶. Bütün bu aileler, büyük ve güçlü kalelerde yaşayarak sürekli rekabet halinde olmuşlardır. Bir taraftan iç

⁶¹ Özmenli, “Şüregel’in Tarihi Coğrafyası”, s.162; Özmenli, a.g.t.s.7.

⁶² Bagrevant: Ağrı İlinde Murat Çayı’nın kaynağı dolaylarında Doğu Beyazıd’ın batısında yer almaktadır. Yukarı Murat , merkezi Eleşkirt.Bkz. Bayram Arif Köse, *Sâcoğulları ve Güney Kafkasya*, İstanbul 2017, s.82.

⁶³ Çağatk: Ağrı Dağı ile Elegez (Alagöz Dağı) arasındaki Sürmeli Çukur ve Serdarabat Ovası’nı içerisine alan bölge. Bkz. M.Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I , İstanbul 1953, s.229.

⁶⁴ Grousset, a.g.e.s.21-22; Özmenli, a.g.t.s.8; Özmenli, “Şüregel’in Tarihi Coğrafyası”, s.162.

⁶⁵ Halife Abdülmelik zamanında(687-705), Ermenistan’da oturmak, orduyu kumanda etmek ve vergileri toplamak üzere asker sınıfından Müslüman valiler atandı.Yerli memurlardan idare yetkisi kaldırıldı. Ermenistan , Ermenilerin Vostigan dedikleri bu valiler ile idare olunmuştur. Arap valiler, halife adına hükmederlerdi. Vali iç işlerine bakmadığı için yanına iç işlerine bakmak üzere Ermeniler’den bir muavin alıyorlardı. Buna da Ermeniler nakharar diyorlardı.Bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1987, s.77.

⁶⁶ Grousset, a.g.e.s.278; George A.Bournoutian, *Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış Ermeni Tarihi*, çev.Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2011, s.83; Güner Sağır, “ Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Ermeni Yerleşimleri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ*, Ankara 2014, s.184-185; Özmenli, a.g.t.s.73.

mücadeleler devam ederken diğer taraftan da batıda Bizans ve güneyde İslâm Halifeleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

1)KAMSARAGANLAR

Part Karenler veya Part Arsaklı aileleriyle bağları olabileceği düşünülen ve Part isimleri taşıyan (Vehsacan, Perozamad, Arşavir, Nerses, Isbantarad) Kamsaraganlar, Arşarunik⁶⁷ (Kağızmanderesi), Vanand⁶⁸ (Kars Ovası) ve Şirak⁶⁹ Bölgesi'ne sahiptiler. Arşarunik (Kağızmanderesi) o zamanlar için son derece ormanlıktı ve av hayvanları bakımından da çok çeşitli bir memleketti. Kamsaraganların başkenti ise Yervantaşat⁷⁰ dır⁷¹. Kamsaragan sülalesinin reisi, veraset yoluyla geçen ısbarabed veya başkomutan unvanını elinde bulundurmaktadır. Kraliyetin asker topladığı zamanlarda 600 silahlı asker vermekle yükümlüydüler. Büyük Bizans-Pers savaşları sırasında Kamsaraganlar, Bizans'a yakınlık göstermişlerdir. Ayrıca Doğu Anadolu'daki eski Hristiyanlık Dönemi'nin en tutucu taraftarlarıydılar⁷².

2)MAMİKONYANLAR

Bazı araştırmacılara göre Mamikonyanlar'ın Orta Asya'dan hatta Çin'den gelmiş göçmenler olduğu ileri sürülmektedir. Bazılarına göre ise İskit kökenli Partlar, İran'ın tamamı ve Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra kendilerine bağlı Arşakiler sülalesinin kollarını kurmuşlardır. Arşaki sülalesinin kollarından biri Ermeni kökenli olup kollardan biri Mamikonyanlardır⁷³. Bunların görevi ısbarabedlik'tir: yani Ermeni ordularının başkomutanları ve marzubanları (eyalet yöneticileri) bu sülalenin arasından çıkmaktaydı⁷⁴. Mamikonyanlar Daron⁷⁵ (Muş) Eyaleti'ne,

⁶⁷Arşarunik: 772 tarihine kadar Ermeni Kamsaragan sülalesi, İl beylerinden Kağızman Deresini satın alarak bölgede Arşarunik birliğini kurarlar ve buraya Arşarunik adını verirler. Bkz. Özmenli,a.g.t, s.114.

⁶⁸Vanand: Kars. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e, s.223.

⁶⁹Şirak: Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars sınırları içerisinde batıda Yahınlar ve Koçköyü suyu ile doğuda Arpaçayı ve güneyde Alacadağ ile Mağazberd deresine kadar yayılan ve suları sağdan Arpaçayına toplanan yayla bölgesidir. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.6.

⁷⁰Yervantaşat: Ağcakala. Bkz.Özmenli,a.g.t,s.37.

⁷¹Grousset,a.g.e,s.278-279;Özmenli,a.g.t,s.37;Mehmet Özmenli,“Arsaklar ve Kamsaraganlar”,s.4-5.

⁷²Gürün,a.g.e,s.33;Özmenli,“Arsaklar ve Kamsaraganlar”,s.6;Özmenli,a.g.t,s.68.

⁷³Grousset,a.g.e,s.279;Özmenli,a.g.t,s.68.

⁷⁴Aygün Attar,“Ermeni Tarih Yazıcılığı”,*Tarih İncelemeleri Dergisi*,XXII,Sa.1,Kütahya 2007,s.5;Özmenli,a.g.t,s.40.

⁷⁵Daron:Muş. Bkz. Grousset,a.g.e,s.26.

Bagrevant'a (Yukarı Murat/Eleşkirt), Arakadzodin⁷⁶'e, Arşarunik (Kağızmanderesi) ve Dayk⁷⁷'in güneyine dağılmış topraklara sahiptiler ve reisleri de ısbarabed veya başkomutan unvanına sahipti. Bunların ana kalesi ise Muş dağlık arazisinde olan Vorhagan'dı⁷⁸. Daha sonra Mamikonyanlar merkezi yönetimden uzaklaştırılıp gözden düşüklerinde İran karşıtı her türlü halk ayaklanmasına destek vermişlerdir. Dolayısıyla daima Bizanslıların yanında yer almışlardır. Bagratuniler ile sürekli rekabet halinde olarak daima onlara düşman gözüyle bakmışlardır. Buldukları bölgeyi Hıristiyanlığın merkezi haline getirmeye çalışmışlar ve Mamikonyanlar ile birlikte Hıristiyanlığın önemli savunucusu durumunda olmuşlardır⁷⁹. 771-772 yılında Abbasi Hilafetine karşı Bagrevant (Yukarı Murat-Eleşkirt) Savaşı ile biten Ermeni İsyanı'nın başını bu aileden Artavazd Mamikonyan ve Muşel Mamikonyan çekmiştir⁸⁰.

3)SÜNİK SÜLALESİ

Sünik⁸¹ sülalesi Movses Horenatsi'ye göre saf Ermeni soyundandır. Ataları, efsanevi Hayk soyundan gelen Sisag isimli bir kişidir. Sevan Gölü⁸² ile Akera Irmağı arasındaki dağlık bölgeye sahiptiler. Merkezden uzak bir uç beylik konumundadırlar. Bu da Sünik prenslerini ayrılıkçı bir politika gütmeye teşvik etmiştir⁸³.

⁷⁶Arakadzodin: İsmi kuzeydeki Alağöz dağından alan eyalet Arpaçay'ın doğusu ve Aras'ın aşağı kesiminde bulunmaktadır. Arakadzodin Bölgesi kaynaklarda Ani'nin doğusu veya Ani ile Erivan arasında kalan kısımdır. Bkz. Ali İpek-Ercan Cengiz, "Müslümanların Aras Boylarının Fethinde Önemli Bir Karargâh Aruc", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa.6, Kars 2016, s.22.

⁷⁷Dayk: Klarceti'nin güneyinde, Çoruh Nehri ile Kür Nehri kaynakları arasında, Tortum ve Oltu Nehri vadilerinin oluşturduğu bölgedir. Bkz. Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesi'nde Türk Hakimiyeti", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sa.8, Ankara 2013, s.706-707.

⁷⁸Grousset, a.g.e, s.279; Özmenli, a.g.t, s.68.

⁷⁹Grousset, a.g.e, s. 278; Özmenli, a.g.t, s.68; Özmenli, "Arsaklar ve Kamsarakanlar", s.6.

⁸⁰Selçuk Ural-Jülide Akyüz Orat, *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, Kars 2011, s.94; Ali İpek, "Abbasi Döneminde Ermeni İsyanları (750-886)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sa.42, İstanbul 2003, s.32-33.

⁸¹Sünik: Ermeni eyaletleri arasında Sevan Gölü (Gökçe Göl) ile Nahçıvan arasında, Vasburagan'ın (Van) kuzeybatısında Ararat'ın doğusunda yer almaktadır. Bkz. Köse, a.g.e, s.89.

⁸²Sevan Gölü: Doğu Ermenistan Cumhuriyeti sınırlarında yer almaktadır. Asıl adı Gökçe Göl'dür fakat Ermeniler daha sonra Sevan Gölü adını vermişlerdir. Bkz. Özmenli, a.g.t, s.68.

⁸³Grousset, a.g.e, s.279-280; Özmenli, a.g.t, s.68.

4)RİŞDUNİ SÜLALESİ

Rışduni ailesinin Van gölü etrafında yer alan mülkleri; gölün güneyinde bulunan Mogk⁸⁴ eyaleti'ndeki asıl Rışdunik⁸⁵'i (Akdamar yöresi) ve gölün kuzeyindeki Pıznunik⁸⁶'i (Ahlat şehri) kapsıyordu⁸⁷. Rışduniler, Sünikliler ile müttefikler ve onlar gibi İran yanlısı bir politika takip etmişlerdir. Daha sonra da Bizanslılara karşı Müslüman Arapları desteklemişlerdir. 653 yılında Doğu Ermenileri Umum Komutanı Theodoros Rışduni, Müslümanlarla anlaşmaya vararak; batıda Bizanslıların zayıflaması ve kendisini sıkıştırmasına karşılık ölünceye kadar (658) Müslümanlara bağlı kalmış ve emrindeki ordusuyla Müslümanlara hizmet etmiştir⁸⁸.

5)ARDZIRUNİ SÜLALESİ

Ardzıruniler, Asur asıllı olduklarını iddia etmişler ve secerelerini Senekerim'in oğullarından birine dayandırmışlardır⁸⁹. İlk Arşaguni kralı, "kartal taşıma payesi"yle (ardzivuni) beraber onlara Vasburagan'ın (Van) güneydoğusunda bir yurtluk vermiştir⁹⁰. Aile geleneğine göre, Ardzıruni Khuran vaftiz edilen ilk Hıristiyan kişidir. Sahip oldukları araziler Küçük Ağpag⁹¹'da ve Gorcayk⁹²'da yer alıyordu. Başkentleri ise Küçük Ağpag ile Büyük Ağpag⁹³ arasında Atamagerd⁹⁴'deydi. Kabristanları, yine Ağpag'da Surp Haç Manastırı'nda bulunuyordu. Ardzıruniler, Vasburagan (Van) Eyaleti'nin bütünlüğünü korumak istemişlerdir⁹⁵. Ardzıruniler, Kral I. Aşot (Büyük Aşot) döneminden itibaren Bagratuniler ile birlikte uyum içinde olmuşlardır⁹⁶.

⁸⁴Mogk: Van Gölü'nün güneyinde Bohtan suyu boyundaki Mogk eyaleti. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.101.

⁸⁵Rışdunik: Van Gölü'nün güneyi, Akdamar yöresi. Bkz. Grousset,a.g.e,s.20.

⁸⁶Pıznunik: Van Gölü'nün güneyi, Ahlat şehri. Bkz. Grousset,a.g.e,s.28.

⁸⁷ Grousset,a.g.e,s.279;Özmenli,a.g.t,s.68.

⁸⁸Ali İpek,*Ortaçağ Müslüman İdarelerde Ermeniler (Makaleler)*,Erzurum 2015,s.12-13;Bournoutian,a.g.e,s.93;İpek , "Ermeni İsyancıları",s.29.

⁸⁹Beşir Mustafayev,*Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri*,Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi,İzmir 2009,s.33-34.

⁹⁰Mustafayev,a.g.t,s.34;Özmenli,a.g.t,s.68.

⁹¹Küçük Ağpag: Hakkari. Bkz. Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası(1018-1243)*,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013,s.118.

⁹²Gorcayk: Cudi Dağı'nın olduğu bölge. Bkz. Grousset,a.g.e,s.282.

⁹³Büyük Ağpag: Atamagerd, Başkale ve Muradiye'yi kapsayan bölge. Bkz. Taşçı, a.g.t,s.118.

⁹⁴Atamagerd: Büyük Ağpag ve Küçük Ağpag arasında kalan bölge olan Başkale bölgesidir. Bkz. Taşçı,a.g.t,s.118.

⁹⁵Grousset,a.g.e,s.282.

⁹⁶Sağır,a.g.m,s.191.

X. Yüzyılda bölgenin hakimlerine bakılacak olursa, Ermeni Bagratuni ailesine mensup olup Ani’de I. Gagik, Lori⁹⁷’de(Ağısdev) kardeşi Kurken, Kars (Vanand)’da Gagik’in amcasının oğlu Apas(Abbas), yine Bagratuni ailesine mensup Küropalates Davit Tao; Bayburt, İspir, Oltu, Erzurum, Pasinler, Malazgirt, Erciş ve Eleşkirt bölgesinde, Gence-Arran bölgesinin güney taraflarında Gagik’in yeğeni Apusahl, Abhaz ve Gürcü memleketlerinin büyük bölümünde yine Bagratuni ailesinden önce III. Pakarat (Bagrat) daha sonra da oğlu I. Giorgi, Tiflis’in güneyinde Ermeni Orbelian sülalesi, Van gölü havzasının (Vasburagan) doğu taraflarında Ermeni Ardzıruni ailesine mensup Kurken Haçık, güney taraflarında da Kurken Haçık’in kardeşi Senekerim hüküm sürmekteydiler. Ancak Kurken Haçık’in 1003-1004 yılında ölümünden sonra Senekerim bölgenin tamamına hakim olmuştur⁹⁸.

C) AŞOT KRALLIĞININ KURUCULARI: BAGRATUNİ HANEDANININ KÖKENİ

Bagratuniler (Pakraduniler)’in Yahudi asıllı oldukları ileri sürülmektedir. Soyları kral Davud’a bağlanmaktadır⁹⁹. Reisleri, veraset yoluyla geçen takatir veya “taçgiydiren” (yeni hükümdarın başına tacı koyan yüksek rütbeli memur) unvanını ve asbed¹⁰⁰ unvanını taşıyordu. Bagratunilerin, Mamikonyanlarla rekabet halinde bazen Persia’yı tercih ettikleri görülmektedir¹⁰¹. Vasburaganlı Ardzıruniler ile de ittifak halindedirler. Bagratunilerin mülkleri tek parça halinde değildi. Dağınık parçalardan meydana geliyordu. Müslüman Araplarla mücadelelerinin hemen öncesinde sahip oldukları mülkler şunlardır: 1. Ermenistan’ın güneybatısında İngilene¹⁰² (Eğil); 2. Kuzeybatıda, yukarı Çoruh Vadisi’nde, Dayk’ta(Tortum ve Oltu) İspir¹⁰³ (İspir) Diyarı ve Papert (Bayburt); 3. Merkezde, Ararat¹⁰⁴,ın güney yamacında,

⁹⁷ Lori: Gürcistan ile Armenia sınırında olan Ağısdev bölgesi.Bkz. Özmenli,a.g.t,s.105.

⁹⁸Mehmet Ersan,*Şelçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara 2007,s.11-12;Bournoutian,a.g.e,s.93;Sağır , a.g.m,s.184-185;Özmenli,a.g.t,s.68.

⁹⁹ Bournoutian,a.g.e,s.103;Grousset,a.g.e,s.280;Kırzioğlu,a.g.e,s236-237;Mustafayev,a.g.t, s.33.

¹⁰⁰Asbed: Devletin atlı askerlerinin başı ve batı sol kol kumandanı. Süvari başbuğu. Bkz.Kırzioğlu,a.g.e,s.236.

¹⁰¹Grousset,a.g.e,s.280;Özmenli,a.g.t,s.73.

¹⁰²İngilene:Eğil .Bkz. Grousset,a.g.e,s.598.

¹⁰³İspir: Orta Çoruh Havzası’nın önemli yerleşmelerinden biri olan İspir bölgesini , kuzeyden Soğanlı-Kaçkar Dağları , güneyden ise Mescit Dağları sınırlanmıştır. Yine kuzey güney sınırını su bölümü çizgisi oluştururken doğu-batı sınırlarının belirlenmesinde yönetim faktörleri göz önünde bulundurulmuştur.İspir 2805 km yüzölçümüne sahiptir. Kuzeyde Rize (İkizdere) , batıda Bayburt , güneyde Erzurum , doğuda ise Yusufeli ile sınırlıdır. Bkz. Veli Ünsal , “İspir Kaleleri”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,II,Sa.1,Kırşehir 2015,s.54.

¹⁰⁴ Ararat: Yukarı Murat ve Aras boylarında Armenia’nın merkezinde , kuzeyinde Dayk ve Kukark, doğuda Sünik, batıda Yüksek Armenia ve güneyde Vasburagan vardır. Kasr, Şüregel, Eleşkirt, Karakilise, Beyazıt, Ani, Hasankale,

Daryunk¹⁰⁵ (Doğu Beyazıt) Şehri'yle birlikte Kogovit¹⁰⁶; 4. Güneydoğuda, Büyük Zap Havzası'nda, Dımorik Nahiyesi¹⁰⁷ (Hakkâri) ve Doğu Ermenistan'da, Orta Aras'ın kıyılarında, Nahçıvan'ın güneydoğusunda, Koğtan¹⁰⁸ (Ordubat) Nahiyesi'dir¹⁰⁹. Bagratunilerin mülklerinin bu şekilde dağınık olması onlar için bir zayıflık nedeni olmuştur fakat yabancıların baskısından kaçmaları için de bir fırsat sağlamıştır. Bizanslılara karşı Daryunk'a (Doğu Beyazıt) sığınıyorlar; Perslere karşı ve daha sonra da Müslüman Araplara karşı İspir'e (İspir) çekiliyorlardı. Ayrıca başkentleri (vosdan) birçok defa yer değiştirmiştir. İspir (İspir) Nahiyesi, Daryunk (Doğu Beyazıt), Bagrevant (Yukarı Murat/ Eleşkirt), I.Aşot Devri'nde Yerazkavors¹¹⁰ (Arasoğlu /Arazoğlu Köyü) ve son olarak X. Yüzyılın ikinci yarısında da Ani, başkentleri olmuştur¹¹¹.

Ermeni rahibi Horenli Movses¹¹², Süryani Mar İpas Kadina¹¹³'dan aldığını belirterek, Bağratlıların aslını şöyle anlatmaktadır:“*Hayk soyundan Sgayorti (Dev-oğlu) oğlu Baruyr, Asur*

Kağızman ve Revan başlıca yerleşim merkezleridir. Bkz. Ömer Subaşı, “Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis Ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Summer 2010, s.1832.

¹⁰⁵Daryunk: Doğu Beyazıt. Bkz. Kırzioğlu, a.g.e, s.222.

¹⁰⁶Koğovit: Ağrı Dağı'nın güneyinde merkezi Doğu Beyazıt kalesi olan sancaktır. Bkz. Özmenli, a.g.t, s.83.

¹⁰⁷Dımorik: Hakkâri. Bkz. Kırzioğlu, a.g.e, s.231.

¹⁰⁸Koğtan: Aras'ın kuzey kıyısında ve Nahçıvan'nın güneyinde yer alan Ordubat. Bkz. Özmenli, a.g.t, s.115.

¹⁰⁹Grousset, a.g.e, s.280; Kırzioğlu a.g.e, s.231-232; Sağır, a.g.m, s.188.

¹¹⁰Yerazkavors: Bugünkü Arasoğlu/Arazoğlu köyü. Bkz. Özmenli, a.g.t, s.84.

¹¹¹Grousset, a.g.e, s. 280; Mustafayev, a.g.t, s.34-35; Özmenli, a.g.t, s.74.

¹¹²Ermenilerin ilk defa tarihlerini yazan Movses Horenatsi isimli bir Ermeni rahibidir. Ermeni tarihinde çok büyük etkileri olan bu şahsın IV. Yüzyılın ikinci yarısında doğduğu söylenmektedir. Memleketi ve öldüğü yer belli değildir. Muş civarında Horn, Horni veya Horunk köyünde doğduğu ve bu sebeple Horenli adını taşıdığı anlaşılmaktadır. V. Yüzyılın başlarında Kitab-ı Mukaddes'i Ermenice'ye çevirmek için dil öğrenimi görmek amacıyla Suriye, Mısır ve Yunanistan'a gönderilenler arasında bulunmuştur. Atina'ya ve Bizans'a gelmiş 446'da Yunan dilini ve mitolojisini öğrenmiştir. Memleketine döndüğünde kendini koruyanların ölmesi nedeniyle uzun süre yokluk içerisinde yaşamıştır. Ermeni tarihini yazmış ve bunu İranlıların, 481'de Ermenistan'a Marzuban (vali) tayin ettikleri ve tayinin ertesi yılında isyan etmesi üzerine öldürdükleri Sahak Pakratuni isimli bir şahsın adına sunmuştur. Bir de Ermeni Coğrafyası yazdığı bilinmektedir. Bazı yazarlar Horenli Movses'in eserinin özellikleri konusunda eleştirmişlerdir. Bu konuda Dr.P.Vetter, “Ermeni Eserleri” isimli kitabında Horenli Movses için: “*Movses'in yazıları kaybolmuş veya belirli ve düzenli bir şekilde bize gelmemiştir. O, eserini Koghten denilen bölgede destancılardan, halk masallarından derleyerek yazmıştır. Efsanevi kişileri, tarihinde gerçek hükümdarlar olarak göstermiştir. Aldığı bilgileri istediği gibi değiştirmiş arzu ettiği şekilde kullanmıştır. Dahkak ve Ardaşir gibi İranlılarla ilgili kahramanlık hikayelerini, Eşkani ve Sasaniler hakkındaki bilgileri İran tarihçilerinden almıştır*” demektedir. Bkz. Uras, a.g.e, s.10-11.

¹¹³Bir Asuri alimi olan bu şahsın ismini ilk zikreden, Ermenilerin tarih babası olarak tanınan Horenli Movses'tir. Eserinde bildirdiğine göre, Mar İpas Kadina, İran'da Eşkani hakimiyetini kurmuş olan Arşağ'ın, Ermenistan'a hükümdar tayin etmiş kardeşi Vagarşak tarafından bir mektupla Nineva arşivlerinde Ermeni tarihi hakkında tetkiklerde bulunmak amacıyla Arşağ'a gönderilmiş, Arşağ da kendisine izin vermiştir. Büyük İskender'in emriyle Yunancaya çevrilmiş bütün milletlerin tarihinden söz eden yazma bir tarih bularan bunun Ermenilere ait kısmını

kralı Sardanapal'ı devirmek için yapılan sefere katılarak yararlılık gösterdi. Buna karşılık Med hükümdarı Varbag "kral" ünvanını alarak ülkenin ilk kralı oldu. Varbag'ın oğlu Hraçya da, Babil kralı Nabukadnezar'ın Yahudilere karşı yaptığı seferde bir ordu ile yardımında bulundu ve bu hizmetine karşılık birçok İbrani esirleri almış ve bunları ülkenin her yanına yerleştirmiştir. Nabukadnezar'dan önce ise Sannasar, 730'da, İsrail kralı Osee'yi vurmuş, Samarie'yi yıkarak 10 kabileyi Fırat ötesine, güney Ermenistan'a yollamıştı. Nabukadnezar ise ancak 10 bin esir getirmişti. Hraçya'nın aldığı Yahudiler arasında daha sonra Ermenistan'da kendisinden Bağratuni hükümdar sülalesi çıkan Yahudi Şampat, yahut Şempat Bagarat da bulunmaktadır. Hraçya, buna önemli görevler verdi. Pavstos'a göre üçüncü asırda Ermenistan'a yerleşmiş ve kısmen Hristiyan olmuş Yahudilerin sayısı 400.000 nüfusa ulaşmış bulunuyordu. Sempat'tan Pakraduniler geliyor. Bazıları Pakraduni sülalesi Hayk'tan gelir derler. Fakat bu yanlıştır. Yalnız Sempat ismini Pakraduniler oğullarına verirler. Biliniz ki bu isim İbranice'den geliyor ve Şampat'tır." demektedir¹¹⁴.

Süryani müellifi Lepurna¹¹⁵, havariden Thaddeus'un Urfa'dan kuzeye gelip Hıristiyanlığı yayarken gördüğü "Bağratlı Tobya'nın Yahudiler Beği" olarak tanındığını yazmaktadır¹¹⁶.

Bizanslı Faustus, 355-360 yıllarındaki Oğuz ilbeğlerini sayarken Harem Ağası'ndan sonra ikinci olarak gelen "ordu komutanı büyük beğ Pakarad" şeklinde belirtiyor ve bir yerinde de Bağratlı paşaların menşeinin Işper (İspir)'den geldiğini söylüyordu¹¹⁷.

Nicholas Adontz, bu dönemde yaptığı araştırmalar ile 50 civarında Ermeni nakharar olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar belirli bir arazinin maliki ve idarecisi olup kendi topraklarında bağımsız yaşamaktadırlar. Bu büyük ailelerin her biri değişik kökenlerden gelmektedir: Kamsarakanlar'ın Part kökenli oldukları, Mamikonyanlar'ın Orta Asya'dan

almıştır. Bu tarih, Ermeni milletinin doğuşunu Kitab-ı Mukaddes'e dayandırarak, Hayk sülalesinden Vahe'ye kadar olan zamanı kapsamaktadır. Bkz. Uras,a.g.e,s.3.

¹¹⁴ Kırzioğlu,a.g.e,s.235;Uras,a.g.e,s.33;Keğam Kerovpyan,*Mitolojik Ermeni Tarihi*,İstanbul 2003,s.45-46.

¹¹⁵Süryani olan bu şahıs da Asurice ve Yunanca'yı bilmektedir. Ermenilere mal edilen Edesse (Urfa) kralı Apkar'la aynı yüzyılda yaşamış, Apkar'ın hayatını. Hz. İsa ile görüşmelerini, cüzamlı olan Apkar'ın İsa'nın bir mucizesi ile sağlığına kavuştuğunu yazmıştır. Lepurna eserini Asurice olarak yazmış ve sonra Ermenice'ye çevrilmiştir. Bugün bilinen ve kendisine ait olan eserin uydurma olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Uras,a.g.e,s.4.

¹¹⁶Kırzioğlu,a.g.e,s.236.

¹¹⁷Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer.

geldikleri, Ardruniler'in Süryani, Sünikler'in saf Ermeni, Bagratuniler'in ise Yahudi asıllı olduklarını saptamıştır¹¹⁸.

Bagratuniler hakkında Şahnazaryan:"*Vağarşak zamanında Pakraduniler (aslen Yahudi) on dört yüzyıldan beri Ermeniler'e intisap etmişler ve itibar bulmuşlardır. Haykazuni ve Eşkanilere büyük hizmetler yapmışlardır. Vağarşak bunlara krallara taç giydirme hakkını verdi. Bütün Yahudiler gibi tokgözlü, hesaplı, uzağı görüş yeteneği olan Pakraduniler, çok büyük bir servet yapmışlar, Ararat ve Tayk illerinin yarısından fazlasını satın almışlardır. Duruperan'da, Yüksek Ermenistan'da, Gugark'ta da büyük mülkleri bulunuyordu. VIII. Yüzyılda bu ailenin malları yanında Bayezid, Bagaran, Muş, Kulb, Kars, Ani, İşper, Ahıska, Artvin, Ardahan şehirleri bulunuyordu. Halifeler zamanında bunlar Vostigan olarak Ermenistan'ı yönetmişlerdir*" demektedir¹¹⁹.

Urfalı Mateos Vakayinamesi'nde bu sülalenin menşei hakkında bilgi vermektedir. Bagratuni hanedanı: Ermenistan'da, Ani'de, Lori'de (Ağısdev) ve Gürcistan'da hüküm sürmekte olan başlıca dört kola ayrılmıştı. Pahlavuniler ki bunlar bu ismi ilk ikamet yerleri olan Bactriane'in Bahl şehrinden almıştır. Arşaguni (Aracides) sülalesinden inmişlerdir. Bu hanedan varlığını Ermenistan'da da muhafaza etmiştir ve Mateos'un Bagratlılardan bahsettiği bu zamanda reisleri meşhur Grigor Magistros'un babası Vasak'tır¹²⁰.

George A. Bournoutian ise Bağratlıların Menşei Hakkında Kitabı Mukaddes'te verdiği bilgiye göre Kral Davut'un soyundan geldiklerini iddia ederek bazı dönemlerde türban takıp Arap isimleri de alan Pakratunilerin, Ermeni Krallığı'nı yeniden kurarak hem içerden hem Müslüman Araplardan hem de Bizans'dan gelen baskıları zaman içinde dengelemeyi başardıklarını ifade etmektedir¹²¹.

Michael Chamich, Bagratunilerin, İshak'ın soyundan İbrahim peygamberden geldiğini belirtmiştir. Armenia'ya gelen bu ailenin ilki Simpat'tır. Valarsaces'in hükümdarlığı zamanında yaşayan ailenin ikinci ünlü ismi Bagrat'tır. Bagrat'ın hizmetleri sonucu Bagratian Bagrat unvanı

¹¹⁸Gürün,a.g.e,s.33.

¹¹⁹Uras,a.g.e,s.78.

¹²⁰Urfalı Mateos,*Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1116)*,çev.Hrant D.Andreasyan,Ankara 2000,s.14.

¹²¹ Bournoutian,a.g.e,s.103.

verilmiştir. Bu süre zarfında ailenin bütün üyeleri “Bagrat” unvanıyla anılmıştır. Aşot bu aileden Armenia’ya hükümdar olan ilk kişidir ve Tanrı, sadece İsrailoğullarını değil diğer milletleri de yönetmesi için hükümdarlığı ona vermiştir¹²².

XVI. Yüzyılda Gürcistan Bagratlıları ülkesinde gezen ve Bagratlılardan bahseden Osmanlı müellifi Evliya Çelebi de bu konudan bahsederken:“*Bunlar hep Yahudiler’den Davud Aleyhisselam’ın ümmetinden iken, Mesihilik (Hıristiyanlık) taslayıp, İncil ile amel iderler. Gürcü Papasları silsilelerinin Key-Kavus’a (İran şahlarına), o vasıta ile Hazreti Davut’a müntehi olduğunu iddia ederler*” demektedir¹²³.

IX. Yüzyılda Doğu Anadolu Bölgesi’nde varlıklarını sürdüren Mamikonyan, Ardzıruni, Rışduni ve Kamsaragan gibi Ermeni sülalelerinden biri de Kars/Ani coğrafyasında hüküm süren Bagratuni (Pakraduni) sülalesi olmuştur. Bu sülaleler, başlangıçta Bizans İmparatorluğu’na bağlıydılar. Sülalelerin arasındaki rekabetin ve mücadelenin varlığı, Doğu Anadolu Ermenileri arasında birliğin sağlanmasını engellemiş ve bu bölgede dağınık bir yerleşim anlayışının benimsenmesine neden olmuştur. Bagratuni sülalesi, soyunu Kral Davud’a bağlamış ve Yahudi asıllı olduklarını kabul etmiştir. Konu ile ilgili görüş bildiren araştırmacılar da bu sülalenin Yahudi kökenli olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bagratuni reislerinin, veraset yoluyla geçen “takatir/taç giydiren” veya “asbed/ordukomutanı” unvanını taşıdığı bilinmektedir¹²⁴. Ermenice “Aşot” ismi, uzun süre Bagratunilerin atalarına ait olan isimlerden biridir. Bagratunilerin Kars/Ani kolundan Aşot olarak isimlendirilen üç kralı vardır. Dolayısıyla Aşot ismi de Bagratuni hanedanı tarafından sıkça kullanılmıştır¹²⁵.

D) KÖR AŞOT

Bagratuni Vasak’ın oğlu olan Kör Aşot, İspir (İspir) ve Ani bölgelerinde birincisi Ortodoks-Hıristiyan ve Bizans’a tabi olan Dayk (Tortum ve Oltu)-İber (Gürcistan) -Abhaz¹²⁶

¹²² Father Michael Chamich, *History of Armenia , From B.C 2247 To The Year Of Christ 1780 or 1229 Of The Armenian Era (1827)*,II,India /Calcutta 1827,s.1-2.

¹²³ Kırzioğlu,a.g.e,s.232;Özmenli,a.g.t,s.82.

¹²⁴Grousset,a.g.e,s.280;Özmenli,a.g.t,s.73.

¹²⁵Aleksander Akopyan,“Şeddâdî Emiri Aşot Bin Şavûr’a Ait Nadir Bir Sikke”,çev.Nevzat Keleş,*Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Sa.24,Bahar 2013,s.87.

¹²⁶Abhazya: Karadeniz’in doğusunda, Gürcistan’ın kuzeybatı bölgesinde yer almaktadır. Bkz. Merve İrem Yapıcı-Utku Yapıcı, “Gürcü ve Abhaz Tarihi Yazımlarında Abhazya Hakkında “Tarihsel Topraklık” İddiaları”,*Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,IX,Sa.43,Manisa 2016,s.987.

şehirleri, ikincisi de Gregoryan-Hıristiyan ve Divin İslâm emirlerine bağlı kalacak olan Ani-Kars-Lori (Ağısdev) şehirlerinde ayrı ayrı birer krallık kuran her iki Bagratlı kolunun dedesidir¹²⁷. Sonrasında bir iç kavgada gözlerini kaybettiğinden “Kör Aşot” diye de anılan bu bey, bir taraftan Emeviler’in yıkıldığı 750 yılına kadar batrıklik makamını muhafaza etmiş diğer taraftan Ermeni halkının sevgisini kazanmış ve Abbasi hareketine karşı Emevilerin yanında yer alarak itibar kazanmaya çalışmıştır¹²⁸. 750’ye doğru Emevi hanedanında iç savaşlar başlayınca, Ermeni Mamikonyan ailesi ve ardından gelen Ermeni nakhararlar ayaklanmak için bunu fırsat bilmişlerdir. Emevi hilafetine sadık kalmak isteyen Kör Aşot ise direnmeye çalışmış, fakat diğer Ermeni derebeyleri ve nakhararların baskısıyla o da bu genel ayaklanmaya katılmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte başkaldırmış olan Ermeni nakhararlar, ailelerini ve mal varlıklarını emniyete almak için Bizans sınırı yakınındaki Dayk’a (Tortumve Oltu) gitmenin ihtiyatlı olacağını düşünmüşlerdir. Bizans İmparatoru V. Konstantinos’dan da yardım beklemişlerdir. Aşot bu ayaklanmaya karşı olsa da Ermeni nakhararları takip etmiştir. Çok geçmeden onları bırakarak Bagrevant’a (Yukarı Murat/Eleşkirt) çekilmeyi ve İslâm himayesine geçmeyi düşünmüştür. Fakat Krikor Mamikonyan onu yakalayarak tutsak etmiş ve gözlerini oydurmuştur¹²⁹.

Emevi halifesi I. Muaviye, 661’de hilafet makamına geçince Ermeniyeye ve Kafkaslar’daki zayıflayan İslâm hakimiyetini yeniden tesis etmiştir. Bundan sonra Ermeniyeye, 661-680 yılları arasında bir sükûnet dönemi yaşamıştır. Fakat daha sonra bölgede sık sık Ermeni isyanları görülmüştür. İslam orduları bu Ermeni isyanlarını bastırmakta oldukça zorlanmışlardır¹³⁰. Halife Hişam b. Abdümelik (685-705) tarafından Ermeniyeye Valiliği’ne Mervan b. Muhammed atanmıştır. 696-703 yılları arasında düzenlediği seferlerle Ermeni isyanlarını güçlükle bastırmıştır. Ermeniler, Mervan b. Muhammed’ten büyük bir yakınlık görmüş ve her türlü haklara sahip olmuşlardır¹³¹. Güney Kafkaslarda görülen Hazar baskısı; Ermeniler’in Emeviler’e yakınlaşmasına neden olmuştur. İslâm orduları da Hazarlar karşısında zor durumda kalmışlardır.

¹²⁷Kırzioğlu,a.g.e,s.225;Özmenli,a.g.t,s.79.

¹²⁸İpek, “Ermeni İsyancıları”,s.30-31.

¹²⁹Grousset,a.g.e,s.306;Uras,a.g.e,s.73;Özmenli,a.g.t,s.80.

¹³⁰İpek,a.g.e,s.13;İpek,“Kars’ta İlk Müslüman Türk Hâkimiyeti”,*Ekev Akademi Dergisi*,Sa.49,Erzurum 201,s.164; İpek,“ Ermeni İsyancıları”,s.29;Uras,a.g.e,aynı yer;Özmenli,a.g.t,s.76.

¹³¹İpek,a.g.e,s.14;İpek,“İlk İslâmî Dönemde Ermeniler”,*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*,Sa.135,İstanbul 2001, s.1681;İpek,“Müslüman Türk Hâkimiyeti”,aynı yer.

Böylece Halife Abdülmelik (724-743) tarafından Azerbaycan, Ermeniyye¹³² ve El-Cezire¹³³ Valiliği'ne Mervan b. Muhammed görevlendirilmiştir. Hazarlar'ı Güney Kafkasya'dan çıkararak Mervan, bölgede İslâm hakimiyetini sağlamış ve Ermenilerin de içinde bulunduğu yerli halkı baskıdan kurtarmıştır. Bundan sonra Ermeniler Mervan b. Muhammed'in Divin¹³⁴'e girişini coşkuyla karşılamışlar ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Mervan b. Muhammed de Ermeniler'in bu davranışı karşısında Aşot Bagratuni'yi (Kör Aşot) İslâm idaresi altında Ermeniyye hakimi ve bütün Ermeniyye Hıristiyanlarının reisi ve vergilerin toplanmasına yardımcı beylerbeyi tayin etmiştir. Ayrıca halife adına "Ermeni Batriki" unvanını vermiştir. Bundan sonra ise Kör Aşot, Hazarlar'a karşı İslâm orduları yanında yer almıştır¹³⁵.

Bölgedeki Ermeniler, 661'den itibaren Emeviler ile bir yaklaşım içinde olmuşlar ve bu idarenin sağladığı imkanlardan istifade etmeye çalışmışlardır. Emevilerin son zamanlarında ise aynı durum Ermeni Bagratunileri için söz konusu olmuştur. Bunun için Kör Aşot, Emevilere karşı olan isyanlarda yer almak istememiş, Abbasi hareketine karşı da Emevilerin yanında yer almıştır. Kör Aşot ve onun yanında yer alan diğer Ermeniler'in, Emevilerin yıkılmasını istemedikleri ve o zamana kadar elde ettikleri imkanları kaybedeceklerinden endişe ettikleri görülmektedir.

1) ERMENİLER VE MÜSLÜMANLARIN İLK MÜNASEBETLERİ

Ermenilerle, Müslümanların ilk münasebetleri, Dört Halife döneminde Suriye , el-Cezire, Irak ve Ermeniyye'de sürdürülen fetih hareketleri zamanına rastlamaktadır. Hz. Ebubekir döneminde (632-634) Suriye'de meydana gelen Yermük Savaşı'nda Georgios komutasındaki bir Ermeni

¹³²Ermeniyye/İrmîniyye: Müslüman Arapların el-Cezire bölgesi olarak adlandırdıkları, Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bölgenin kuzeyi, Doğu Karadeniz dağlarının güneyi ve Azerbaycan'ın batısında kalan coğrafyaya verilen isimdir. Bkz. Taşçı,a.g.t,s.48.

¹³³El-Cezire: Bugün adı geçen bölge Türkiye, Irak, Suriye üçgeni arasında yer alır. Coğrafi olarak Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan yerin adıdır.Bölgenin kuzey sınırı Dicle ve Fırat Nehirlerinden başlayıp güneyde Samsat, Rumkale, Birecik, Rakka, Rahbe ve Hille beldelerinin önünden geçerek, güneyde Divaniye yakınından doğuya yönelip Dicle Nehrine ulaşır. Bkz. Mevlüt Koyuncu, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslâmlaşma Süreci",*Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*,C.X,Sa.1,Adapazarı 2008,s.132.

¹³⁴Divin: Ortaçağ İran Ermeniyye'sinde eski bir kale olan Divin, Azat çayı'nın (Garnıçayı) sol kenarında bulunan Artaşat'ın kuzeyi ve Erivan'ın 35 km. güneyinde kurulmuştur. Hz. Ömer döneminde Habib bin Mesleme komutasındaki İslâm orduları tarafından 5 Muharrem 19/6 Ekim 640'ta Müslümanların eline geçmiştir. Bkz. İpek, a.g.e,s.21-22.

¹³⁵Grousset,a.g.e,s.303-304;İpek,a.g.e,s.15;Uras,a.g.e,s.73;Özmenli,a.g.t,s.78-79-80;İpek ,“Ermeni İsyancıları”,s.29-30;Kırzioğlu,a.g.e,s.224-225;İpek ,“ İslâmî Dönemde Ermeniler”,s.1680-1681.

birliği Bizans saflarında yer almıştır. İyaz b. Ganem komutasındaki İslâm ordularının, el-Cezire bölgesi fetihleri sırasında (637) Ermenilerle karşılaştıklarına kesin gözüyle bakılmaktadır. Kadisiye Savaşı, (636) Müslümanların savaş halinde Ermenilerle karşılaşmalarının daha açık bir örneğini ortaya koymaktadır. Çünkü bu savaşta Rüstem'in başkomutanlığındaki Sasani ordusunda Muşel Mamikonyan komutasında 3 bin kişilik bir Ermeni birliği bulunmaktadır¹³⁶.

İslâm ordularının Ermeniyeye akınları, Ermenilerle Müslümanların tanışmasını sağlamış ve 6 Ekim 640'da Ermeniyeye'nin merkezi Divin, İslâm hakimiyeti altına alınmıştır. Ermeniyeye'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle Anadolu'daki Ermeni toplumu için yeni bir dönem başlamıştır. Ermeni halkına ve idarecilerine; Bizanslılar ve Sasaniler'in sağlamadığı imtiyazlar sağlanmıştır. Suriye'ye gönderilen ordunun başında bulunan Habib b. Mesleme'nin Divin halkına yazmış olduğu emân-nâmede yer alan ifadeler bunu açık bir şekilde göstermektedir. Buna göre Ermeniler; altı yıl cizye ve haraç ödemeyecekler, bu sürenin bitiminde ise kendi istek ve güçleri nisbetinde yıllık ödeme yapacaklar, kalelerine Müslümanlar tarafından Kur'an öğretici ve zabıta gönderilmeyecek ancak 15.000 kişilik bir güçle Ermeniyeye'nin savunulmasında Müslümanların yanında yer alacaklar fakat bunlar Suriye'ye gönderilmeyeceklerdir. Ermeniler'in can ve mal emniyetleri sağlanacak, din, ibadet, mabet ve istedikleri gibi yaşamakta hür ve serbest olacaklardır¹³⁷. Böylece Ermeniler, 653 yılında Doğu Ermenileri komutanı Theodoros Rıştuni öncülüğünde Müslümanlarla anlaşmaya varmışlardır. Fakat yapılan anlaşmadan sonra Ermeni aileleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Müslüman hakimiyetini istemeyen ve Bizans yanlısı olan taraflar Muşel Mamikonyan etrafında toplanmışlardır¹³⁸. Sasaniler bu dönemde çökmüş, Bizanslılar ise zayıflamaya yüz tutmuştur. Doğu Anadolu'daki Ermeniler ise Müslümanlarla anlaşmak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden Doğu Ermenileri komutanı Theodoros Rıştuni ölünceye kadar (658) Müslümanlara olan bağlılığından ve emrindeki ordusuyla Ermeniyeye'nin savunulmasından vazgeçmemiştir. Fakat Rıştuni'nin ölümünden sonra Bizans yanlısı olan Hamazasp Mamikonyan, Müslümanların içinde bulunduğu siyasi sıkıntıyı fırsat bilerek idaresine

¹³⁶İpek,a.g.e,s.11;İpek,“Ermeni İsyancıları”,s.27-28;İpek,“İslamî Dönemde Ermeniler”,s.1678;Ural –Orat,a.g.e, s. 93-94.

¹³⁷Simon Payasliyan,*The History of Armenia From The Origins To The Present*,Newyork 2007,s.47;İpek,a.g.e,s.12; İpek,“Ermeni İsyancıları”,s.28-29;İpek,“İslamî Dönemde Ermeniler”,s.1679.

¹³⁸Payasliyan,a.g.e,s.47.

verilen yerlerde Bizans hakimiyetini ilan etmiş, İslâm hakimiyetine karşı da birçok ayaklanmanın başını çekmiştir¹³⁹.

E) AŞOT MİSAGER'İN ERMENİ PRENSLİĞİ

Kars-Ani Bagratlıları'nın atası olan Kör Aşot'un, Simpat Bagratuni ve Vasak adında iki oğlu vardır¹⁴⁰. Simpat Bagratuni, 771-772 Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) ayaklanmasından önce Mamikonyanların çıkardığı bir iç savaşta gözlerini kaybeden Kör Aşot'un oğlu olarak İslâm orduları yanında da ilgi görmek istemiştir. Simpat Bagratuni, Daron'da (Muş) başka bir Bagratuni kolundan gelen Sahak Bagratunilerden kuzenlerinin ayağını kaydırması ve burayı kardeşine vermiştir. Böylece 771'de kardeşi Vasak, Daron (Muş) hakimiyetini eline almıştır. Simpat Bagratuni, 771'de Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) ayaklanmasına katılmış ve ertesi yıl da Bagrevant'daki (Yukarı Murat/Eleşkirt) savaş meydanında ölmüştür¹⁴¹. Simpat Bagratuni'nin Aşot Misager ve Şabuh (Şapukh) adında iki oğlu vardır¹⁴².

772'de Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) Muharebesi'nden sonra Ermeniyeye'de Bagratuni, Ardziruni ve Sünik aileleri güçlenmiştir¹⁴³. Bu muharebede öldürülmüş olan Simpat Bagratuni'nin Aşot Misager adındaki oğlu, bundan sonraki dönemde Bagratuni ailesinin başlıca varisi olmuştur. Düşman ordularını ezip geçtiğinden ona “Perhizde-Et Yiyen” yani “Etle Beslenen” denmiştir¹⁴⁴. 772'deki felaketten sonra Aşot Misager, İspir (İspir) bölgesindeki malikhanelerini ağabeyi Şabuh'a bırakarak Kamsaraganlar'dan satın almış olduğu Şirak (Şüregel) ve Arşarunik (Kağızmanderesi ve Diğor) Nahiyesi'ne gidip yerleşmiştir. İkametgahını Akhuryan (Arpaçayı) ile Aras'ın yakınında Şirak (Şüregel) Nahiyesi ve Arakadzodin Nahiyesi arasındaki Bagrevant'da (Yukarı Murat/Eleşkirt) kurmuştur¹⁴⁵. Böylece bu şehir Bagratunilerin başkenti “vostanı” haline gelmiştir. 772'den başlayıp 806'ya değin Bagratunilerin başkenti ve aile ocağı olarak, 806-885 yılları arasında yani 80 yıl prenslik ve 885-890 arasında 5 yıl da

¹³⁹ Grousset,a.g.e,s.291-292;İpek , “Ermeni İsyancıları”,s.29;İpek ,“ İslâmî Dönemde Ermeniler”,aynı yer.

¹⁴⁰Grousset,a.g.e,s.316;Kırzioğlu,a.g.e,s.232.

¹⁴¹Payasliyan,a.g.e,s.49.

¹⁴²Grousset,a.g.e,s.316;Kırzioğlu,a.g.e,s.232.

¹⁴³Payasliyan,a.g.e,s.49.

¹⁴⁴Bournoutian,a.g.e,s.87;Grousset,a.g.e,s.326;Kırzioğlu,aynı yer;Özmenli,a.g.t,s.83.

¹⁴⁵Bournoutian,a.g.e,aynı yer;Grousset,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,s.232-233;Özmenli,a.g.t,aynı yer;Sağır,a.g.m, s.188-189.

hükümdarlık merkezi olmuştur. Bunların eski merkezi Daryunk (Doğu Beyazıt) ise savaştan sonra rakip sülale olan Ardzırunilerden Hamazasp'ın eline geçmiştir¹⁴⁶. Böylece 772'deki savaştan sonra Simpat Bagratuni'nin oğlu Etyiyen Aşot Bey ile Kars, Diğor (Kağızmanderesi), Şirak (Şüregel) sülalesi kurulmuştur. Ayrıca güneyde Vasburagan (Van) bölgesinde de Ardzıruni Ermeni sülalesi hakimiyet kurarak varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır.

İslam hâkimiyetinde mücadele ederek ölmüş olan bir nakhararın oğlu olarak gözden düşmüş durumda olan Aşot Misager'e, 806'da Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından Divin'deki Müslüman Arap Valiliği'ne bağlı kalmak şartıyla "Ermeniye Emiri" unvanı verilmiştir¹⁴⁷. Aşot Misager, 826'daki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Ayrıca Halifeye olan sadakatini belirtmek için de oğlu Simpat Bagratuni'yi Bağdat'a rehine olarak göndermiştir¹⁴⁸. Aşot Misager'in, Abbasilerin kendisine verdiği unvan ve tanınan haklar karşılığında İslâm Devleti'ne önemli miktarda vergi ödediği bilinmektedir. Aşot, devlet hazinesine bir milyon dirhem para, beş yüz tomar kumaş ve ayrıca ganimetlerin beşte birini vermek gibi ödemelerde bulunmuştur¹⁴⁹. Öyle anlaşılıyor ki Halife Harun Reşid; Ardzıruni Ermenileri'nin Vasburagan (Van) bölgesinde hakimiyet kurmaları ve Güneydoğu Ermeniye'yi ele geçirmeleri üzerine her iki Ermeni ailesi arasında denge kurmak amacıyla Bagratuni Aşot Misager'e "Ermeniye Emiri" unvanını vermiştir.

İslâm dünyası, Halife Harun Reşid'den sonra iç kargaşaya sürüklenmiştir. 813 yılında Me'mun, kardeşi Emin'i tahttan indirmek için Bağdat'ta bir ihtilal çıkarmıştır. Emin ve Me'mun arasındaki mücadele neticesinde Ermeniler, İslâm dünyasının içinde bulunduğu bu kargaşalardan istifade ederek güçlenmiş ve varlıklarını iyice hissettirmeye başlamışlardır¹⁵⁰. Bu gibi saltanat kavgaları, Müslüman-Arap emirlerini de ikiye ayırmıştır: Kays sülalesinden Malazgirt Emiri Cahhaf'ın oğlu Abdülmelik, Halife Me'mun'a itaatsizlik edip Divin'e saldırırken; Kars-Bagratunilerinin beği Aşot Misager ve ağabeyi Şabuh, 820'de bin kişilik bir orduyla Divin'e

¹⁴⁶ Kırzioğlu,a.g.e,s.233;Özmenli,a.g.t, s.84.

¹⁴⁷ Payasliyan,a.g.e,s.49;Grousset,a.g.e,s.326;Bournoutian,a.g.e,s.87-88;Kırzioğlu,a.g.e,s. 250-251;İpek,a.g.e,s.74; İpek,"Ermeni İsyancıları",s.34-35.

¹⁴⁸Grousset,a.g.e,s.333;Kırzioğlu,a.g.e,s.251.

¹⁴⁹İpek,a.g.e,s.75; İpek, "Ermeni İsyancıları",s.35.

¹⁵⁰ Grousset,a.g.e, s.329;Kırzioğlu,a.g.e,s.252;İpek,a.g.e,aynı yer; İpek , "Ermeniye İsyancıları",s.36.

gelerek Ermeniyye valisi Abdülmelik el-Kaysi'yi öldürmüş ve ordusunu da dağıtmışlardır¹⁵¹. İslâm Devletinde oluşan bu karışıklık sırasında, Halife Me'mun'a sadakatleri yüzünden Bagratunilerin itibarı yükselmiştir. Kays sülalesinden, Cahhafilardan Sevada (820-830) ile 824'te yapılan bir savaşta Bagratuni Aşot Misager'in yardımına gelmiş olan ve Işper(İspir) beği olan ağabeyi Şabuh'un bu savaşta ölmesiyle öksüz kalan çocukları, Aşot Misager tarafından Ani'ye yerleştirilmiş ve Daron (Muş), Tao¹⁵², Arşarunik (Kağızmanderesi) ve Şirak'ı (Şüregel) almışlardır¹⁵³.

Aşot Misager, diplomatik olarak kızlarından biri olan Arzen'i bölgedeki Arap emirlerinden Musa b. Zarara'ya vererek akrabalık kurmuştur. Diğer yandan bölgede baş rakibi olan Vasburagan'ın (Van) Ardızruni prensi Tovma Ardızruni ile de diğer kızı Hripsime'yi evlendirerek kendine bağlamak istemiş ve Ermeni halkını yeniden bir araya getirmeye çalışmıştır¹⁵⁴.

Aşot, Müslüman- Arap taarruzuna uğradığı bir sırada Nigal Vadisi¹⁵⁵'ne (Artvin) kaçmış ve burada ordusunu büyötmeye çalışmış fakat kendisine katılmak için çağırıldığı adamlar, kendisini öldürmek için harekete geçmişlerdir. Bundan hiç şüphelenmeyen Aşot, daha sonra niyetlerini anladı ise de yanında pek az asker bulunduğu için öldürölmüştür (826)¹⁵⁶.

772'den itibaren Simpat Bagratuni'nin oğlu Aşot Misager Bey ile Kars, Diğor(Kağızmanderesi), Şirak (Şüregel) Bagratunileri sülalesinin kurulması ile birlikte bu sülale, Gregoryan Ermeni Kilisesine bağlı kalıp 885'ten itibaren İslâm Halifelerine tabi bir hükümdarlık kuracaklardır.

F) SİMPAT APLAPAS (EBU'L ABBAS)

Bagratuni ailesinin reisi Aşot Misager 826'da ölünce kurmuş olduğu prenslik iki oğlu Bagrat Bagratuni (Pakratuni) ve Simpat Bagratuni arasında paylaşılmıştır¹⁵⁷. Fakat 806'da Abbasi Halifesi Harun Reşid'in, Aşot Misager'e "Ermeniyye Emiri" unvanı vermesinden sonra

¹⁵¹ Grousset,a.g.e,s.329-330 ;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;İpek,a.g.e,s.76;İpek , "Ermeniyye İsyancıları", aynı yer.

¹⁵²Tao: Klarçeti'nin güneyinde, Çoruh Nehri ve Kür Nehri kaynakları arasında , Tortum ve Oltu Nehri vadilerinin oluşturduğu bölgedir. Bkz. Subaşı , "XI.Yüzyılda Tao-Klarçeti Bölgesi", s.706.

¹⁵³Grousset,a.g.e,s.329-330;Kırzioğlu,a.g.e,s.252;Özmenli,a.g.t,s.85.

¹⁵⁴Grousset,a.g.e,s.332;Özmenli,a.g.t,s.86.

¹⁵⁵ Nigal Vadisi: Artvin. Bkz. Subaşı, "XI.Yüzyılda Tao-Klarçeti Bölgesi", s. 707.

¹⁵⁶Özmenli,a.g.t,s.86.

¹⁵⁷ Bournoutian,a.g.e,s.88;Grousset,a.g.e,s.332;Kırzioğlu,a.g.e,s.253;Sağır,a.g.m,s.190.

Halifeye olan sadakatini göstermek için o da oğlu Simpat Bagratuni'yi Bağdat'a rehine olarak göndermişti¹⁵⁸. Simpat Bagratuni babası öldüğünde; 806'dan beri Abbasi Halifelerinin yanında rehine olarak bulunuyordu ve Halife Me'mun ona Arapça "Ebu'l Abbas" (Abbas'ın Babası) lakabını vermiştir. Ermenice kaynaklarda beğın adı "Sembat Ablabas/Sempat Aplapas" olarak geçmektedir¹⁵⁹. Halife, Aşot Misager'in ölümü üzerine onu derhal büyük ısbarebed veya başkomutan rütbesiyle Irak'tan Ermeniye'ye göndermiştir. Abbasi Halifesinin onayıyla Misager'in küçük oğlu Simpat Aplapas babasının başkenti Bagrevant'la (Yukarı Murat/Eleşkirt) birlikte Aras topraklarına, Şirak'a (Şüregel) ve Arşarunik'e (Kağızmanderesi ve Diğor); büyük oğlu Bagrat ise Daron'a (Muş), Khoyt¹⁶⁰'a (Bitlis) ve Sasun¹⁶¹'a yani doğu Fırat'ın yukarı vadisine ve civarına sahip olmuştur¹⁶². Bagrat Bagratuni, Bitlis'in yakınındaki Khoyt'a ve Sasun Bölgesi'ne babasının ölümünden dört yıl sonra 830'da Abbasi Halifesi'nin kendisine "Armenia valisi ve işkhanlar işkhanı" unvanı vermesiyle Daron (Muş) bölgesinin başına geçmiştir¹⁶³. Böylece Bagratuni mülkü Daron'lu (Muş) bir kol ile Bagrevant'lı (Yukarı Murat/Eleşkirt) bir kol arasında paylaşılmıştır. Kars Bagratunilerin bir kolu olarak kurulan Daron (Muş) Bagratunileri, Bagrat Bagratuni ile başlamış olup 968'deki Bizans işgaline değin devam etmiştir. Daron (Muş) prensi daha sonra Abbasi valisi Boğa el-Kebir tarafından Samarra'ya sürgüne gönderilmiş ve burada ölmüştür. Ama İslâm Halifeliği onun iki oğlu Küropalates Aşot'u ve Tavit'i serbest bırakmıştır¹⁶⁴. Aşot Misager'in küçük oğlu Simpat Aplapas 826'da babasının yerine geçip Diğor (Kağızmanderesi) ve Şirak (Şüregel) beyi olmuştur. Simpat, Akhuryan (Arpaçayı) ve Yukarı-Aras boylarında Gregoryan topluluklarının beği olarak Abbasilere hizmet etmiştir. Arşarunik'te (Kağızmanderesi ve Diğor) "Agercegis" adıyla bir derebeyi konağı yaptırdığı ve Halifeden "Büyük İsbarebed" (Büyük-Altıbaşı) unvanı aldığı bilinmektedir¹⁶⁵. Kars-Bagratlıları, bundan sonra Halife Me'mun'un verdiği unvanla Simpat Aplapas'ın kolundan devam edecektir.

¹⁵⁸Grousset,a.g.e,s.333;Kızıoğlu,a.g.e,s.251.

¹⁵⁹Grousset,a.g.e,aynı yer ;Kızıoğlu,a.g.e,s.253;Özmenli,a.g.t,s.86.

¹⁶⁰Khoht: Bitlis'in Mutki kazasında, Garzam suyu yanında. Bkz. Kızıoğlu,a.g.e,s.253.

¹⁶¹Sasun: Silvan'ın 50 km. kuzeydoğusunda, dağlarla çevrili bir alandır. Bkz. Taşcı,a.g.t,s.76.

¹⁶²Payasliyan,a.g.e,s.50;Bournoutian,a.g.e,s.88;Grousset,a.g.e,s.333;Kızıoğlu,a.g.e,s.253;Özmenli,a.g.t, s.86;Sağır, a.g.m,s.190.

¹⁶³Payasliyan,a.g.e,aynı yer;Bournoutian,a.g.e,aynı yer;Kızıoğlu,a.g.e,aynı yer;Sağır,a.g.m,aynı yer.

¹⁶⁴Grousset,a.g.e,s.358.

¹⁶⁵Grousset ,a.g.e,s.333;Kızıoğlu,a.g.e,s.253;Özmenli,a.g.t,s.86.

1)ERMENİ PRENSLERİN SÜRGÜN EDİLMESİ

847'de Halife Mütevekkil saltanata geçince Ermeniyye'ye vali olarak Ebu Said Muhammed b. Marvezi'nin oğlu Yusuf'u görevlendirmiştir (851)¹⁶⁶. Müslüman Arapların içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanan Vasburagan (Van) prensi Aşot Ardzıruni ve Daron (Muş) prensi Bagrat Bagratuni, kuvvetlerini birleştirerek 850 yılında Ağtznik¹⁶⁷'te karşılaşmışlardır. Bunun üzerine Halife Mütevekkil, Yusuf'tan her iki Ermeni prensini yakalayarak yanına getirmesini istemiştir. Yusuf, Ahlat'ta Daron (Muş) beyi Bagrat Bagratuni ve başlıca Ermeni nakharar ve derebeylerini yakalayıp zincire vurarak Samarra'ya, halifenin yanına göndermiştir. Bunun üzerine Ermeni halkı, 852'de Yusuf'a karşı ayaklanarak, Muş'ta Yusuf'u öldürmüşlerdir¹⁶⁸. Halife kuvvetlerinin uğradığı bu felaketten sonra Ermeniyye'ye yerleştirilmiş Müslüman Arap emirleri de isyan etmek için bu durumdan faydalanmışlardır. Arzen emir'i Musa b. Zarara, halife kuvvetlerine karşı Daron'lu (Muş) Bagratuni ve isyan eden Ermeniler ile birleşmiştir. Halife Mütevekkil bu sefer (847-861) Ermeniyye'ye bir Türk memuru olan Boğa el-Kebir kumandasında yeni ordular göndermiştir. Boğa el-Kebir: Ermeniyye'nin bütün asi nakharar ve derebeylerini zincirlenmiş olarak halifeye götürme görevini üstlenmiştir¹⁶⁹. Yusuf'un ölümü üzerine 852 yılında 200.000 kişilik bir orduyla Ermeniyye'ye giren Boğa, birçok Ermeni derebeyi ve nakharar'ı Samarra'ya göndermiştir. Halifeye gönderilen Ermeni prensler ve nakhararlar arasında Daron (Muş) Prensi Bagrat Bagratuni ile oğullarından ikisi, Aşot ve Tavit, Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt), Şirak (Şüregel) ve Arşarunik (Kağızmanderesi) prensi olan kardeşi Ebu'l Abbas Simpat Bagratuni, Vasburagan (Van) Prensi Aşot Ardzıruni ile küçük oğlu Krikor-Terenik ve kardeşi Kurken, Doğu Sünik¹⁷⁰ prensleri Vasak İşkhanig ve Aşot ile akrabaları Krikor ve Pillibbos, ayrıca Batı Sünik¹⁷¹ ve Ağvan'ın prensleri olan Adernese ve oğlu Ebu-Musa İsay, son olarak da Şakeli Sahl, Sasunlu Hovhannes, Krikor Mamikonyan, Isdepanos Gun, Gıdric ve Nerses de vardır¹⁷².

¹⁶⁶İpek,a.g.e,s.76;Uras,a.g.e,s.73;İpek ,“Ermeni İsyancıları”,s.36.

¹⁶⁷Ağtznik: Khoyt kazasında Van Gölü ile Muş arasında olan bölge. Bkz. Grousset,a.g.e,s.28.

¹⁶⁸ Payasliyan,a.g.e,s.50;Grousset,a.g.e,s.339-340;Kırzioğlu,a.g.e,s.258;Uras,a.g.e,s.73;İpek,a.g.e,s.76;İpek ,“Ermeni İsyancıları”,s.36.

¹⁶⁹ Payasliyan,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Uras,a.g.e,aynı yer ;s.87;İpek,a.g.e,aynı yer;İpek,“Ermeni İsyancıları”,aynı yer.

¹⁷⁰Doğu Sünik: Sisak, Vayots-tzor, Pağğ ve Şuşa nahiyeleri. Bkz. Grousset,a.g.e,s.331.

¹⁷¹Batı Sünik: Gökçe Göl'ün (Sevan Gölü) batı ve güneybatı kıyısındaki Keğarkunik nahiyesi. Bkz. Grousset,a.g.e, s.331.

¹⁷² Payasliyan,a.g.e,s.50;Grousset,a.g.e,s.349;İpek,a.g.e,s.76;Uras,a.g.e,s.73;Sağır,a.g.m,s.190.

853 İlkbaharı'nda Boğa el-Kebir fetihlerini sürdürmeye hazırlandığı sırada Şüregel ve Arşarunik(Kağızmanderesi ve Diğor) beği Ebu'l Abbas Simpat, emir Boğa'nın yanına giderek ona bağlılığını sunmuştur¹⁷³. Bundan sonra Boğa, Bagratuni Beği'nin hizmetinden bir süre faydalanmıştır. Bu yüzden Gregoryan Ermeni halkı Bagratuni Simpat'a pek iyi gözle bakmamışlardır. Böylece Boğa el-Kebir bütün Ermeniye'ye hakim olmuş ve Ermeni prenslerinin çoğunu da Samarra'ya sürgün olarak göndermiştir. En son olarak Ebu'l Abbas Simpat da Boğa'ya karşı sadakat göstermesine rağmen o da Emir Boğa tarafından Samarra'daki saraya getirilmiş, halifenin huzuruna çıktığında ise diğer esirlerle bir tutulup hapse atılmıştır¹⁷⁴. Boğa el-Kebir, Ebu'l Abbas'ı Samarra'ya götürürken, Bagrevant'daki (Yukarı Murat/Eleşkirt) prensliğine onun yerine oğlu genç Aşot'u (Büyük Aşot) bırakmıştır. Ebu'l Abbas Simpat ise 862 ile 867 arasında ölümüne kadar Samarra'da sürgünde kalmıştır¹⁷⁵.

G)AŞOT KRALLIĞININ KURULUŞU VE I.AŞOT'A (BÜYÜK AŞOT'A) ANI'DE TAÇ GİYDİRİLMESİ

862'da güneyde (Van) Ermeni Ardziruni sülalesi ve kuzeyde ise Bagrevant 'daki (Yukarı Murat /Eleşkirt) Bagratuni sülalesi hüküm sürmektedir. Bu dönemde güneyde Ardziruniler, iç kavgalarla mücadele ederken kuzeydeki Bagratuni sülalesi hızlı bir kalkınma göstermiştir. Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) prensi Ebu'l Abbas Simpat, diğer Ermeni prensleri ile birlikte sürgüne gönderilmiş ve orada ölmüştür (867). Emir Boğa el-Kebir, Ebu'l-Abbas'ı Samarra'ya sürgüne götürürken Bagrevant'daki (Yukarı Murat/Eleşkirt) prensliğe onun yerine oğlu genç Aşot'u (Büyük Aşot) bırakmıştır. I. Aşot (Büyük Aşot), babasının yerine geçtikten sonra ilk önce halifenin güvenini kazanmaya çalışmış ve babasından kalan ısbarebed veya başkomutanlık mevkiinin onaylanmasını istemiştir . Böylece 862'de Halife el-Mustain'in emriyle, Ermeniye Valiliği ile görevlendirdiği Ali b. Yahya el-Ermeni, I. Aşot'u (Büyük Aşot), bütün Ermeni

¹⁷³ Grousset,a.g.e,s.348;Kırzioğlu,a.g.e,s.258.

¹⁷⁴Grousset,a.g.e,s.348-349;Kırzioğlu,a.g.e,s.259;Özmenli,a.g.t,s.87-88;Uras,a.g.e,s.73.

¹⁷⁵ Sağı, a.g.m,s.190;Özmenli,a.g.t,s.88.

nakharar ve işkhanların başı tayin ederek ona “İşkhanlar işkhanı” (Emirlerin Emiri) unvanını vermiştir¹⁷⁶.

1) BAGRATUNİ – MAMİKONYAN MÜCADELESİ

Bagratunilerden önce Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) Prensi olan Krikor Mamikonyan diğer Ermeni nakhararlarla birlikte sürgüne götürülmüştür. Mamikonyan serbest bırakıldıktan sonra da atalarından kalan Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) mülküne dönmüştür. Burada kendisini Bagratunilerin tehdidi altında hisseden Krikor, Bagrevant’ın (Yukarı Murat/Eleşkirt) kuzeyine çekilmeye çalışmış ancak yedi gün içinde ölmüştür. Krikor Mamikonyan’ın dönüşünü haber alan Muhammed b. Halid (855-862) ise Büyük Aşot’tan Krikor’u bulup ele geçirmesini ve ona getirmesini istemiştir. Mamikonyan prensinin vefat etmesi üzerine Bagratuni Aşot, halifeye olan sadakatini göstermek için ölünün başını kesip “*Greklerin yanına geçmek istiyordu, ben de birliklerle peşine düştüm onu öldürdüm*” diyerek Muhammed b. Halid’e yollamıştır. Bu duruma memnun olan vali durumu halifeye bildirmiş ve halifenin emri üzerine Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) eyaletini ve 50.000 gümüş parayı Aşot’a vererek onu şereflendirmiştir¹⁷⁷. Krikor Mamikonyan’ın ölmesiyle de ilk dönemlerden itibaren var olan Bagratuni-Mamikonyan mücadelesi bitmiş ve Mamikonyan sülalesi Ermeniyeye’de sona ermiştir. Böylece Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) da Mamikonyanlardan Bagratunilere geçmiştir¹⁷⁸.

2) BAGRATUNİ- VASBURAGAN İLİŞKİLERİ

Halife Mütevekkil, Samarra’da sürgünde olan Vasburagan’ın (Van) prensi Aşot Ardziruni’nin küçük oğlu Krikor-Terenig’i serbest bırakmış ve onu babasının mülkünü yönetmek için Vasburagan’a göndermiştir. Krikor Terenig’in yanına da yardımcı olarak amcası Kurken’i vermiştir¹⁷⁹. Fakat Kurken, Garin¹⁸⁰’e (Theodosiopolis, Erzurum) geldiğinde Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) prensi Aşot (Büyük Aşot)’a teslim edilmiştir. Aşot ise tutsağı Müslüman-Araplara olan sadakatini göstermek için Tiflis emirine vermiştir. Bundan sonra

¹⁷⁶Payasliyan,a.g.e,s.50;Ersan,a.g.e,s.3; İpek,a.g.e, s.77-78;Özmenli,a.g.t,s.89;Sağır,a.g.m,aynı yer.

¹⁷⁷Grousset,a.g.e,s.354;Kırzioğlu,a.g.e,s.259-260;Özmenli,a.g.t,s.89-90.

¹⁷⁸ Kırzioğlu,a.g.e, s.260 ;Özmenli,a.g.t,s.90.

¹⁷⁹ Grousset,a.g.e,s.352.

¹⁸⁰Garin:Theodosiopolis,Erzurum. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.230.

Vasburagan prensi Krikor-Terenig ülkesini toparlamaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Tiflis emirinin elinden kaçan Kurken (862) ise Vasburagan'da (Van) ortaya çıkarak taht için yeğeni Krikor-Terenig ile mücadeleye girmiştir. Vasburagan prensliğinin içinde bulunduğu bu durumdan faydalanan I. Aşot (Büyük Aşot), Krikor-Terenig ve Kurken arasındaki bu mücadeleye müdahalede bulunmuştur. Böylece Van şehrinin yakınındaki bir çarpışma sırasında I. Aşot, Vasburagan prensi Krikor-Terenig'i esir almasına rağmen mücadele sonunda barışa razı olmuştur. Krikor-Terenig'i serbest bırakmış ve Vasburagan prensliğini ona geri vermiştir. Ayrıca kızı Sopya'yı da onunla evlendirmiştir¹⁸¹. Bagratuni prensesinin Vasburagan'daki (Van) Ardziruni prensiyle evlenmesi iki sülale arasındaki dengeyi korumuştur. Evlilik yoluyla I. Aşot'a bağlanan Krikor-Terenig en azından başlangıçta ona tam olarak itaat etmiş, temkinli davranarak uyum içinde olmuştur. I. Aşot diğer kızı Meryem'i ise Batı Sünik (Gökçe göl/Keğarkunik) prensi Vasak Gabur'la evlendirmiş ve damadına Süniklerin işkhanı unvanını vermiştir¹⁸². Böylece I. Aşot evlilik yoluyla Vasburagan'daki Ardziruni prensliğini ve Doğu Sünik (Sisak, Vayots-tzor, Pağğ ve Şuşa Nahiyeleri) prensliğini kendisi için endişe verici olmaktan çıkarıp iki damadı vasıtasıyla diğer iki Ermeni sülaleler üzerinde egemenlik kurmuştur.

3) ERMENİ - KİLİSE İLİŞKİLERİ

Büyük Aşot döneminde Bizans İmparatorluğu, Ermeni prensliklerinin üzerindeki dini anlamdaki baskılarını artırmıştır. İstanbul Patriği Photios, 863 yılında İstanbul'un Roma Kilisesi ile alakasını kesmiştir. 867 yılında İstanbul konsili ile bütün Doğu Hıristiyanlarına İstanbul Kilisesi'nin hâkimiyetini benimsetmeye çalışarak Ermeni Kilisesi'ni, Grek Ortodoksluğu'na dönüştürme girişimini başlatmıştır. Bizans Patriği Photios bu yönde Ermeni Patriği Zakarya'ya ve Büyük Aşot'a iki önemli mektup yazmıştır. Bu mektuplarda Bizans Patriği, Ermeni Patriği Zakarya'ya, 451 Khalkedon (Kadıköy) Konseyi¹⁸³ kararlarının Ermeniler tarafından kabul

¹⁸¹Chamich,a.g .e,s.4;Payasliyan,a.g.e,s.53-54;Grousset,a.g.e,s.355;Kırzioğlu,a.g.e,s.262-263;Özmenli,a.g.t,s.90.

¹⁸²Chamich,a.g.e,s.4;Payasliyan,a.g.e,s.54;Grousset,a.g.e,s. 355-356-357;Kırzioğlu,a.g.e,s.260;Özmenli,a.g.t,s.90-91.

¹⁸³451 Khalkedon (Kadıköy) Konseyi: 451'de Bizans İmparatoru Marcianus tarafından toplanan Khalkedon (İstanbul/Kadıköy) Konsilinde, İskenderiye Patriği S.Cyrille'nin Hz. İsa'da iki tabiatın sıkıca birleştirilmiş olduğu tezi formüle edilerek Hıristiyanlığın kutsal bir inancı şeklinde kabul edilmiştir. Bu konsilin benimsemiş olduğu “Doğmatik Formül” şöyledir: “ Hepimiz ittifakla, Efendimiz Mesih İsa'nın, bir tek ve biricik Oğul'un beşeriyet yönünden de, uluhiyet yönünden de tam, gerçek Tanrı ve gerçek insan olduğunu, makul bir ruh ve vücuttan meydana geldiğini; uluhiyet yönünden Baba ile beşeri yönünden bizimle aynı bulunduğunu; günahkarlık dışında bize benzediğini; ilahlığa uygun olarak asırlar önce Tanrı'dan doğduğunu ve beşeriyete uygun olarak bizim kurtuluşumuz için son dönemlerde, Tanrının annesi Meryem'den dünyaya geldiğini; Efendimiz İsa Mesih'in karışmaksızın, bölünmeksizin, ayrılmaksızın, iki tabiata sahip biricik Oğul olduğunu, bir şahıs ve bir öz içinde diğeriyle birleştiğini kabul ediyoruz”. Yani Grek-Ortodoks Kilisesi bu görüşü ile İsa Mesih'in, hem Tanrı hemde

edilmesini ve Grek Ortodoks mezhebi altında birleşme teklifinde bulunmuştur. Ermeni Patriği, bu mektuptan sonra Baş Şüregel'de¹⁸⁴ (Yerazkavors) önemli bir ruhani konsey toplamıştır. Bu ruhani konseyin ardından İstanbul Kilisesi'nin esaslarını belirlemiş olduğu Khalkedon (Kadıköy) Konseyinin kararları bir kez daha Ermeniler tarafından reddedilmiştir¹⁸⁵. Sonuç olarak Bizans Kilisesi ile Ermeni Kilisesi arasındaki dini ayrılık devam etmiştir.

4) ERMENİ- GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

Gürcistan'daki Ermeni prensleri, Bizans unvanı olan Küropalates¹⁸⁶'i taşımaktadır. Buradaki Bagratuni kolunun merkezi: Klarçeti¹⁸⁷ (Ardunuç ve Artvin), Kolaver¹⁸⁸ (Göle) ve Ardahan diyarıydı. Bu kol bu dönemde Küropalates I. Bagrat (852) ve küçük kardeşi Guaram tarafından temsil ediliyordu. Bizanslıların desteğinden yararlanan Guaram'ın kendine ait toprakları Cavakheti¹⁸⁹ (Ahılkelek ve Çıldır Gölü), Traileti¹⁹⁰, Aşots¹⁹¹ (Akbaba) ve Ardahan'dır. Ailenin

İnsan (Oğul) olduğunu, bir şahsın içinde hem Tanrı hemde İnsan özelliği birleşerek iki tabiatlı olduğu görüşünü kabul etmiştir. Grek-Ortodoks Kilisesi'nin kabul ettiği bu formül yeni tartışmaları ve bölünmeleri de gündeme getirmiştir. Ermeni toplumu ve ruhaniler 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsilinden çıkan "İsa'nın iki tabiatlı" olduğu görüşünü kabul etmemişlerdir. Gregoryan Ermeni Kilisesi bu görüşün karşıtı olan "İsa'nın tek tabiatlı" olduğu şeklindeki Monofizit inancı kabul etmişlerdir. Hz. İsa'nın tabiatı konusunda, tek bedende, iki tabiatın birleştiğini, insani tabiatın ilahi tabiatın içinde eridiğini, İsa'da baba ile aynı nitelik ve öz, bir kişilik ve Tanrısallık olduğunu savunmuşlardır. Gregoryan Ermeni Kilisesi bu görüş ile Hıristiyan aleminin büyük bir çoğunluğuna ters düşmüştür. Böylece Ermeni Kilisesi, Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan ayrılığın bir sonucu olarak, Gregoryan Ermeni Kilisesi adı ile anılmaya başlanmıştır. Ermeni toplumunda Hıristiyanlık faaliyetlerini yürüten ve bu inancı yayan Gregoir Lusaroviç'in ismine izafeten Ermeni Kilisesine de "Gregoryan Ermeni Kilisesi" denmiştir. Bizans İmparatorluğu, Ermenilerin benimsemiş oldukları bu monofizit görüşü Hıristiyanlığın sapkın inancı olarak nitelendirmiştir. Bu görüş 449'da tarihe "Efes Haydutluğu" adıyla geçen, kiliseler arası bir konsilin toplanmasına neden olmuştur. Ardından büyük bir gürültüye patlak vererek İmparatorluğun doğusunda Monofizit sapkınlığının açığa çıkmasını hızlandırmıştır. Bkz. Abdurrahman Küçük, "Gregoryan Hıristiyanlığı Üzerine", *Dinler Tarihi Araştırmaları – I,I*, Ankara 1998, s. 276-277; Davut Kılıç, "Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryan Ermeni Kilisesi (M.451-1100)", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Sa.452, Ankara 2000, s.49-50; Davut Kılıç, "Ermeni Kimliğinin Oluşmasında Kilisenin Rolü" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa. 13/1, Elazığ 2008, s.58-59.

¹⁸⁴ Baş Şüregel: Kars ile Aras arasında bulunan şehir Büyük Aşot'un ikametgâhlarından biridir. Bkz. Grousset, a.g.e, s.364; Özmenli, a.g.t, s.92.

¹⁸⁵ Kırzioğlu, a.g.e, s.261-262; Özmenli, a.g.t, s. 91-92; Sağır, a.g.m, s.191.

¹⁸⁶ Küropalates: Bizans İmparatorluğu'nda genel olarak saray muhafızlarının komutanına verilen bir rütbe iken İmparator Iustinianos devrinden itibaren ileri rütbelerin en yükseği sayılmaya başlanmıştır. Daha sonraları bu rütbe bir şeref payesi olarak verilmiştir. Bkz. Engin Öztürk, *Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu'da Ermeniler (330-641)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017, s.155.

¹⁸⁷ Klarçeti: Ermeni ve Gürcü kaynaklarında Cavakheti'nin batısında, Dayk-Tao'nun kuzeydoğusunda Klarçeti bölgesi bulunmaktadır. Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerinden, Arsian Dağlarının (Yalnızçam Dağları) batısından ve oradan Şavşat ve Niğal'in güneyinden Karadeniz'e kadar uzanan toprakları kapsamaktadır. Bkz. Subaşı, "XI.Yüzyılda Tao-Klarçeti Bölgesi", s.707.

¹⁸⁸ Kolaver: Kars'ın kuzeyinde, Ardahan çevresindeki Kolaver kazası. Bkz. Grousset, a.g.e, s.18.

¹⁸⁹ Cavakheti: Parnavar Gölü'nün doğusunda Yalnızçam Dağlarına kadar genişleyen bölge, Ermeni Kukark'ının 9 eyaletinden biridir. Kırzioğlu'na göre ise Ahılkelek ve Göller çevresi ile Çıldır Gölü çevresidir. Bkz. Subaşı, "XI.Yüzyılda Tao-Klarçeti Bölgesi", s.708.

bir üçüncü üyesi Adarnese ise Dayk'a ve Tao'ya sahiptir¹⁹². Bagratuni ailesinin bu kolu Ermeni kökenlerinden uzaklaşarak Gürcü gelenekleri ile bütünleşmiştir¹⁹³. Büyük Aşot, Gürcistan'da hüküm süren bu prenslerin Sevan Gölü'ne (Gökçe Göl) yerleşmesine izin vermemiştir. I. Bagrat ile anlaşarak Guaram'ı yenmişler ve bir manastıra kapatarak mal varlığına el koymuşlardır (875). Guaram'ın sahip olduğu toprakların büyük bir kısmını ağabeyi I. Bagrat almış, Büyük Aşot ise sınır eyaleti olan Aşots'u (Akbaba) almıştır¹⁹⁴. Böylece bölgede Büyük Aşot'un yardımı ile hakimiyetini sağlamlaştıran I. Bagrat ölümüne kadar doğrudan onun nüfusu altında kalmıştır. I. Bagrat'ın ölümünden sonra da yerine geçen oğlu I. Tavit, (876-881) Büyük Aşot'a olan bağlılığını devam ettirmiştir¹⁹⁵.

5) BÜYÜK AŞOT'A HALİFE EL-MU'TEMİD TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ

Abbasi Devletinin içinde bulunduğu durum IX. Yüzyılın ikinci yarısında pek iç açıcı değildir. Halife Mütevekkil'in tahta çıkışından sonra (847) meydana gelen karışıklıkları Ermeniler kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Halife Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra ise Ermeniler aynı tutumu izlemişlerdir. Abbasi Devleti bu karışıklıklardan dolayı daha önce Bağdat ve Samarra'da tutuklu bulunan Ermeni işkhan ve nakhararlarını serbest bırakmıştır. Serbest bırakılan Ermeni işkhan ve nakhararlar ise memleketlerine dönerek Abbasi Hilafetine karşı tekrar isyan hareketini sürdürmüşlerdir¹⁹⁶.

Abbasi Halifeliğinin ayakta kalma mücadelesi verdiği böyle bir durumdan faydalanmak isteyen I. Aşot (Büyük Aşot) halifenin güvenini kazanmak istemiştir. 862'de kendisine Ali b. Yahya El-Ermeni'nin "İşkhanlar İşkhani" unvanı vermesiyle I. Aşot, Müslümanların emrinde Ermeni orduları komutanı olarak görev yapmıştır. Böylece bütün Ermeni halkının da sevgisini kazanmış, Müslümanlardan yana tavır takınarak da Halifenin beğenisini toplamıştır. Büyük Aşot uzun süre Abbasi Devleti ile uyum içerisinde olmuş ve iç karışıklığa imkan vermemiştir¹⁹⁷. Bunun üzerine Halife el-Mu'temid (870-892) de, 885'te Büyük Aşot'a taç, hil'at, kıymetli

¹⁹⁰Trilaeti: Tiflis'in güneybatısı, Cavakheti'nin kuzeydoğusu ile Yukarı Hasan Çayı vadisi arasındadır. Bkz. Subaşı, "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesi", s.716.

¹⁹¹Aşots: Şirak (Şüregel) ile Daşir arasındaki bölge olan Akbaba.Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.262.

¹⁹²Grousset,a.g.e,s.370;Kırzioğlu,a.g.e,s.262;Özmenli,a.g.e,s.94.

¹⁹³Grousset,a.g.e,s.371.

¹⁹⁴Grousset,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,s.263;Özmenli,a.g.t,s.95.

¹⁹⁵Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Özmenli,a.g.t,aynı yer.

¹⁹⁶İpek,a.g.e,s.76;İpek, "Ermeni İsyancıları",s.36-37.

¹⁹⁷Payasliyan,a.g.e,s. 53;Ersan,a.g.e,s.3;İpek,a.g.e, s.77-78;Özmenli,a.g.t,s.89;Sağır,a.g.m,s.190.

hediyeler göndererek “kral” unvanı vermiş ve kendisine Ani’de taç giydirilmiştir¹⁹⁸. Burada Halifenin amacı Bizans Devleti ile Abbasi Halifeliği arasında tampon bölge olan Ermeniyye’yi Halifeliğe yaklaştırmak olmalıdır. Ancak bu dönemde Bizans tahtında bulunan I. Basileios da I. Aşot’a aynı unvanı vermiş ve taç göndermiştir.

6) BÜYÜK AŞOT’A BİZANS İMPARATORU I. BASİLEİOS TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ

Büyük Aşot, Ermeniyye’de hakim duruma gelmenin yolunu görünürde Abbasi Halifeliğinin yanında yer alarak, Halife’den “kral” unvanı almasıyla başarmıştır. Diğer yandan Bizans İmparatorluğu ile Abbasi Halifeliği arasında denge kurmak ve Bizans İmparatorluğundan da destek almak isteyen I. Aşot, Bizans İmparatorluğuna elçi göndererek prensliğinin tasdik edilmesini istemiştir. Bizans İmparatoru I. Basileios ise Büyük Aşot’u, Müslümanların yanına itmektense onu kendi müttefiki yapmayı istemiştir. Böylece I. Basileios da 885’de Büyük Aşot’a “kral” unvanı vermiştir¹⁹⁹. Bizans İmparatoru, ona bir mektup göndererek, Bagratuni Krallığının, Bizans’ın özel müttefiki olacağını İmparatorluğun her yerinde karara bağlayarak, kral Aşot ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır²⁰⁰. Böylece I. Aşot hem Abbasi Halifeliğinden hem de Bizans İmparatorluğundan krallık tacı ve tahtı elde ederek her iki devlete de kendisini kabul ettirmiştir.

Büyük Aşot, 890’da Tsieği-Abaraj kayalığı yakınında düşmesi sonucunda ölmüştür. Öldüğünde 71 yaşındadır. Öldükten sonra başkenti Bagrevant’daki (Yukarı Murat/Eleşkirt) ailesinin kabristanında, naaşını selamlamaya gelmiş olan şehir halkı ile köylülerin feryatları arasında toprağa verilmiştir²⁰¹. Kırzioğlu da I. Aşot’un ölümü hakkında:“İlk Bagratlı meliki Büyük veya

¹⁹⁸Ersan,a.g.e,aynı yer;Hakkı Dursun Yıldız,“Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâc Oğulları II Ebu Ubeydullah Muhammed el-Afşin”,*Tarih Enstitüsü Dergisi*,Sa.9,İstanbul 1978,s.118;İpek , a.g.e, s.78;İpek ,“Ermeni İsyancıları”,s.38;Sağır,a.g.m,s.191.

¹⁹⁹Ersan,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,s.263;İpek,a.g.e,aynı yer;İpek, “Ermeni İsyancıları”,aynı yer.

²⁰⁰ Kırzioğlu,a.g.e,s.265;İpek,a.g.e,s.79;İpek, “ Ermeni İsyancıları”,s.39.

²⁰¹Grousset,a.g.e,s.376;Köse,a.g.e,s.153;Özmenli,a.g.t,s.96.

Birinci Aşot, 890'da, 71 yaşında iken Çiel-Abaraj (Çivili Kaya) denilen kayalığın yanında hastalanarak öldü” demektedir²⁰².

H) I. SİMBAT DÖNEMİ (890-914)

1) I. SİMBAT'IN AMCASI APAS İLE MÜCADELESİ

Büyük Aşot 890'da ölünce yerine büyük oğlu I. Simpat geçmiştir²⁰³. Büyük Aşot 863'te kardeşi Apas'ı ısbarabed (başkomutanlık) olarak tayin etmiştir. 888'de Kars eyaleti Apas'a karşı ayaklanmıştı. Simpat da amcasına yardım etmek için oraya gitmiştir. 890'da babasının ölüm haberini alınca Bagrevant'a (Yukarı Murat/Eleşkirt) geri dönmüştür²⁰⁴. Gürcü kralı Küropalates I. Adarnese de I. Simpat'ın yanına gelerek genç kralı destekleyeceğine dair söz vermiştir²⁰⁵.

Kardeşinin ölümünden sonra hükümdar olmak isteyen Apas, yeğeni I. Simpat'a karşı mücadeleye girişmiştir. Bu sırada Gürcü prensi I. Adarnese de Apas'ı, Kars kalesinde ziyarete gelmiştir. I. Simpat'ın destekçisi olduğu için Apas, Gürcü kralını tutuklamıştır. Bunun üzerine I. Simpat, Kars şehrini kuşatmış ve şehir oldukça güç durumda kalmıştır. Sonuçta iki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre: Vanand (Kars) bölgesinin Apas'ta kalması, Küropalates I. Adarnese'nin serbest bırakılması ve I. Simpat'ın oğullarından birinin Apas'a rehin olarak verilmesi şartı ile barış yapılmıştır²⁰⁶.

2) I. SİMPAT'A ABBASİ HALİFESİ EL-MU'TEMİD TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ

I. Aşot öldükten sonra yerine geçen oğlu I. Simpat tahtta hak iddia eden amcası Apas'ın isyanına son verdikten sonra 892'de Abbasi Halifesine bir elçi göndererek bu durumu bildirmiş ve krallığının onaylanmasını rica etmiştir. Onun bu hareketinden memnun kalan Halife el-Mu'temid (870-892), Azerbaycan Valisi Muhammed el-Afşin'e bu Ermeni prensinin

²⁰²Fahrettin Kırzioğlu, Çiel- Abaraj diye yazmakta ve burasının Kars-Kağızman yolu üzerinde ve Kars çayı yakınlarında Çivili Kaya olabileceğini vurgulamaktadır. Yine Kırzioğlu eserinde Çamiçyan'ın buraya Kars-Par dediğini belirtmektedir. Bkz. Kırzioğlu, a.g.e, s.265-266.

²⁰³Chamich, a.g.e, s.14; Grousset, a.g.e, s.376; Kırzioğlu, a.g.e, s.266; Köse, a.g.e, s.153-154; Ersan, a.g.e, s.3; Uras, a.g.e, s.74; İpek, "Müslüman Türk Hâkimiyeti", s.166.

²⁰⁴Kırzioğlu, a.g.e, aynı yer; Köse, a.g.e, s.154-155; Özmenli, a.g.t, s.96-97.

²⁰⁵Uras, a.g.e, s.74; Kırzioğlu, a.g.e, aynı yer; Özmenli, a.g.t, s.97.

²⁰⁶Chamich, a.g.e, s.14-15; Grousset, a.g.e, s.377; Kırzioğlu, a.g.e, s.266; Köse, a.g.e, s.155; Özmenli, a.g.t, s.97.

bulunduğu Yerazkavors'a²⁰⁷ (Arasoğlu /Arazoğlu Köyü) giderek kendi adına Simpat'a taç giydirmesi emrini vermiştir. Böylece Muhammed el-Afşin Yerazkavors'da (Arasoğlu /Arazoğlu Köyü) I. Simpat'a taç giydirmiştir(892)²⁰⁸.

I. Simpat, Halife el-Mu'temid tarafından kral olarak tanınmasına rağmen, O bunu yeterli görmemiştir. Babasının politikasını takip ederek Bizans İmparatorluğundan da destek almak istemiştir²⁰⁹. Bu sebeple 893 yılında Bizans İmparatoru VI. Leon'a bir elçi göndererek Bizans'ın vassalı olmak istediğini ve daha önce babası I. Aşot döneminde kurulan ittifakın devam etmesini istemiştir. Bunun üzerine VI. Leon ile I. Simpat arasında görünüşte ticarî, gerçekte ise Müslümanlara karşı bir ittifak anlaşması imzalanmıştır²¹⁰. I. Simpat'ın Bizans İmparatorluğu ile ittifakı, bu dönemde Müslüman-Ermeni ilişkilerinin bozulmasının nedeni olmuştur. Bu durum Abbasi Halifesi'nin, Azerbaycan Valisi Muhammed el-Afşin'e emir vererek taç giydirdiği için ilk önce onu ilgilendirmiştir. Bu bölgedeki gelişmeleri sıkı bir şekilde takip eden el-Afşin, I. Simpat'ın Bizans ile gizli anlaşma yaptığının fark edilmesinden sonra I. Simpat'a karşı tehditkâr davranışlarda bulunmasına yol açmıştır²¹¹.

3) I. SİMPAT'IN AZERBAYCAN VALİSİ MUHAMMED EL-AFŞİN İLE ANLAŞMASI

Bagratuni I. Simpat'ın Bizans'a yönelmesi, Azerbaycan'ı yönetirken bir yandan da Ermeni politikasını takip eden Muhammed el-Afşin'in gözünden kaçmamıştır. Simpat'a karşı tehditkâr tavırlar takınca Bagratuni Simpat, Müslümanlarla savaşmak üzere kendisine bağlı Ermeni nakhararlara gönderdiği haberler sonucunda 30.000 kişilik adam toplayarak savaşa hazırlanmıştır. Hazırlıklarını tamamlayan Simpat, Muhammed el-Afşin'den önce hareket ederek Azerbaycan sınırındaki Radogk²¹² (Ordubat) denilen yere kadar gitmiştir. Bu durum karşısında

²⁰⁷Yerazkavors: Bugünkü Arasoğlu /Arazoğlu köyü, Arpaçayı kenarında Bagratuni ailesinin Ani'den önceki idare merkezi. Bkz. İpek,a.g.e,s.84.

²⁰⁸Chamich,a.g.e,s.16;Payasliyan,a.g.e,s. 55;Köse,a.g.e,s.156;Ersan,a.g.e,s.3-4;İpek,a.g.e,s.84;Uras,a.g.e,s.74;Ali İpek,“Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâcoğulları-Ermeni Münasebetleri “Muhammed el-Afşin Dönemi (889-901)””,*Ekev Akademi Dergisi*,Sa.21,Ankara 2004,s.84;Yıldız,“Muhammed el-Afşin”,s.119.

²⁰⁹Payasliyan,a.g.e,s.55.

²¹⁰Chamich,a.g.e,s.17;Payasliyan,a.g.e,aynı yer;Ersan,a.g.e,s.4;Köse,a.g.e,s.158;Kırzioğlu,a.g.e,s.266;Uras,a.g.e,aynı yer;İpek,a.g.e,s.85.

²¹¹ Köse,a.g.e,s.158;İpek,a.g.e,s.85;İpek, “Müslüman Türk Hâkimiyeti”,s.166.

²¹²Radogk: Azerbaycan sınırında Ordubat. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.98.

Muhammed el-Afşin de Simpat'a karşı bir savunma yürüyüşü gerçekleştirmiştir. Simpat, savaşı göze alamadığı için Afşin'e bir mektup göndererek barış teklifinde bulunmuş, Muhammed el-Afşin de bu isteği olumlu karşılamıştır²¹³. Simpat, emir Afşin'e göndermiş olduğu mektupta: “*Neden hiçbir sebep yokken öfkeyle üzerime geliyorsun. Eğer benim imparatorla yaptığım ittifak nedeniyle ise bu sizin için de yararlı bir ittifaktır. Ben Grek topraklarından Halife ve senin sahip olmanız için gerekli elbise, süs ve eşyaları kolaylıkla elde edebilirim. Ayrıca senin tüccarların için yolu açık tutarak onların Grek topraklarına girişini sağlarım, böylece onlar Grek zenginlikleriyle senin hazineni zenginleştirirler.*” demiştir²¹⁴. Simpat'ın bu mektupla Bizans ile kurduğu ittifakın hilafetin de yararına olduğunu ileri sürerek siyasî bir aldatmacaya başvurduğu görülmektedir²¹⁵. I. Simpat, Muhammed el-Afşin ile anlaşmasına rağmen Bizans İmparatoru VI. Leon ile de daha yakın ittifak arayışına devam etmiştir. Bu durumda Ermeni Kralı: “Muhammed el-Afşin ile iyi ilişkiler geliştirdim. Bizans ve Ermenistan hazinesini zenginleştirmek için de Müslüman tüccarlarını Ermenistan üzerinden Bizans'a seyahat etmeye teşvik ettim” diyerek Muhammed el-Afşin ile yapılan anlaşmayı Bizans İmparatoruna bildirmiştir²¹⁶.

4)I. SİMPAT'IN DİVİN'İ ALMASI

Bizans İmparatorluğu ile yaptığı ittifaktan destek alan ve Azerbaycan valisi Muhammed el-Afşin'le de anlaşmaya varan I. Simpat daha serbest hareket etme imkanı bulmuştur. Abbasi Halifesine kral olduğunu ileri sürerek Ermeniye ve buranın merkezi Divin'in kendisine bağlanmasını istemiştir²¹⁷. Bu sırada da Halife'nin burada görevlendirdiği Müslüman Emir Muhammed ve yardımcısı Ümeyye ile Ermeniler arasında vergi meselesi yüzünden gerginlik yaşanmaktadır. Abbasi Halifesinin, I. Simpat'a kral unvanı vermesinden sonra bu emir ve yardımcısı ona itaat etmemişlerdir. Divin'deki Müslüman emirlerden ve İslâm hakimiyetinden rahatsız olan I. Simpat, Müslümanların yaşadığı yerleşim merkezlerine karşı saldırı başlatmıştır. Ermenilerin saldırılarına maruz kalan İslâm garnizonu karşı müdafaada bulunmasına rağmen başarılı olamamıştır. Böylece 894'te Divin'i ele geçiren I. Simpat bölgedeki Müslümanları öldürmüş birçoğunu da esir almış ve bölgeye önemli bir tahribat vermiştir. Divin emiri

²¹³ Köse,a.g.e,s.162;Kırzioğlu,a.g.e,s.267;İpek,a.g.e,s.86;İpek , “Müslüman Türk Hâkimiyeti”,s.166;Özmenli,a.g.t,s.98.

²¹⁴Payasliyan,a.g.e,s.56;Grousset,a.g.e,s.379;Köse,a.g.e,s.162;Yıldız , “Muhammed el-Afşin”,s.424.

²¹⁵Grousset,a.g.e,s.378-379;Özmenli,a.g.t,aynı yer.

²¹⁶Payasliyan,a.g.e,s.56.

²¹⁷ Kırzioğlu,a.g.e,s.267,Köse,a.g.e,s.163;İpek,a.g.e,s.87;İpek, “Müslüman Türk Hâkimiyeti”,s.166.

Muhammed ve yardımcısı Ümeyye'yi de zincire vurarak Bizans İmparatoru VI. Leon'a göndermiştir²¹⁸. Divin'in I. Simpat tarafından işgal edildiğinin ve Divin emiri ve yardımcısının zincire vurularak Bizans İmparatorluğuna gönderildiğinin haberini alan Abbasi Halifesi ise Muhammed el-Afşin'i Ermeniler üzerine yürümele görevlendirmiştir. Divin'in, I. Simpat tarafından işgal edilmesi bu dönemde Müslüman-Ermeni ilişkilerinin bozulmasının ikinci bir nedenini oluşturmuştur. Simpat bu girişimiyle Ermeniyeye'nin hakimiyetini tamamen ele geçirmek istemiştir²¹⁹.

5)ALAGÖZ DAĞI SAVAŞI

Abbasi Halifesi, I. Simpat'ın Divin'i işgal ederek alması (895) ve Divin emiri ile yardımcısını zincire vurarak Bizans İmparatoru VI. Leon'a göndermesi üzerine Azerbaycan valisi Muhammed el-Afşin'i onu cezalandırması için görevlendirmiştir. Muhammed el-Afşin de gizlilik içerisinde hazırlıklarını tamamlayarak ilk önce Nahçıvan'a gelmiştir. Nahçıvan ve çevresinde gazalarda bulunan Afşin, buradan Divin önlerine gelerek fazla bir mukavemetle karşılaşmadan şehri tekrar İslâm hâkimiyetine almıştır²²⁰. Bu durumdan haberdâr olmayan I. Simpat, Muhammed el-Afşin'in Nahçıvan'a geldiğini haber alınca kendisine bağlı işkhan ve nakhararlara haber göndererek, ordularıyla birlikte yanında toplanma emrini vermiştir. Ancak hazırlıklarını tamamlayamadığı için Muhammed el-Afşin'in Divin'i almasına engel olamamıştır. Simpat, ordularını Aragadz Dağı (Alagöz Dağı) eteğindeki Vadzan²²¹ (Vahan / Bacan Köyü) kasabasında toplamıştır. Bu sırada kendisini Ermeni toplumunun hamisi olarak gören Katolikos II. Georg, savaşı önleme girişimlerinde bulunmuş ise de başarılı olamamış ve Muhammed el-Afşin tarafından tutuklanmıştır. Bunun üzerine iki ordu Alagöz Dağı eteğinde karşılaşmıştır. Burada meydana gelen savaşta Muhammed el-Afşin yenilgiye uğrayarak geri çekilmiş ve I. Simpat'a

²¹⁸ Köse,a.g.e,s.163;Kırzioğlu,a.g.e,s.267;İpek a.g.e,s.87;Özmenli,a.g.t, s.98.

²¹⁹Grousset,a.g.e,s.379;İpek,a.g.e,s.88;Özmenli,a.g.t,s.98-99.

²²⁰ Köse,a.g.e,s.167;İpek,a.g.e,s.89;Kırzioğlu,a.g.e,s.267;Özmenli,ag.t,s.100.

²²¹Vadzan: Vahan, Bacan köyü. Bkz.Kırzioğlu,a.g.e,s.267.

barış teklifinde bulunmuştur. Simpat, el-Afşin'i yenilgiye uğratmasına rağmen teklifi tereddütsüz kabul etmiştir²²².

6) ARDZIRUNİ ERMENİLERİ

Vasburagan (Van) bölgesinde bulunan Ermeni Ardziruni hanedanı ve Bagratuni hanedanı arasında daha önceleri de anlaşmazlıklar olmuş ve mücadeleler yaşanmıştır. I. Simpat, Alagöz Dağı savaşında Ardzirunileri de yardıma çağırmış fakat bu hanedan I. Simpat'ın çağrısını dikkate almamıştır²²³. Bu sırada Ardziruni ailesinin içerisinde de karışıklık yaşanmaktadır. Vasburagan (Van) bölgesine hakim olan prens Krikor Terenik'in ölümünden sonra geride kalan oğulları Sarkis Aşot, Haçik Gagik ve Kurken çocuk yaşta oldukları için, amcalarının oğlu Ebu Morvan Vasburagan bölgesine hakim olmak istemiştir. Bagratuni I. Simpat'a karşı tutumları da olumsuzdur²²⁴. Muhammed el-Afşin Ardziruni ailesinin bu tutumundan faydalanıp Sarkis Aşot'a mektup yollayarak yanına gelmesini istemiştir. Sarkis Aşot, el-Afşin'in teklifini olumlu karşılayarak onun tabiiyetine girmeyi kabul etmiştir²²⁵.

Ardziruni ailesinden destek alamayan I. Simpat, el-Cezire bölgesine yönelmiştir. Ardziruniler ise bu sırada büyük bir kargaşaya sürüklenmiştir. Bir kısım Ardziruni de el-Cezire valisi Ahmet b. İsa bin Şeyh eş-Şeybânî'ye sığınarak kendisinden yardım istemiştir. Ahmet b. İsa, kendisine sığınan Ermeniler ile birlikte Bagratunilerin bir diğer kolunun hakim olduğu Daron (Muş) üzerine yürüyerek burayı kendi idaresine almıştır. Bunun üzerine I. Simpat, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir ordu hazırlayarak Daron (Muş) bölgesinde Ahmet b. İsa ile karşılaşmıştır. Simpat burada el-Cezire valisi ile giriştiği savaşta ağır bir yenilgi alarak önemli miktarda insan kaybına uğramıştır (889)²²⁶. I. Simpat bu yenilgiden sonra Ermeniye'nin kuzeyine Dayk (Tortum ve Oltu) bölgesine çekilmiştir. Bu durum da hem ordusunun dağılmasına hem de Ermeni nakharar ve işkhanların arasında anlaşmazlıkların çıkmasına yol açmıştır.

²²²Chamich,a.g.e.s.1819;Grousset,a.g.e.s.381;Kırzioğlu,a.g.e.s.297;Köse,a.g.e.s.167;İpek,a.g.e.s.189;Uras,a.g.e.s.74; Özmenli,a.g.t.s.100;Yıldız,“Muhammed el-Afşin”,s.427;İpek,“Müslüman Türk Hakimiyeti”,s.166-167.

²²³ Köse,a.g.e.s.169;İpek,a.g.e.s.90.

²²⁴Grousset,a.g.e.s.382-382;Köse,a.g.e.s.169-170.

²²⁵Chamich,a.g.e.s.19-20;Köse,a.g.e.s.170-171;İpek,a.g.e.s.90-91.

²²⁶Payasliyan,a.g.e.s.56-57;Kırzioğlu,a.g.e.s.268;Köse,a.g.e.s.173;İpek,a.g.e.s.91;İpek,“Müslüman Türk Hakimiyeti” , s.167.

I. Simpat 899'da ruhani liderlik makamına V. Hovhannes'i getirmiştir. Divin yakınında Trashanagerd asıllı olan V. Hovhannes'in lakabı "Badmapan" yani "Tarihçi" idi. 899'da seçilen Hovhannes, 931'deki ölümüne kadar ruhani liderlik makamında kalacaktır. Bibliyografyalarda belirtilen patrik Hovhannes, Hovhannes Katolikos adıyla tanınan tarihçi bu kişidir²²⁷.

7) EMİR MUHAMMED EL-AFŞİN'İN BAGRATUNİ HANEDANINI ESİR ALMASI

I. Simpat'ın, el-Cezire valisi Ahmet b. İsa'ya yenilmesi sonrasında Dayk (Tortum ve Oltu) bölgesine kaçması, Ermeni ordularının dağılması ve Ermeni nakharar ve işkhanların arasının açılması, Azerbaycan valisi Muhammed el-Afşin'e beklediği fırsatı vermiştir. Bu durumda el-Afşin, Bagratuni merkezinin bulunduğu Şirak (Şüregel) bölgesine yürüyerek, Vanand (Kars) şehrini muhasara altına almıştır. I. Simpat'ın karısı, oğulları, yeğenleri, gelini ve prenseslerin birçoğu ile çevredeki manastırların keşişlerinin birçoğu da mahsurlar arasında bulunmaktaydı²²⁸. Birkaç ay mukavemet gösteren Ermeni kuvvetleri komutanı Hasan Kentuni, kuşatmanın uzaması ve dışarıdan yardım gelmemesi üzerine şehri teslim etmek zorunda kalmıştır. Muhammed el-Afşin, Simpat'ın karısı ile birlikte birçok prens ve prensesi, oğlu Muşeg'i ve bazı önemli şahsiyetleri de yanına alarak ele geçirdiği hazine ile birlikte Divin'e dönmüştür²²⁹. I. Simpat Dayk'tan (Tortum ve Oltu) Vanand'a (Kars) geldiğinde durumu öğrenince Afşin ile barışa varmanın ve ailesini kurtarmanın yollarını aramıştır. Muhammed el-Afşin'e haber yollayarak itaat edeceğini bildirmiş ve ailesinin serbest bırakılmasını istemiştir. Afşin ise Simpat'a oğlu Aşot Yergat'ı rehin göndermesi, kendi veya kardeşi Sahak'ın kızlarından biriyle evlenmesi şartını ileri sürmüştür. Simpat da oğlu Aşot Yergat ile yeğeni Simpat'ı rehine olarak, küçük kardeşi Şabuh'un kızını da evlenmesi için Muhammed el-Afşin'e göndermiştir(898-899). Böylece Afşin ile Ermeni prensesi Divin'de görkemli bir düğünle evlenmiş ve bunun ardından esirler Şabuh'un refakatinde serbest bırakılmıştır²³⁰.

²²⁷Grousset ,a.g.e,s.413-414;Sağır,a.g.m,s.191-192.

²²⁸Kırzioğlu,a.g.e,s.270;Köse,a.g.e,s.176-177;İpek,a.g.e,s.92.

²²⁹Payasliyan,a.g.e,s.57;Kırzioğlu,a.g.e, s.268;Köse,a.g.e,s.177-178;İpek,a.g.e,aynı yer.

²³⁰Grousset,a.g.e,s.408-409-410;İpek,a.g.e,s.93;Köse,a.g.e,s.179-180;Özmenli , a.g.t, s.100.

8) YUSUF B. EBU'S-SÂC DÖNEMİ

Muhammed el-Afşin 901'de Azerbaycan'da ortaya çıkan vebâ salgınında hayatını kaybetmiştir²³¹. El-Afşin'in ölümünden sonra, oğlu Divdâd babasının yerine getirilmiştir. Fakat buna karşı çıkan amcası Yusuf b. Ebu's-Sâc (Ebu'l KasımYusuf), yeğenine karşı mücadeleye girerek Sâcoğulları Devleti'nin başına geçmiştir (901)²³².

Yusuf b. Ebu's-Sâc'ın, Sâcoğullarının başına geçmesi I. Simpat ve çevresindeki Ermenileri oldukça rahatsız etmiştir. Bu durumda Simpat, Abbasi Halifeliği ile ilişkilerini genişletmek ve valiyi göz ardı ederek merkezi idarenin yanında yer almak istemiştir. Böylece Yusuf'tan kurtulmak isteyen Simpat, onun Ermeniyeye valiliğinden azledilmesi konusunda Halife Muktefi'ye (902-908) bir mektup göndermiştir. Halifeye vassalı olacağını bildirmiş ve yıllık vergisini doğrudan hazineye göndereceğine dair teminat vermiştir²³³. Abbasi Halifesi ise eyaletlerde ortaya çıkan merkezden kopma ve bağımsızlık hareketleri nedeniyle Yusuf'un kendi başına hareket etme durumu karşısında bu teklifi olumlu karşılamıştır. Halife Muktefi, Simpat'ın teklifini kabul etmiş krallık tacı, hil'at ve kıymetli hediyelerle onu ödüllendirmiştir. Buna göre Simpat, vasal kral olarak Ermeniyeye'nin başında bulunacak, yıllık vergisini hilafet merkezine doğrudan gönderecek; buna karşılık Abbasi Halifesi de Sâcoğullarıyla mücadelede Simpat'a yardım edecektir²³⁴.

Simpat'ın Halife ile anlaşmasını haber alan Yusuf, Erdebil'den hareket ederek Bagratuni merkezi olan Şirak'a (Şüregel) gelmiştir. Fakat kışın yaklaşması nedeniyle savaşı göze alamayan Yusuf, Divin'e dönmüştür. Bu sırada Simpat da kalabalık Ermeni ordusuyla Arakadz Dağı (Alagöz Dağı) eteğindeki Aruc²³⁵ Kalesi'ne gelmiştir. Baharın gelmesiyle sayı bakımından kalabalık olan Ermeni ordusuyla savaşmayı tehlikeli bulan Yusuf, Simpat'a barış teklifinde

²³¹Kırzioğlu,a.g.e,s.271;Köse,a.g.e,s.188-189;İpek, a.g.e,s.94 .

²³²Payasliyan,a.g.e,s. 57;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Köse,a.g.e,s.189;İpek,a.g.e,s.97;Uras,a.g.e,s.74;Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâcoğulları III Ebu'l Kasım Yusuf",*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*,Sa.32,İstanbul 1979,s.29-30.

²³³ İpek,a.g.e,s.99;Köse,a.g.e,s.195;Yıldız , "Ebu'l Kasım Yusuf",s.34.

²³⁴ Kırzioğlu,a.g.e,s.271;İpek,a.g.e,aynı yer;Köse,a.g.e,aynı yer;Yıldız , "Ebu'l Kasım Yusuf",aynı yer.

²³⁵Aruc: Aruc'un bulunduğu bölge, Ermeni kaynaklarda Aşots olarak geçmektedir. Arakadzodin olarak da bilinen bu eyalet, Şirak bölgesinde olup, mahallî beyler veya prensler tarafından yönetiliyordu. Bkz. Ali İpek-Ercan Cengiz , a.g.m ,s.22.

bulunmuştur²³⁶. Simpat bu teklifi olumlu bularak kabul etmiştir (902). Bunun üzerine I. Simpat'a Halife Muktedir adına taç ile birlikte değerli hediyeler gönderen Yusuf, oğlu ve veliahtı Aşot Yergat'a da "İşkhanlar işkhanı" (Emirlerin emiri) unvanını vermiştir²³⁷. Halifeye mektup yazarak Yusuf'un valiliğini tanımak istemediğini bildiren Simpat bu anlaşmayla Yusuf'un tabiiyetini kabul etmiştir. Simpat, emir Afşin döneminde de aynı davranış ve tutum içinde olmuş fakat sonuçta başarısız bir siyaset takip etmiştir.

9) I. SİMPAT'IN YUSUF'A İHANETİ VE ÖLÜMÜ

902'de Simpat ile anlaşan Sâcoğlu Yusuf 905 yılında, Abbasi Halifesi el-Muktefi'ye karşı isyan etmiştir. Bunun üzerine Halife, Simpat'a bir mektup göndererek ordusuyla Sâcoğulları üzerine yürümesi emrini vermiştir. Simpat da Yusuf'a olan güvensizliğinden dolayı, Halifenin yanında yer alarak ordusunu savaşa hazırlamaya başlamıştır²³⁸. Böylece Simpat daha önce aralarında anlaşma bulunması nedeniyle Yusuf'a ihanet etmiş oluyordu. Yusuf da kısa bir süre içinde Halife ile anlaşmıştır. Bu anlaşmaya göre Abbasi Devleti'ne her yıl yirmi bin dinar vergi ödemek koşuluyla Halife, Yusuf b. Ebu's-Sâc'ın Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğini tanımıştır²³⁹. Böylece Bagratuni Kralı Simpat da oldukça zor durumda kalmıştır.

Yusuf b. Ebu's-Sâc bu ihanetten dolayı Simpat'ı cezalandırmak için yıllık vergilerini gecikmiş olanlarıyla beraber derhal ödemesini istemiştir. I. Simpat'ın bu isteği kendine bağlı nakhararlar , işkhanlar ve toprak sahiplerine açıklaması büyük bir kargaşanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu konuda nakhararlar ve işkhanlar Simpat'a karşı cephe alarak görevinden ayrılmasını ve yerine Gürcü prensi II. Adernese'nin getirilmesini teklif etmişlerdir²⁴⁰. Bunun üzerine I. Simpat Ermeniyeye'de halktan aldığı vergiyi beş katına kadar artırarak ödemelerini istemiştir. Bu da Ermeniyeye'de I. Simpat'ın idare ettiği yerlerde büyük bir kargaşa ve huzursuzluk çıkmasına neden olmuştur. Ermeni nakharar ve işkhanlarıyla arası açılan Simpat, bunlardan bir kısmını ele geçirerek, önce gözlerine mil çektirmiş daha sonra da yakarak

²³⁶Hakkı Dursun Yıldız, Yusuf b. Ebu's-Sâc'ın anlaşma gerekçesini, " Ermeni hükümdarının kuvvetli bir ordu ile kendisini takip etmekte olduğunun farkına vardığından ve savaşı göze alamadığından" diye belirtmektedir. Bkz. Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.35;Köse,a.g.e.s.203-204;İpek,a.g.e.s.100.

²³⁷Köse,a.g.e.s. 204-205;Uras,a.g.e.s.74;İpek,a.g.e.aynı yer;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.35.

²³⁸Köse,a.g.e.s.208-209;İpek,a.g.e.s.101;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.36.

²³⁹Köse,a.g.e.s.210;İpek,a.g.e.aynı yer;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",aynı yer.

²⁴⁰İpek,a.g.e.s.21;Özmenli,a.g.t.s.102-103;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",aynı yer.

cezalandırmıştır²⁴¹. Kuzeydeki Bagratunilerin içinde bulunduğu bu karışıklık, güneydeki Vasburagan (Van) bölgesinde Ardziruni Ermenilerini harekete geçirmiştir. Ardziruni prensi Haçik Gagik ile anlaşan Yusuf, kendisine kral unvanı ve taç vermiştir²⁴². Böylece Ermeniye’ de iki rakip kral ortaya çıkmıştır(908). Bu sırada Halife Muktefi ölmüş yerine ise Muktedir geçmiştir (908-932). Halife Muktedir başa geçince Ermeniye’nin idaresi Yusuf’a verilmiştir. Bu durumda Yusuf, Ermeniye’nin idaresinin kendisine verilmesi, Ardziruni Ermeni prensi Haçik Gagik’in, Yusuf’un yanında yer alması ve Simpat’ın Ermeni nakharar ve işkhanların yanından ayrılması, Bagratuni topraklarını ele geçirmesi için iyi bir ortam oluşturmuştur²⁴³.

909 yılında Ermeniye akınlarına başlayan Yusuf ilk önce Nahçıvan’a varmış, burada Haçik Gagik ve kardeşi Kurken’in komutasındaki Vasburagan (Van) Ermeni ordusuyla birleşmiştir. Bundan sonra Doğu Sünik (Sisak, Vayots-tzor, Pağğ, Şuşa) prensi Simpat’ı yenilgiye uğratan Yusuf daha sonra da Batı Sünik’i (Keğarkunik) hakimiyeti altına almıştır (909)²⁴⁴. Doğu Sünik (Sisak, Vayots-tzor, Pağğ, Şuşa) ve Batı Sünik’in (Keğarkunik) Yusuf’un eline geçmesi, I. Simpat’ı oldukça rahatsız etmiştir. 910 yılında Simpat’ın oğulları Aşot Yergat ve Muşeg’in komutasındaki Ermeni ordularını Erivan’ın kuzeyindeki Nig²⁴⁵ (Güzeldere) dağlık bölgesinde yenilgiye uğratan Yusuf, Şirak (Şüregel) bölgesine kadar ilerlemiştir. Bu yenilgiden sonra Simpat da sarp kalelere sığınma ya da Gürcü memleketine kaçma yolları aramıştır²⁴⁶.

a) TZIGNAVACAR/ ÇIKNAVACAR (BALIKPAZARI) SAVAŞI

Vasburagan’da (Van) Sarkis Aşot’un ölümünden sonra yerine ikinci kardeşi Haçik-Gagik geçmiştir. Haçik-Gagik, Azerbaycan emiri Yusuf’un yanına giderek Nahçıvan’ı geri almasında I. Simpat’a karşı Yusuf’un yardımını istemiştir. Çünkü I. Simpat, Nahçıvan’ı Haçik Gagik’ten alarak Doğu Sünik (Sisak, Vayots-tzo , Pağğ, Şuşa) Prensi Simpat’a vermiştir (902)²⁴⁷. 909’da Yusuf büyük bir ordu toplamıştır. Haçik-Gagik de bu orduda yer alıyordu. Diğer taraftan da I. Simpat’ın birliklerinin kumandasında oğulları Aşot Yergat (Demir Aşot) ile Muşeg vardı.

²⁴¹Grousset,a.g.e,432;İpek,a.g.e,s.101;Özmenli,a.g.t,s.103.

²⁴²Payasliyan,a.g.e,s. 58;Köse,a.g.e,s.216-217;İpek,a.g.e,s.102;Yıldız ,“Ebu’l Kasım Yusuf”,s.37.

²⁴³İpek,a.g.e,aynı yer;Yıldız ,“Ebu’l Kasım Yusuf”,aynı yer.

²⁴⁴Köse,a.g.e,s.220;İpek,a.g.e,s.104;Yıldız ,“Ebu’l Kasım Yusuf”,s.38-39.

²⁴⁵Nig: Sevan Gölü’nün (Gökçe Göl) yakınındaki Güzeldere köyü. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.72.

²⁴⁶ Köse,a.g.e,s.222;İpek,a.g.e,s.104;Yıldız,“Ebu’l Kasım Yusuf”,s.39.

²⁴⁷Grousset ,a.g.e,s. 426-427;İpek,a.g.e,s.102;Yıldız,“Ebu’l Kasım Yusuf”,s.36-37.

Muharebe, Çıknavacar²⁴⁸ (Tzıgnavacar/ Balıkpazarı) denilen yerde yapılmış ve Simpat'ın ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Sevortik dağlılarından birliklerin savaşı bırakıp gitmesi Simpat'ın savaşı kaybetmesine neden olmuştur. Aşot Yergat (Demir Aşot) ve Muşeg de geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Muşeg esir alınmış 910'da da zehirleterek öldürülmüştür²⁴⁹. Böylece Yusuf b. Ebu's-Sâc'ın Çıknavacar (Balıkpazarı) zaferi, Ermeniye'nin kuzeydoğusuna bütünüyle hakim olmasını sağlamıştır.

Şirak (Şüregel) bölgesinde tek başına kalan Simpat, Arşarunik (Kağızmanderesi ve Diğor) yakınında sarp bir yerde bulunan Gabuyd-Pert²⁵⁰ (Mavi Kale) Kalesi'ne sığınmıştır. Yusuf'a ve Vasburagan prensi Haçik Gagik'e mukavemet göstermesine rağmen sonunda barış teklifinde bulunarak teslim olmak zorunda kalmıştır (913)²⁵¹. Simpat'ın teslim olmasıyla, Yusuf daha önce de söz verip anlaşma yaptığı Ermeni kralını sözünde durmaması ve anlaşmaları ihlal etmesi nedeniyle tutsak etmiştir²⁵². Yusuf b. Ebu's-Sâc 914'te Alince²⁵³ (Alıncak) Kalesi'ni de hakimiyetine almak için sefere çıktığı zaman I. Simpat'ı da yanında götürmüştür. Yusuf, Alince (Alıncak) Kalesi'nin muhasarası sırasında kalenin teslimi için I. Simpat'ın aracı olmasını istemiştir. Bu isteğe red cevabı alan Yusuf, Bagratuni prensini kalenin önünde idam ettirmiştir²⁵⁴. Sonraki kuşaklar tarafından I. Simpat Nahadag (Şehit Simpat) olarak da adlandırılan Ermeni prensinin yirmi dört yıllık (890-914) Bagratuni hakimiyeti sona ermiştir(914)²⁵⁵.

G) II. AŞOT “AŞOT YERGAT” (DEMİR AŞOT) (915-928)

I. Simpat'ın Aşot Yergat, Muşeg ve Apas (Abbas) adında üç oğlu vardır²⁵⁶. 909'da Çıknavacar (Balıkpazarı) savaşında Muşeg, Yusuf b. Ebu's-Sâc tarafından esir edilmiş 910'da da zehirleterek öldürülmüştür. I. Simpat'ın 914'te ölümünden sonra ise yerine Aşot Yergat

²⁴⁸Çıknavacar: Balıkpazarı. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.273.

²⁴⁹Grousset,a.g.e,s.429-430;Köse,a.g.e,s.223;İpek,a.g.e,s.103;Özmenli,a.g.t,s.103-104;Yıldız,“Ebu'l-Kasım Yusuf”, s.40-41.

²⁵⁰Gabuyd-Pert: Yeraskavors (Arasoğlu/Arazoğlu) nahiyesindeki sarp dağ hisarı, Mavi Kale. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.274.

²⁵¹Köse,a.g.e,s.226;Kırzioğlu,a.g.e,s.274;İpek,a.g.e,s.104.

²⁵²Kırzioğlu,a.g.e,s.275;İpek,a.g.e,s.105;Köse,a.g.e,s.230;İpek, “Müslüman Türk Hâkimiyeti”,s.170;Sağır,a.g.m, s.192.

²⁵³Alince: Alıncak Kalesi. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.104.

²⁵⁴Chamich,a.g.e,s.45;Kırzioğlu,a.g.e,s.275;Köse,a.g.e,s.231;İpek,a.g.e,s.105;Sağır,a.g.m,s.192.

²⁵⁵Grousset,a.g.e,s.432;Kırzioğlu,a.g.e,s.276;Özmenli,a.g.t,s.104-105.

²⁵⁶Grousset,a.g.e,s.434;Kırzioğlu,a.g.e,s.275.

geçmiştir²⁵⁷. II. Aşot fiziksel gücü nedeniyle “Yergat”, “Demir” lakabıyla tanınmaktadır. Diğer bir ifadeyle “Demir Kral” veya “Demir Kollu Aşot” diye de adlandırılmaktadır²⁵⁸. I. Simpat’ın ölümünden sonra Ermeniye’nin içinde bulunduğu karışık durumda Aşot Yergat bütün güçlerini toplayarak babasının intikamını almak ve Ermeniye’yi yeniden ele geçirmek için Müslüman birliklerine karşı harekete geçmiştir. Bu sırada Yusuf b. Ebu’s-Sâc’ın doğuya yönelerek Rey²⁵⁹ (Tahran) üzerine yürümesi II. Aşot’un işini kolaylaştırmıştır. Kardeşi Apas’ın da yardımıyla Ermeniye’deki kalelere saldıran Aşot, Bagrevant (Yukarı Murat/ Eleşkirt), Arşarunik(Kağızman ve Diğor), Şüregel (Şirak) ve Kukark²⁶⁰ bölgelerini ele geçirmiştir. Buradan kuzeye yönelen Aşot, Daşir²⁶¹ ve Lori (Ağısdev) bölgelerindeki kaleleri istila etmiştir²⁶².

Babasının yanlış politikalar takip etmesi, bölgedeki Ermeni nakharar ve işkhanların I. Simpat döneminde Bagratuni hanedanına karşı cephe oluşturmalarına neden olmuştur. Aşot Yergat başa geçtiğinde aynı tutum devam etmektedir. Birçok Ermeni nakharar ve işkhan’ın II. Aşot’u desteklemeyerek Bagratuni hakimiyetinden çıkmak istemeleri Aşot Yergat’ın bölgede kendisine destek aramasına neden olmuştur. Böylece Abhazya kralı Giorgi’yi ziyaret ederek onun desteğini almıştır. Gürcü prensi II. Adarnese ile de anlaşan Aşot onunla babası dönemindeki eski ittifakı yenilemiş, II. Adarnese de Ermeniye kralı olarak ona taç giydirmiştir(915)²⁶³.

1) ERMENİ – BİZANS İLİŞKİLERİ

Ermeniye’nin içinde bulunduğu karışıklık batıda Bizans İmparatorluğu’nun da dikkatini çekmiştir. İmparator Konstantinos Porfirogenetos’un (VII. Konstantinos) emriyle Rum Patriği Nikolaos Mystikos tarafından 918 yılında Ermeni patriği V. Hovhannes’e bir mektup yazılarak: Ermenilerin Gürcü kralı II. Adarnese ve Abhazlara olan düşmanlıklarından

²⁵⁷Chamich,a.g.e,s.46;Köse,a.g.e,s.255;Kırzioğlu,a.g.e,s.276;İpek,a.g.e,s.106;Sağır,a.g.m,s.191-192;Yıldız,“Ebu’l Kasım Yusuf”,s.45.

²⁵⁸Grousset,a.g.e,s.434;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Özmenli,a.g.t,s.105.

²⁵⁹Rey: Tahran Bölgesi. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.280.

²⁶⁰Kukark: Armenia coğrafyasında eski Gogaren Eyaletine, Kukark adı verilirdi. Bu eyalet 9 sancak idi. Kolp Deresi, Çor Deresi, Çop Deresi, Terel’k, Daşir, Cavakheti, Ardahan, Kankark ve Klarseti . Bkz. Grousset,a.g.e,s.596.

²⁶¹Daşir: Lori’nin kuzeyinde ve Kür ırmağının kollarından Borçalı suyunun batısındadır. Bkz. Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.34.

²⁶²İpek,a.g.e,s.107;Kırzioğlu,a.g.e,s.279;İpek, “Müslüman Türk Hâkimiyeti”,s.170;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”, s.45-46.

²⁶³Grousset,a.g.e,s.434-435;Kırzioğlu,a.g.e,s.276;Köse,a.g.e,s.260;Sağır,a.g.m,s.191-192.

vazgeçmelerini ve Müslümanlara karşı bölgede birlik sağlamaları tavsiye edilmiştir²⁶⁴. Bunun üzerine Bizans İmparatoru, Theodoros adında bir elçiyi Ermeniyye'ye göndererek II. Aşot'a sayısız hediyeler ile birlikte bir ittifak ve dostluk anlaşması yollayıp, Aşot Yergat ve patrik V. Hovhannes İstanbul'a davet edilmişlerdir. Bu daveti olumlu karşılayan II. Aşot, 921'de İstanbul'a gitmiştir. Aşot Yergat İstanbul'da büyük bir törenle karşılanmıştır²⁶⁵. Öyle anlaşılıyor ki Bizans İmparatorluğu, içinde bulunduğu kötü durum ve Balkanlardaki sıkıntılar nedeniyle Ermenilerle ittifak yaparak doğu sınırlarında tampon bir bölge oluşturmayı böylece de Ermenileri ileri sürerek Müslümanlarla mücadele etmekten kurtulmayı hedeflemiştir.

II. Aşot'un İstanbul'da bulunması ve Yusuf'un başında bulunduğu İslâm kuvvetlerinin yönünü başka tarafa çevirmesi, Vasburagan kralı Haçik-Gagik'e Ermeniyye'nin kuzeydoğusunda, Zarevan²⁶⁶ ve Her²⁶⁷ (Hoy) sınırlarında, Marand²⁶⁸ yönünde ve Nahçıvan'ın güneydoğusunda saldırıya geçerek II. Aşot'un olmadığı bu elverişli koşullardan yararlanma fırsatı vermiştir. Amcası Şabuh'un oğlu olan kuzeni Isbarabed Aşot tarafından da yeni bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Bagratuni hükümdarı II. Aşot ülkesinde meydana gelen bu karışıklıklar nedeniyle İstanbul'dan geri dönmek zorunda kalmıştır²⁶⁹. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porphyrogenetos, Aşot Yergat'ı törenle uğurlamış ve yardımcı kuvvetler olarak yanına bir Bizans birliği vermiştir. II. Aşot yanına aldığı bu Bizans kuvvetleri ile birlikte Erzurum, Pasinler ve Murat Çayı üzerinden Ermeniyye'ye dönerken Çağatk Nahiyesi'nde bulunan Goğp²⁷⁰ (Tuzluca/Kulp/Kolp kasabası) Kasabası'na girmiştir. Kuzeni Isbarebed Aşot'a ait olan Goğp'ta (Tuzluca / Kulp/Kolp kasabası) şehrin savunucuları sıkı bir direniş göstermesine

²⁶⁴Chamich,a.g.e,s.49;Payasliyan,a.g.e,s.60;Grousset,a.g.e,s.436;Köse,a.g.e,s.257;Sağır,a.g.m ,193;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.46.

²⁶⁵Chamich,a.g.e,s.50;Ersan,a.g.e,s.4;Grousset,a.g.e,s.436-437-438;Kırzioğlu,a.g.e,s.277;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.47;Sağır,a.g.m,aynı yer.

²⁶⁶Zarevan: Ağrı Dağı'nın güneyi, Bagrevant bölgesi ve Diadin'in kuzeybatısında bulunan Zarevan. Bkz. İpek,a.g.e,s.57.

²⁶⁷Her/Hoy: İran'ın kuzeybatısında çevresi dağlarla kuşatılmış, Hoy Çukuru olarak isimlendirilen 12 km. genişliğinde, 29 km uzunluğunda bir çöküntü havzasıdır. Bkz. Taşçı,a.g.t,s.79.

²⁶⁸Marand: İran'ın kuzeybatısında, Tebriz'e 60 km. mesafede olup Tebriz'den Her/Hoy'a giden yol buradan ayrılır ve doğusunda Karacadağ yer alır. Bkz. Taşçı,a.g.t,s.80.

²⁶⁹Grousset,a.g.e,s.438- 439;İpek,a.g.e, s.109;Kırzioğlu,a.g.e,s.278;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.49.

²⁷⁰Goğp: Arpaçayı ile Aras Nehri'nin birleştiği yerin güneyinde bulunan Tuzluca /Kulp/Kolp kasabası. Bkz. İpek , a.g.e,s.109.

rağmen Aşot Yergat Bizans kuvvetleriyle birlikte şehri almıştır. Direniş gösterdiği için de şehir halkı ve savunucuları köleleştirilerek Bizans İmparatorluğu'na teslim edilmiştir²⁷¹.

2) AŞOT YERGAT VE ISBARABED AŞOT MÜCADELESİ

Isbarabed Aşot, 909-910 yıllarında I. Simpat'ın hükümdarlığı döneminde kendiliğinden Emir Yusuf'un himayesine girmiştir. Yusuf'un vassalı olarak ona itaat etmiş ve böylece Müslümanlarla ittifak kurmuştur²⁷². Aşot Yergat'ın 921'de İstanbul'a gidip Bizans İmparatorluğu ile ittifak kurduğu sırada Yusuf da Isbarabed Aşot'a Divin'de taç giydirmiştir (921)²⁷³. Yusuf b. Ebu's- Sâc'dan bu yetkiyi alan Isbarabed Aşot, kuzeni II. Aşot'a karşı mücadeleye girişmiştir. Isbarebed Aşot, diğer Ermeni prensleri tarafından olumlu bir tepkiyle karşılaşmamıştır. Ermeni prensleri, Müslümanlara olan düşmanlıkları nedeniyle Bagratuni Kralı II. Aşot'un tarafını tutmuşlardır. Doğu Sünik (Sisak , Vayots-tzor, Pağğ, Şuşa) prensi Simpat ve Batı Sünik (Keğarkunik) prensi Vasak, Demir Aşot'a yardıma gelmişlerdir²⁷⁴. Isbarabed Aşot, Vağarşabad²⁷⁵ (Eçmiyadzin) yöresini ele geçirmek isteyerek hazırlık yaptığı bir anda II. Aşot birlikleriyle birlikte ona saldırmış ve büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Kayda değer bir ganimet topladıktan sonra Vağarşabad'a (Eçmiyadzin) girmiş ve bir süreliğine burada kalmıştır. Isbarabed Aşot ise Divin'e, Müslümanların yanına sığınmıştır²⁷⁶.

3) AŞOT YERGAT'A EBUL-KASIM YUSUF TARAFINDAN TAÇ GİYDİRİLMESİ

Bizans İmparatorluğunun desteğini alan II. Aşot, bölgede Gürcü ve Abhazlarla da birleşerek Ermeniyeye'nin önemli kalelerini ele geçirmiş ve hakimiyetini güçlendirmiştir. Fakat bunun yanında amcası Şabuh'un oğlu Isbarebed Aşot ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Isbarebed Aşot'un, Azerbaycan valisi Yusuf'un yanında yer alması ve Yusuf'un Isbarebed Aşot'a taç giydirmesi II. Aşot'u oldukça rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Aşot Yergat, 922'de

²⁷¹Chamich,a.g.e,s.50;Grousset,a.g.e,s.439;Kırzioğlu,a.g.e,s.278;Köse,a.g.e,s.290;İpek,a.g.e,s.109;Özmenli, a.g.t, s.108;Yıldız,“Ebu'l Kasım Yusuf”,s.49.

²⁷²Grousset ,a.g.e,s.439;Kırzioğlu,a.g.e,s.280;Özmenli,a.g.t,s.107;Yıldız,“Ebu'l Kasım Yusuf”,s.50-51.

²⁷³Ersan,a.g.e,s.5;Grousset,a.g.e,s.440;Kırzioğlu,a.g.e,s.278-279;Özmenli,a.g.t,s.107-108;Yıldız,“Ebu'l Kasım Yusuf”,s.51.

²⁷⁴Grousset,a.g.e,s. 440.

²⁷⁵Vağarşabad: İğdir'in kuzeyinde Ermenistan sınırları içinde yer alan Eçmiyadzin. Bkz.Özmenli,a.g.t, s.104.

²⁷⁶Grousset,a.g.e,s.442; Kırzioğlu,a.g.e,s.280;Yıldız,“Ebu'l Kasım Yusuf”,s. 51.

Azerbaycan'a gelerek itaatini arz etmiştir. Bu durumdan memnun kalan Yusuf, Abbasi Halifesi el-Muktedir adına Aşot'u Ermeniye kralı olarak tanımış ve kendisine krallık tacıyla birlikte birçok kıymetli eşya ve hediyeler göndermiştir(922)²⁷⁷. Bunun üzerine Aşot Yergat rakibi ve amcasının oğlu Isbarebed Aşot'u Divin surları önünde sıkıştırmıştır. Burada girdiği savaşta Isbarabed tarafından yenilgiye uğratılmıştır²⁷⁸.

4) EMİR SEBÜK DÖNEMİ

Yusuf b. Ebu's-Sac, Aşot Yergat'ı Ermeni kralı olarak tanıdıktan sonra Abbasi Halifesi Muktedir'den, Rey şehrinin kendisine verilmesini istemiştir. Halife Muktedir, Yusuf'a Rey şehrini vermeyerek ilk önce Hâkân el-Muflîhi komutasındaki orduyu onun üzerine göndermiştir²⁷⁹. Yusuf bu orduyu yenilgiye uğrattınca Halife Muktedir ikinci defa Mûnis el-Hadim'i Yusuf üzerine göndermiştir. Tebriz ile Erdebil arasındaki Serat'ta karşılaşan iki ordu arasında yapılan savaşta Abbasi ordusu, Yusuf'u yenilgiye uğratmış, kendisi de tutsak alınarak Bağdat'a götürülmüş ve burada hapse atılmıştır(919-920)²⁸⁰.

Yusuf b. Ebu's-Sâc'ın hapse atılmasından sonra Ermeni Kralları bir süreliğine başıboş kalarak kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır. Mûnis el-Hadim'in, Yusuf b. Ebu's-Sâc'ı 919-920 yılında esir almasından sonra yerine Yusuf'un azatlı kölesi olan emir Sebük geçmiştir²⁸¹. Sebük ilk önce Azerbaycan'a akın yaparak Yusuf b. Ebu's-Sâc'ın yerine buralara hakim olmuştur. Abbasi Halifesi el-Muktedir tarafından da onaylanmıştır. Bölgeyi tamamen kontrol altına almayı isteyen Sebük, Ermeniler ile irtibata geçmiş ve Bagratuni Kralı II. Aşot'la birlikte sağlam bir anlaşma yaparak, onun Şahinşah "Kralların Kralı" unvanını kabul etmiştir²⁸².

H) KARS KRALI APAS (ABBAS) (928-952)

Kral II. Aşot Yergat (Demir Aşot), Ermeni vakanüvisi Asoğig'e göre 929'dan 930'a uzanan yılda ölmüştür. Bununla birlikte tarihçilerin çoğu onun ölüm tarihi olarak 928 yılını

²⁷⁷Ersan,a.g.e,s.5;Köse,a.g.e,s.295;İpek,a.g.e,s.110;Kırzioğlu,a.g.e,s.280;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.51-52.

²⁷⁸Grousset,a.g.e,s.442;Köse,a.g.e,s.296 ;İpek,a.g.e,aynı yer;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.52.

²⁷⁹ Köse,a.g.e,s.235-236-237;Ali İpek , "Sâcoğulları" mad. , *DİA*,XXXV,İstanbul 2008,s.365.

²⁸⁰ Köse,a.g.e,s.244;İpek,a.g.mad,aynı yer;Yıldız , "Ebu'l Kasım Yusuf",s.53.

²⁸¹ Köse,a.g.e,262-263;İpek,a.g.mad,aynı yer;Yıldız , "Ebu'l Kasım Yusuf",s.56-57.

²⁸² Chamich,a.g.e,s.74;Payasliyan,a.g.e,s.60;Grousset,a.g.e,s.449;Köse,a.g.e, s.264-265.

vermektedirler²⁸³. Geride erkek evlat bırakmadığı için Vasburagan (Van) kralı Haçik Gagik'in tavsiyesi üzerine Ermeni nakharar ve işkhanları tahta Ermeniye kralı olarak II. Aşot'un erkek kardeşi Apas'ı (Abbas) oturtmuşlardır²⁸⁴. Bagratuni soyundan bir prens olan Apas, babası I. Simpat öldükten sonra, Gürcistan'a gitmiş, konumunu güçlendirmek için de Abhaz Kralı II. Georgi'nin kızıyla evlenmiştir. Aşot ve Muşeg adında iki oğlu vardır²⁸⁵. Kral Apas daha önce de bahsettiğimiz gibi ağabeyi II. Aşot'a karşı mücadele etmiştir. Kuzeni Isbarabed Aşot da 936 yılında geride erkek evlat bırakmadan ölünce onun toprakları da Kral Apas'a kalmıştır²⁸⁶.

Aşot Yergat'ın öldüğü 928 yılında Azerbaycan valisi Yusuf b. Ebu's-Sâc da Karmatiler tarafından öldürülmüştür. Yusuf'un öldürülmesiyle Azerbaycan valiliği görevi onun hizmetçileri tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 929'da Yusuf b. Ebu's-Sac'ın gulamlarından birisi olan Müflis el-Yusufi Azerbaycan valisi olmuştur²⁸⁷. 937 yılında Müflis el-Yusufî komutasındaki Müslüman birlikler Nahçıvan'dan geçerek Divin önlerine gelmişlerdir. Bu sırada vassallarını beklemeden hareket eden Bagratunilerin kralı Apas, Vagarşabad'daki (Eçmiyadzin) mücadelede yenilgiye uğratılmıştır. Gürcistan'a çekilmeye çalışırken yardımına Vasburagan (Van) kralı Haçik Gagik gelmiştir. Divin'in kuzeybatısındaki Kino tepesinde Müflis el-Yusufî komutasındaki Müslüman birliklerine saldıran Ermeni kuvvetleri onlara ağır kayıplar verdimişlerdir. Yardıma gelen Haçik Gagik birçok kişiyi esir almış ve zincire vurarak Daryunk'a (Doğu Beyazıt) göndermiştir²⁸⁸. Kral Apas'ın hükümdarlık dönemi bu ve buna benzer birkaç akının dışında genel olarak durgun geçmiştir.

Kral Apas Divin'deki Müslüman emirlerle iyi ilişkiler kurmuş, siyasi olaylara hiç karışmamıştır. Bagratuni Kralı, Abbasi Devletine vergi ödeyen fakat iç işlerinde bağımsız bir krallık oluşturmuştur. Böylece Ermeniye'de sakin bir ortam hâkim olmuştur. Kral Apas'ın başa geçmesiyle Ermeniye'de barış ve zenginliğin hâkim olduğu, ülkenin her yerinde imar faaliyetlerinin yapıldığı belirtilmektedir. Kral Apas başa geçince ilk olarak başkentini Şirak'dan

²⁸³ Fahrettin Kırzioğlu da eserinde II. Aşot'un ölüm tarihi olarak 928 yılını vermektedir. Bkz. Kırzioğlu, a.g.e, s.281; Grousset, a.g.e, s.457; Özmenli, a.g.t, s.109.

²⁸⁴ Bournoutian, a.g.e, s.97; Chamich, a.g.e, s.74; Grousset, a.g.e, s.499; Kırzioğlu, a.g.e, s.264-265; Köse, a.g.e, s.347; Özmenli, a.g.t, aynı yer; Sağır, a.g.m, s.193.

²⁸⁵ Kırzioğlu, a.g.e, s.287-288; Özmenli, a.g.t, s.111; Sağır, a.g.m, s.197.

²⁸⁶ Grousset, a.g.e, 457; Kırzioğlu, a.g.e, s.281; Özmenli, a.g.t, s.109.

²⁸⁷ Köse, a.g.e, s.345; Kırzioğlu, a.g.e, s.283; Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf", s.63.

²⁸⁸ Grousset, a.g.e, s.457-458; Kırzioğlu, a.g.e, s.283-284.

(Şüregel) Ani'ye taşımıştır²⁸⁹. Bundan sonra şehirdeki yapıları onartmış, saray ve kiliseler inşa ettirmiştir. Savaş nedeniyle Ermeniye topraklarını terk edip Bizans ve Gürcistan'a yerleşen Ermeni halkı bu dönemde tekrar Ermeniye topraklarına geri dönmüştür. Bagratuni Kralı Gregoryan usulüne göre kilise ve manastırlar yaptırarak bölgede kalıcı mimari eserler oluşturmuştur. Bu dönemde Hovhannes isimli bir papaz tarafından Arşarunik'te (Kağızmanderesi ve Diğor) Gamurçatzor Manastırı inşa edilmiştir. Şirak'da (Şüregel), Horomots-vank Manastırı²⁹⁰ "Rumların Manastırı" kurulmuştur. Sanahin Manastırı, Hağbat Manastırı, Nareg Manastırı²⁹¹ inşa edilmiştir. Bu dönemin önemli yapılarından biri de Kars'ta inşa edilen Kars Surp Arakelots Kilisesi²⁹² veya diğer adıyla 12 Havari Kilisesi (Kümbet Camii)'dir. Ayrıca Kral Apas Kars'da görkemli bir katedral inşa ettirip, Kars-Ardunuç-Trabzon'a giden yol güzergâhında seyahat eden yolcuların ve tüccarların güvenliğini sağlamak için burayı güçlü bir sınır şehri haline getirmiştir²⁹³.

I) III. AŞOT (961-977) VE KARS KRALI MUŞEG (962-984)

Ermenilerin kralı Apas ileri bir yaşta 952'de veya Ermeni vakanüvisi Asoğig'e göre 953'de ölmüştür²⁹⁴. Yerine büyük oğlu III. Aşot geçmiştir²⁹⁵. Lakabı ise Voğormadz, yani "İnayetli", "Merhametli/Hayırsever" idi²⁹⁶. Bu konuda Asoğig: "*Aşot ülkesini barışçı bir anlayışla yönetti.*

²⁸⁹Grousset,a.g.e,s.463;Kırzioğlu,a.g.e,s.282;Sağır,a.g.m,s. 197.

²⁹⁰ Horomots Manastırı: Horomots manastırı , Ani'nin 15 km. kuzeydoğusunda, Arpaçay'ın yanındadır. Manastırın Ermeni papazı Hovhannes tarafından yaptırıldığı Ermeni vakanüvisi Asoğig tarafından da doğrulanmaktadır. Döneminde Şirak (Şüregel) Hükümdarlığı'nın en önemli dini ve kültürel merkezlerinden biridir. Bagratuni Kralı Apas'ın (943-953) hükümdarlığı döneminde yaptırılmıştır. XI. Yüzyıl yazarı olan Asoğig'in ifade ettiğine göre bu manastır bir kervan yolu üzerinde inşa edilmiştir. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.182.

²⁹¹ Nareg Manastırı: Vosdan Şehri'nin (günümüzde Gevaş) 15km. batısında, Nareg Köyü'nde (günümüzde Yemişlek) bulunmaktadır. Surlarla çevrili olan manastır, üç katlı bir çan kulesinden, Aziz Grigor Narekatsy'in mezar odasından ve ek yapılardan oluşmaktadır. 1915 yılına kadar kullanılmış olan manastırın yerine 1970'de bir camii inşa edilmiştir. Bkz.Emma Abrahamyan vd.,a.g.e,s.51.

²⁹² Surp Arakelots Kilisesi (12 Havari Kilisesi): Bagratlı Kralı Apas tarafından 932-937 yıllarında yaptırılan ve Havariler Kilisesi olarak da bilinen bu kilise dıştan kare planlı bir plana sahiptir. Yapının dört yönünde yuvarlak kasnaklı kubbe, uçlarda da yarım kubbe yer almaktadır. 12 Havari adına inşa edilen kilise ismini kubbenin altında bulunan 12 Havari figüründen almaktadır. Bu kilisenin batı cephesinde Barseğ Anetsi'ye ait şu kitabe yer almaktadır. "*Tanrı'nın lütfüyle, ben Peder Barseğ , bu kutsal simgeyi (Kutsal Haç) ebeveynlerim ve kendim için dikiyorum. Bunun okuyanların bizim için dua etmesi umuduyla*". Bkz. Emma Abrahamyan vd.,a.g.e, s.18-19.

²⁹³Chamich,a.g.e,s. 75-76;Grousset,a.g.e,s.460;Kırzioğlu,a.g.e,s.283-284-285-286;Özmenli,a.g.t,s.110-111;Sağır, a.g.m,s.195-196.

²⁹⁴Grousset,a.g.e,s.469;Kırzioğlu,a.g.e,s.287;Özmenli,a.g.e,s.110;Sağır,a.g.m,s.196.

²⁹⁵Chamich,a.g.e,s.85;Bournoutian,a.g.e,s.98;Grousset,a.g.e,s.469;Kırzioğlu,a.g.e,s.288;Mateos,a.g.e,s.6-7;Özmenli, a.g.t,s.110.

²⁹⁶Chamich,a.g.e,s.85;Grousset,a.g.e,s.469;Kırzioğlu,a.g.e,s.291.

Sakatları, topalları, körleri etrafında topluyor, muhtaçlara başışlarda bulunuyordu” demektedir²⁹⁷.

Kral Apas döneminde Ermeni patrikliği dini olarak ikiye bölünmüş ve patrikler arasında tartışmalar ve kargaşalar yaşanmıştır. Apas öldüğünde ise bu sorun devam etmektedir. Kral Apas tarafından Ani patrikliğine getirilen Anania, Ağvan (Arran) Katolikos’u Gagik ve Sünik²⁹⁸ başpsikoposu Hagop’un ayrılıkçı direnişini kıramamıştır. 958’de iki din adamı da ölünce Ani patriği ruhani bir konsey toplamıştır. Bu konseyde Sünik ruhban sınıfı, Ani patrikliğine karşı Ağvan (Arran) patrikliğini desteklemeyeceğine dair söz vermişlerdir. Ağvan (Arran) patrikliği ile de sorunların giderilmesinden sonra, Ani patriği Anania hem Sünik Kilisesini hem de Ağvan (Arran) Kilisesini Ermeni Gregoryan patrikliğine bağladıktan sonra III. Aşot 961’de taç giyebilmiştir²⁹⁹.

1) III. AŞOT’UN ANI’DE TAÇ GIYMESİ (961)

III. Aşot’un Ermeniyeye’de kral olarak takdis edilme ayini Bağratunilerin başkenti Ani’de patrik Anania tarafından 961 yılında yapılmıştır. Bu takdis ayinine Ermeni Gregoryan Kilisesine yeni bağlanmış olan Ağvan (Arran) prensleri ve patrikleri de katılmıştır. Bu konuda Urfalı Mateos 961 yılında Ermenilerin komutanı Kor Marzbeduni ve 45.000 adamdan oluşan düzenli birlikler, Ermenilerin bütün nakhararları, Ağvan (Arran) Katolikosu, III. Aşot’u kral olarak takdis etme ayinine katıldığını, kraliyet ikametgâhı Ani’de görkemli bir toplantı yapıldığını, Aşot’un ataları gibi takdis edilerek tahta çıktığını, Aşot’un tahta çıkışını haber alan komşu ülkelerin hükümdarlarının da Ermeni kralına saygı ve dostluk nişanesi olarak kıymetli hediyeler gönderdiklerini ifade etmiştir³⁰⁰.

2)ABBASİ HALİFESİ MUTİ’NİN III. AŞOT’A “ŞAHİARMEN” UNVANI VERMESİ

962’de Halife Muti’nin eski komutanlarından biri olan Hamdun isimli bir emir halifeye karşı ayaklanmış ve Aghtznik (Van Gölü ve Muş arasında) eyaletini ele geçirmiştir. Hamdun, Aghtznik

²⁹⁷Asoğig, *Badmutyun Diyezeregan*, St.Petersburg 1885, naklen Rene Grousset, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, s.469.

²⁹⁸Sünik: Ermeni eyaletleri arasında Sevan Gölü (Gökçe Göl) ile Nahçıvan arasında, Vasburagan’ın (Van) kuzeybatısında, Ararat’ın doğusunda yer almaktadır. Bkz. Köse,a.g.e,s.89.

²⁹⁹Grousset,a.g.e,s.470-471;Kırzioğlu,a.g.e,s.288.

³⁰⁰Urfalı Mateos,*Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papas Grigor’un Zeyli (1136-1162)*,çev.Hrant D.Andreasyan,T.T.K, Ankara 2000,s.6-7;Kırzioğlu,a.g.e,s.289;Özmenli,a.g.t,s.110.

(Van Gölü ve Muş arasında) eyaletini ele geçirince III. Aşot'tan cizye ödemesini istemiştir. Aşot vergiyi kabul etmeyince Hamdun kalabalık bir ordu ile onun karşısına çıkmıştır. Aşot da birliklerini toplayarak Hamdun'u büyük bir yenilgiye uğratarak ordusunun büyük bölümünü yok etmiştir. Hamdun'u da esir alarak öldürmüştür(962)³⁰¹. III. Aşot'un kazandığı bu savaş Abbasi halifesi Muti'nin ona teşekkür etmesini sağlamıştır. Hamdun halifeye karşı isyan ettiği için onun ölümünü haber alan Halife, Aşot'a hediyeler göndermiş, krallığını tasdik etmiş ve ona "Şahıarmen" yani "Ermenilerin Kralı" unvanını vermiştir³⁰².

3) KARS KRALI MUŞEG

III. Aşot'un hükümdarlığı döneminde Bagratuni krallığı ailesinde bir parçalanma görülmektedir. III. Aşot küçük kardeşi Muşeg'e Vanant eyaletini (Kars Bölgesi) vermiştir. Ayrıca kardeşine kral unvanı vererek onu tanımıştır(962)³⁰³. Muşeg'in ağabeyi III. Aşot'a karşı olduğu ile ilgili bilgi olmamasına rağmen Muşeg, Aşot'a karşı mücadeleye girmiş olmalı ki Ermeni kralı kardeşiyle iyi geçinmek adına bu bölgeyi ona vermiştir. Böylece III. Aşot, Bagratuni hanedanına ait Kars Ermeni Krallığı isminde küçük bir krallığın burada kurulmasına izin vermiştir. Kars kralı Muşeg, Ani'deki ağabeyine göre ikinci derecede bir kral olarak görünmektedir. Ancak Bagratuni hanedanının bu şekilde parçalanması Ermeni Aşot Krallığı'nın zayıflamasına neden olacaktır. Muşeg, ağabeyinin ölümünden sonra onun yerine geçen yeğeni II. Simpat'a karşı isyan etmiş ve bundan sonra Ani Bagratunileri ile sürekli mücadele halinde kalacaktır. Kars'daki bu krallık, Bizans İmparatorluğu'nun ilhakına kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Ayrıca 980'de Kral Aşot, üçüncü oğlu Kurken'e de has olarak Daşir (Borçalı suyunun batısı) Kazası'nı ve başkenti Lori'yi (Ağsdev) vermiştir³⁰⁴. Doğu Anadolu görüldüğü gibi Ermeni hanedanları idaresinde olmasına rağmen bu feodal yönetim tarzı güçlü bir siyasi birliğin olmasını engellemiştir. Bölgede Krallar, isbarabedler ve nakhararlar arasında sürekli bir mücadelenin var olması durumu daha da kötüleştirilmiş ve Ermenilerin Bizans tarafından İç Anadolu'ya (Sivas ve Kapadokya'ya) sürülmelerinin yolunu açmıştır.

³⁰¹Grousset,a.g.e,s.472-473;Kırzioğlu,a.g.e,s.288-289;Özmenli,a.g.t.s.111.

³⁰²Mateos,a.g.e, s.5;Grousset,a.g.e,s.473;Kırzioğlu,a.g.e,s.289;Ersan,a.g.e,s.5;Özmenli,a.g.t,aynı yer.

³⁰³Payasliyan,a.g.e,s.65;Ersan,a.g.e,s.5;Kırzioğlu,a.g.e,s.289;Özmenli,a.g.t,aynı yer;Sağır,a.g.m,s.197.

³⁰⁴Bournoutian,a.g.e,s.98;Grousset,a.g.e,s.496;Kırzioğlu,a.g.e,s.289.

4) ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

III. Aşot döneminde Bizans İmparatorluğu'nda, 969'da Nikephoros Phokas'ın ölmesinin ardından yerine İoannes Tzimiskes geçmiştir (969-976)³⁰⁵. 974'te İmparator İoannes Tzimiskes, doğuda büyük bir akına girişmiştir. Bu akın imparatorluğun doğusunda ikamet eden Ermeni prenslerini ve halkını da oldukça rahatsız etmiştir. İoannes Tzimiskes'in ordusuyla birlikte Ermeni sınırlarına gelmeden önce Ermeni prensleri ve İmparatorluk arasında bir gerginlik yaşanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun doğu tarafına sefer hazırlığı içinde olduğunu öğrenen Ermeniler, Bagratuni kralı III. Aşot'un etrafında toplanmışlardır³⁰⁶. Bu toplantıya III. Aşot'un Daşir (Borçalı suyunun batısı) ve Lori (Ağısdev) bölgesini almış olan oğlu Kurken, Vasburagan kralı Aşot-Sahak'ın iki kardeşi, Antzevatsik³⁰⁷ prensi Kurken-Haçik ve Rışdunik (Ahtamar) prensi Senekerim Hovhannes gelmiştir. Toplanma yeri ise Daron'un (Muş) kuzeydoğusunda Hark Kazası olmuştur³⁰⁸. Birleşmiş olan Ermeni prensler, Bizans İmparatoru ile anlaşma yollarını aramışlar ve bunun için özel olarak seçilmiş psikoposları, din bilginlerini ve filozof Leon'u elçi olarak göndermişlerdir. Bizans İmparatorunun yanına gelen elçi heyeti başarılı olmuş, İmparator ile III. Aşot arasında barış ve ittifak tesis etmişlerdir³⁰⁹.

İ) ANİ KRALI II. SİMBAT (977-989)

Ermeni Kralı III. Aşot'un 977'de Ani'de ölümünden sonra yerine büyük oğlu II. Simpat geçmiştir. II. Simpat, Aşot'un öldüğü gün Ani'de taç giymiş ve 977'den 989'a kadar hüküm sürmüştür³¹⁰. Ermeniler ona Diyezeragal yani "Dünyanın Efendisi", "Hakim" lakabını vermişlerdir³¹¹.

³⁰⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.9-10-11;Grousset,a.g.e,s.484;Kırzioğlu,a.g.e,s.290;Işın Demirkent, "Bizans" mad., *DİA*, VI, İstanbul 1992,s.236.

³⁰⁶Payasliyan,a.g.e,s.66;Urfalı Mateos,a.g.e,s.20;Grousset,a.g.e,s.485;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer.

³⁰⁷Antzevatsik: Gürpınar, Başkale, Muradiye. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.101.

³⁰⁸Payasliyan,a.g.e,s. 66;Urfalı Mateos,a.g.e,s.21;Grousset,a.g.e,s.485;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer.

³⁰⁹Urfalı Mateos,a.g.e,s.21-22;Grousset,a.g.e,s.485-486;Kırzioğlu,a.g.e,s.290-291.

³¹⁰Bournoutian,a.g.e,s.98;Chamich,a.g.e,s. 92;Grousset,a.g.e,s.489;Ersan,a.g.e,s.5;Kırzioğlu,a.g.e,s.291-295;Sağır , a.g.m,s.199.

³¹¹Grousset,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,s.295.

1) II.SİMPAT'IN KARS KRALI MUŞEG İLE MÜCADELESİ

II. Simpat, babasının ölümünden sonra tahta çıktığında Kars Kralı olan amcası Muşeg ile mücadele etmek zorunda kalmıştır³¹². Ermeni müverrihi Asoğig, Muşeg'i içinde Tanrı korkusu olmayan ve debdebeli bir hayat süren bir kişi olarak olumsuz bir şekilde tasvir etmiştir³¹³. II. Simpat ile Muşeg arasında yapılan mücadelede Simpat amcasını yenilgiye uğratmış ve Şadik³¹⁴ (Çatak köyü) Kalesi'ni onun elinden almıştır³¹⁵. Bunun üzerine Muşeg, Gürcü prensi olan Küropalates Dayklı Tavit'i³¹⁶ yardımına çağırmıştır. Bagratunilerin Gürcü kolundan olan Tavit, Ani ve Kars'taki asıl kola mensup olan Bagratuniler arasındaki mücadelede hakemlik görevi yapmıştır. Ani'deki II. Simpat'a karşı Kars kralı Muşeg'in tarafını tutmuştur. Tavit, Gürcü ordusu ve Kars kralı Muşeg ile birlikte II. Simpat'ın üzerine yürümüştür. Bu durum karşısında II. Simpat, Şadik Kalesi'ni (Çatak köyü) Muşeg'e geri vermek zorunda kalmıştır. Gürcü Küropalatesi Tavit'in hakemliği ile Ani kralı II. Simpat ve amcası Muşeg arasında barış imzalanmıştır³¹⁷. Bu anlaşmayla yetinmeyen Kars Kralı, II. Simpat'ı tahttan indirmek için Azerbaycan ve Arran³¹⁸'da hüküm süren Musafirî hanedanından Divin Beyi Ebu'l-Heyca'nın desteğini almıştır. Bu durumdan faydalanan Ebu'l-Heyca bir süre sonra Kars'a bir akın düzenleyerek Horomots Manastırı'nı yakmıştır (983)³¹⁹.

³¹²Payasliyan,a.g.e,s.68;Bournoutian,a.g.e,s.98;Grousset,a.g.e,s.490;Kırzioğlu,a.g.e,s.294;Özmenli,a.g.t,s.114.

³¹³Asoğig, *Badmutyun Diyeleragan*, St.Petersburg 188, naklen Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.490.

³¹⁴Şadik: Digor'daki Çatak köyü . Bkz. Özmenli,a.g.t,s.114.

³¹⁵Grousset,a.g.e,s.490-491;Kırzioğlu,a.g.e,s.294;Özmenli,a.g.t,aynı yer.

³¹⁶Dayk Prensi olup Bizans İmparatorluğundan Küropalates unvanı almış olan Tavit, Bagratuni ailesinin Gürcüleşmiş dalına mensuptur. Dayk sakinleri, Kalust Der Mıgırdıçyan'ın , Frederic Macler'e belirttiği gibi Ermeni soyuna bağlıydılar. İsimlerini Dayk'a yani Tao'ya vermiş olan Taohoi/Taokhoslar'ın eski yerli özü böylece Ermenileşmiştir. Fakat Bizans'ın çizgisinde olan Dayklılar, tıpkı Gürcistan'daki komşuları gibi, "Khalkedoncu" Ortodoksluğu benimsemiş olduklarından dönemin yazarları onları Gürcülerden sayıyorlardı. Küropalates Tavit ise Klarçeti, Kolaver ve Ardahan Bölgesi'nin prensi Gürcistan'ın Bagratuni Kralı II. Adarnese'nin torununun oğluydu. Fakat *Gürcü Vakayinamesinde* onun II. Adarnese'nin oğlu olduğu ve Küropalates kral Bagratuni Simbat'ın torunu olduğu söylenmektedir. Bu Simbat da II. Adarnese'nin oğluydu. Sonuç olarak Dayklı Tavit'in babası Adarnese, Gürcistan'ın Küropalates krallarının sülalesinden gelen ve Dayk tarafından birçok toprak parçasına sahip olan Bagratuni kralıydı. Dayklı Tavit, Ermeni-Gürcü uç beylikleri prenslerinin tipik bir örneğidir ve bunlar genelde Ermeni asıllıydılar. Grek Ortodoksluğunu benimsemiş oldukları ölçüde de Gürcüleşmişlerdir. Bkz. Grousset,a.g.e,s.491.

³¹⁷Payasliyan,a.g.e,s.68-69;Bournoutian,a.g.e,s.98;Grousset,a.g.e,s.491-492;Kırzioğlu,a.g.e,s.294.

³¹⁸Arran: Karabağ , Gence. Bkz. Taşçı,a.g.t,s.49.

³¹⁹Grousset,a.g.e, s.492;Kırzioğlu,a.g.e,s.294;Özmenli,a.g.t,s.114-115.

2) II. SİMPAT'IN AZERBAYCAN EMİRLERİ İLE ANLAŞMASI (II. SİMPAT DÖNEMİ MÜSLÜMANLAR İLE İLİŞKİLER)

988 yılında Azerbaycan emiri olan Ebu'l Heyca Muhammed b. Hüseyin er-Revvad, eski düşmanı olan Koğtan (Nahcivan'ın güneyi/Ordubat) emiri Ebu Dulaf eş-Şeybani'ye saldırmıştır. Koğtan'ı (Nahcivan'ın güneyi/Ordubat) talan ederek Divin'e kadar ilerlemiştir³²⁰. Divin'de otoritesini kabul ettiren Ebu'l Heyca, Ani kralı II. Simpat'tan geçmiş yılların cizyesini istemiştir. Ermeni kralı ise talep edilen vergileri ona yollayacağını bildirmiştir³²¹. Ebu'l Heyca er-Revvad'ın ölümünden sonra Azerbaycan idaresine geçen oğlu Mamlan, Koğtan (Nahcivan'ın güneyi/Ordubat) emiri Ebu Dulaf eş-Şeybani'nin Divin'i geri almasını engelleyememiştir. II. Simpat bu durumdan faydalanarak Mamlan ile bir barış antlaşması imzalamıştır. Böylece Ani kralı bazen Revvâdîlerin bazen de Şeybanilerin tarafını tutarak ülkesine zarar gelmemesini sağlamıştır³²².

Gürcü-Abhazya kralı III. Pakarat³²³'a karşı Kartliya'lı bir derebeyinin isyan etmesi üzerine Abhaz kralı, Küropalates Dayklı Tavit'e başvurmuştur. Tavit ve III. Pakarat'ın birlikleri Kura'nın ötesinde hayli kötü duruma düştüklerinde II. Simpat'a yardım çağrısında bulunmuşlardır. Simpat kardeşi Gagik ile Kars kralı genç Apas'ı, Vasburagan (Van) prenslerini, Sünik (Karabağ) ve Ağvan (Arran) prenslerini de yanına alarak Abhaz kralına yardıma geldiler. Abhazlar yenildikten sonra hemen barış istemişler fakat Dayklı Tavit, Abhazlardan savaş tazminatı olarak Kukark eyaletindeki Şamşvilde³²⁴ yakınında bulunan Saguret Kalesi'ni almış ve kendisine yardıma gelmiş olan II. Simpat'a hediye etmiştir (989)³²⁵.

³²⁰Cengiz Tomar, "Revvâdîler" mad., *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s.36, Kırzioğlu, a.g.e, aynı yer; Özmenli, a.g.t, s.115.

³²¹Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Güney Kafkasya*, Konya 2000, s.72; Tomar, a.g.mad, aynı yer; Özmenli, a.g.t, aynı yer.

³²²Kırzioğlu, a.g.e, s.294; Özmenli, a.g.t, aynı yer.

³²³III. Pakarat, (Bagrat) babası Kurken ve büyükbabası II. Pakarat Regvan'dan dolayı Gürcistan'ın Bagratuni tahtının veliahtıydı, Abhazya kralı II. Giorgi 'nin kızı ve dolayısıyla II.Tevdos'un kızkardeşi olan annesi Kurantukhd'dan dolayı Abhazya tahtına hakları vardı. Bkz.Grousset, a.g.e, s.503.

³²⁴Şamşvilde: Ermeni Kukarkı'nın en büyük kalesi olan Khıram çayı başındaki Kıtzya suyu yanında, Ani'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Bkz. Özmenli, a.g.t, s.108.

³²⁵Grousset, a.g.e, s.504-505; Kırzioğlu, a.g.e, 295-296.

II. Simpat, 988-990'da ölmüştür³²⁶. Ermeni Müverrihi Asoğig onun hem içeride hem dışarıda başarılı bir kral olduğunu söylemesine rağmen son günlerinde üç büyük kabahat işlemiş olduğundan dolayı kınamaktadır. Öncelikle Ani'de kraliyet ambarının yanmasının ardından kral, bu felakete yol açmış olan bir kişiyi tutuklatarak ateşe attırmış ve keşişlerin ricasına rağmen küllerinin gömülmesini men etmiştir. İkinci kabahati de Azerbaycan emiri Ebu'l-Heyca ile ittifak kurmak için Koğtan (Nahçıvan'ın güneyi/Ordubat) emiri ile ittifakını bozarak sözünde durmamış olmasıdır. Üçüncü kabahati ise kendi kız yeğenlerinden biriyle olan ilişkisidir³²⁷.

J) I. GAGİK DÖNEMİ (989-1020)

II. Simbat ölünce, yerine kardeşi I. Gagik Ani tahtına geçmiştir(989-990)³²⁸. I. Gagik tahta geçtikten sonra Ani'de kadının biri: "Kral Simpat ölmedi, bana göründü" diyerek etrafa yayınca olay büyümüştür. Bu duruma canı sıkılan Gagik'in ise şehir halkının şüphesini gidermek için ağabeyinin ölüsünü mezardan çıkararak halka gösterdiği rivayet edilmektedir³²⁹. I. Gagik otuz yıl süren saltanatı boyunca (989-1020) hakimiyetini Doğu Sünik'te Vayots-tzor³³⁰ (Doğu Arpaçayı), Ağvan'da (Arran) Khaçen³³¹ (Berde'nin güneyi), Parisos³³² (Doğu Karabağ) sınırlarına kadar genişletmiştir³³³. Ermeni vakanüvisi Asoğig Bagratuni Kralı'nın keskin zekâlı, savaş konusunda tecrübeli, bağışlarında cömert bir kral olduğunu çok sayıda köy ve kasabayı vergiden azat ettiğini belirtmiştir³³⁴. Ayrıca I. Gagik, Doğu Sünik'in (Sisak, Vayots-tzor, Pağğ, Şuşa) yerel kralı Vasak'ın kızı prenses Gadramite ile evlenmiştir. Hovhannes-Simbat, Apas ve Aşot Kaç (IV.Aşot) isminde üç oğlu vardır³³⁵.

³²⁶Kırzioğlu,a.g.e,s.296;Özmenli,a.g.e,s. 115;Sağır,a.g.m,s.199.

³²⁷Grousset,a.g.e,s.505;Kırzioğlu,a.g.e,s.296;Özmenli,a.g.e,s.115-116.

³²⁸Bournoutian,a.g.e,s.98-99;Chamich,a.g.e,s.99;Grousset,a.g.e,s.507;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Ersan,a.g.e,s.5; Özmenli,a.g.t,s.116;Sağır,a.g.m,s.199.

³²⁹Kırzioğlu,a.g.e,s.296.

³³⁰Vayots-tzor: Vedi-Basar, Doğu Arpaçayı. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.296.

³³¹Khaçen: Berde'nin güneyi. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.296.

³³²Parisos: Şimdiki Doğu Karabağ. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.299-300.

³³³Grousset,a.g.e,s.507;Kırzioğlu,a.g.e,s.296.

³³⁴Asoğig, *Badmutyun Diyezeregan*, St.Petersburg 1885, naklen Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.507.

³³⁵Chamich,a.g.e,s.100;Payasliyan,a.g.e,s.70;Grousset,a.g.e,s.507;Kırzioğlu,a.g.e,s.296;Özmenli,a.g.t,s.118.

1) BİZANS-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Bizans İmparatoru II. Basileios, Gürcü Küropalatesi Tavit ile daha önce yapmış olduğu anlaşmaya göre Tavit'in ölümünden sonra sahip olduğu bütün topraklar Bizans İmparatorluğu'na kalacaktır³³⁶. 1000 yılında Bizans İmparatoru II. Basileios, Gürcü Küropalatesi Tavit'in ölüm haberini alınca daha önce yapılan anlaşmaya göre Gürcü ülkesini ilhak etmek için Doğu'ya yönelmiştir. İmparator ilk önce Dayk'a (Oltu ve Tortum) gelmiş ve burada iken birçok Ermeni prensi, Kars kralı genç Apas, Vasburagan (Van) prensi Senekerim-Hovhannes, Senekerim'in ağabeyi, Antzevatsik (Gürpınar, Başkale, Hoşap) beyi ve Vasburagan (Van) kralı Kurken-Haçik onu ziyarete gelmişlerdir. Buradan Malazgirt'e ulaşan İmparator daha sonra Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) , Vağarşabad (Eçmiyadzin) ve Şirak'a (Şüregel) gelmiştir³³⁷. Bizans İmparatoru burada konakladığı sırada Ani kralı I. Gagik'in yanına gelmesini istemiş fakat Gagik, İmparatorun yanına gitmeyerek Ani surlarına saklanmıştı³³⁸. Ani kralı , Dayk'ı (Tortum ve Oltu) ilhak etmeye gelen Basileios'un Bagratuni kraliyet mülkünü de ilhak etmek isteyeceğinden çekinerek onun yanına gitmediği anlaşılıyor. Bizans İmparatoru II. Basileios, Gagik'in yeğeni olan Apusahl'ın da kıskırtmasıyla Ermeni Kralının yanına gelmemesine oldukça öfkelenmiştir. Bunu haber alan I. Gagik ise Apusahl'ın sahip olduğu toprakları, Kogovit (Doğu Beyazıt Kalesi) ve Dzağgodın³³⁹ (Ağrı dağının güneyi-Çalk eteği) nahiyelerini tahrip etmesi için oğlu Hovhannes-Simbat'ı göndermiştir(1001)³⁴⁰. II. Basileios bunun üzerine Gagik'i zorlamamış ve bu meseleyi daha sonraya bırakarak Konstantinopolis'e gitmek için yola çıkmıştır³⁴¹.

2) I. GAGİK VE TAVİT ANHOĞİN MÜCADELESİ

Bagratuni kralları II. Simpat ve I.Gagik'in en küçük kardeşleri olan prens Kurken, 982'de Daşir (Borçalı suyunun batısı) ve Lori (Ağsdev) bölgesinin kralı olmuş ve burada Bagratuni

³³⁶Ernst Honigmann,*Bizans Devletinin Doğu Sınırı*,çev.Fikret Işıltan, İstanbul 1970,s.154;Urfalı Mateos,a.g.e,s.40; Grousset,a.g.e,s.502;Kırzioğlu,a.g.e,s.291-292;Subaşı , "XI.Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesi",s.708;Subaşı, "Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetler",s.1840.

³³⁷Honigmann,a.g.e,s.155-156;Grousset,a.g.e,s.522;Kırzioğlu,a.g.e,s.300;Özmenli,a.g.t,s.116;Subaşı, "Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetler",s.1842.

³³⁸Honigmann,a.g.e,s.156;Grousset,a.g.e,aynı yer;Özmenli,a.g.t,s.117.

³³⁹Dzağgodın: Ağrı Dağı'nın güneyi Çalk eteği/Çiçekler Vadisi. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.117.

³⁴⁰Grousset,a.g.e,s.522;Özmenli,a.g.t,s.117.

³⁴¹Honigmann,a.g.e,s.156;Grousset,a.g.e,s.522;Kırzioğlu,a.g.e,s.298-299.

hanedanının Gorigyanlar adında bir kolunu kurmuştur³⁴². Ani kralı I. Gagik döneminde Kurken 989'de öldüğünde yerine halef olarak büyük oğlu Tavit Anhoğın geçmiştir. Kendisine Tavit Anhoğın yani "Topraksız Tavit" denmiştir. Ayrıca Tavit, Gregoryan mezhebinden dönmüş ve Rum-Ortodoksluğunu kabul etmiştir³⁴³.

Daşir (Borçalı suyunun batısı) ve merkezi Lori'nin (Ağısdev) kralı olan Topraksız Tavit, 1001 yılında amcası I. Gagik'e karşı isyan etmiştir. Bunun üzerine Gagik, ordusuyla birlikte Daşir'e (Borçalı suyunun batısı) girmiş ve bu bölgeyi Şamşilde (Kıtzuya suyu yanında Ani'nin kuzeyi) Kalesi'nden ve Gürcistan Ovası'ndan çember içine alıp bütün yöreyi yağma etmiştir. 1001-1002 kışında üç ay bu bölgede kalan Gagik, daha sonra Lori (Ağısdev) topraklarına girmiştir. Tavit amcasına karşı mücadele etmesine rağmen başarılı olamamış ve neticede Ermeni patriği Sarkis'in aracılık yapması sayesinde Tavit Anhoğın ve amcası arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre Tavit, amcası I. Gagik'e itaat etmeyi, Gagik de ona bir baba tavrıyla muamele etmeyi taahhüt etmiştir³⁴⁴.

3) I. GAGİK'İN ABHAZYA KRALINA YARDIMI

Abhazya kralı III. Pakarat (Bagrat), Gence (Arran) emiri Ebu'l-Esvar'ın oğlu Fazl'ın Gürcistan'a saldırarak Kahetiya³⁴⁵'yi (Gürcistan'ın doğusu) ve Heret³⁴⁶'i talan etmesinden sonra Abhazya kralı onu cezalandırmak için Ani kralı I. Gagik'ten yardım istemiştir³⁴⁷. Gagik ise birliklerini toplayarak Şirak'da (Şüregel), Abhaz kralının birliklerine katılmıştır. Burada emir Fazl'ın üzerine yürümüşler, Fazl ise geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla yetinmeyen III. Pakarat ve I. Gagik onun topraklarındaki Şemşür³⁴⁸ (Gence'nin kuzeybatısı) şehrini kuşatmışlar, duvarları mancınıklarla dövmüşler ve birkaç gün içinde surları tahrip etmişlerdir. Bunun üzerine barış istemek zorunda kalan emir Fazl yapılan anlaşmaya göre, yaşadığı sürece III. Pakarat'a hizmet etmeyi, ona haraç ödemeyi ve düşmanlarına karşı savaşmayı kabul etmiştir³⁴⁹. Gürcistanlı Bagratunilerle, Ani'deki asıl kol olan Bagratunilerin birleşmesi her iki kol açısından da gerekli

³⁴²Grousset,a.g.e,s.508.

³⁴³Grousset,a.g.e,s.508-509;Kırzioğlu,a.g.e,s.299.

³⁴⁴Grousset,a.g.e,s.524;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer.

³⁴⁵Kahetiya: Gürcistan'ın doğusu. Bkz. Subaşı, "XI.Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesi", s.708.

³⁴⁶Heret: Tiflis'in doğusunda ve Alazan/Yura çayları arasında olan bölgedir. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.216.

³⁴⁷Grousset,a.g.e,s.525;Kırzioğlu,a.g.e,s.300.

³⁴⁸Şemşür: Arran bölgesinde yer alan Gence'nin kuzeybatısında'dır. Bkz. Özmenli,a.g,t,s.118.

³⁴⁹İsmail Mehmedov,*Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Kadar*, İstanbul 2009, s.237;Grousset,a.g.e,s.525-526;Kırzioğlu,a.g.e,s.299-230.

olmuştur. Bizans İmparatoru II. Basileios'un Gürcü kralı Tavit'in topraklarını ilhak etmesi, hem Ani kralı I. Gagik'i hem de Abhazya kralını oldukça tedirgin etmiştir. Her iki kral da ordularını birleştirerek, Bizans İmparatorluğu'nun kendi bölgelerini ilhak etmesini engellemeye çalışmışlardır.

I. Gagik'in otuz yıllık saltanatu, Bagratuni hanedanının en parlak devirlerinden biri olmuştur. Hükümdarın vefatından kısa süre önce de 1019 yılında patrikliğe I. Bedros Kedatartz'ı³⁵⁰ getirmiştir³⁵¹. Bu hükümdarın kesin ölüm tarihi bilinmemektedir. Samuel Anetsi onun 16 Mart 1021 ile 15 Mart 1022 arasında öldüğünü söylemektedir. Fakat Marie Felicite Brosset, Gürcistan Tarihi isimli eserinde bu hesabı düzeltir ve 1020'yi önerir, Rene Grousset de 1020'yi kabul eder, Fahrettin Kırzioğlu ise 1019 ve 1020 yıllarını vermektedir³⁵². Michael Chamich de 1019 yılını vermektedir³⁵³. Genel olarak kabul gören tarih ise 1020 yılıdır.

K) ANİ KRALI HOVHANNES SİMBAT (1020-1041)

I. Gagik öldükten sonra geride üç evlat bırakmıştır. Kendisinden sonra büyük oğlu Hovhannes Simpat, 1020'de kral olarak Ani'de Bagratuni tahtına geçmiştir³⁵⁴. Hovhannes Simpat, kısa boylu, tıknaz, aşırı derecede şişman ve korkak bir adam olup savaştan hiç hoşlanmayan bir yapıya sahiptir. I. Gagik'in ikinci oğlu Aşot Kaç ise küçük görüldüğü halde cesur ve muharebede yenilmez birisi olarak tasvir edilmektedir. Gagik'in üçüncü oğlu Apas'ın varlığı ise annesi Gadramite'ye ait bir kitabeyle doğrulanmaktadır³⁵⁵. Hovhannes Simpat, tahta geçtikten sonra Bagratuni kraliyet mülkü I. Gagik'in üç oğlu arasında paylaşılmıştır. Hovhannes

³⁵⁰Ani kralı Hovhannes Simpat, Patrik Bedros'u vasiyetini vermesi için II. Basileios'un yanına göndermiştir. Bu sırada *Epiphaneia* yortusu (İsa'nın görünmesinin / vaftizinin kutlandığı yortu) sırasında Trabzona gitmiş ve "suyun takdis edilmesi" törenine katılmıştır. Bu sırada bir mucize ile ödüllendirilmiş ve kendisine "Kedatartz" lakabı verilmiştir. Terim "nehirin suyunu çeviren" anlamındadır. Bkz. Grousset, a.g.e, s.544.

³⁵¹Chamich, a.g.e, s.106; Grousset, a.g.e, s.529; Kırzioğlu, a.g.e, s.301-302; Urfalı Mateos, a.g.e, s.11-12.

³⁵²Grousset, a.g.e, s.529; Kırzioğlu, a.g.e, s.302; Özmenli, a.g.t, s.118.

³⁵³Chamich, a.g.e, s.106.

³⁵⁴Chamich, a.g.e, s.107; Urfalı Mateos, a.g.e, s.11; Bournoutian, a.g.e, s.98-99; Grousset, a.g.e, s.530; Kırzioğlu, a.g.e, s.302; Özmenli, a.g.t, aynı yer; Sağır, a.g.m, s.200.

³⁵⁵Urfalı Mateos, a.g.e, s.11; Grousset, a.g.e, s.530; Kırzioğlu, a.g.e, s.302; Özmenli, a.g.t, s.118-119.

Simpat, Ani ile birlikte Şirak'a (Şüregel), Aşotsk'a (Akbaba), Marmaraşen³⁵⁶'e (Şirak), Aleksandropol³⁵⁷ (Gümrü) vadisiyle birlikte Aziz Krikor'a, Ampert³⁵⁸'e (Abaranda Hisar), Gayan³⁵⁹'a (Şor Deresi boyunda) ve Davuş³⁶⁰'a (Borçalı Çayının yanında) sahip olmuştur. Geri kalan kraliyet mülkü ise Aşot Kaç ile Apas arasında paylaşılmıştır³⁶¹. Fakat bundan sonraki dönemde Apas hakkında bilgi olmadığı için bu prensin kısa yaşadığı düşünülmektedir³⁶².

1) HOVHANNES SİMPAT'IN AŞOT KAÇ İLE MÜCADELESİ

Hovhannes Simpat, tahta çıktığının ertesi günü kardeşi Aşot Kaç'ın taht mücadelesi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Aşot Kaç, askerleri ile birlikte ülkeyi baştan başa kat ederek dört bir yanı tahrip ve yağma ederek Ani şehrini sıkıştırmıştır³⁶³. Aşot Kaç daha sonra Vasburagan (Van) kralı Senekerim Hovhannes ve Antzevatsik (Gürpınar, Başkale, Hoşap) kralı Kurken'in yanına giderek onların desteğini almıştır. Aşot Kaç'ı kabul eden Ermeni prensleri ona askeri birlikler vermişlerdir³⁶⁴. Urfalı Mateos, Aşot Kaç'ın ülke dışında müttefikler aradığını ve Halifenin gözüne girmek için Bağdat'a gittiğini ve halifenin ona yüklü miktarda altın ve gümüş vermiş olduğunu belirtmektedir³⁶⁵. Aşot Kaç, mücadeleye başlamadan önce Vasburaganlı (Van) yardımcı birlikleri ile Vasburagan'ın (Van) ünlü manastırlarından biri olan Surp Haç Manastırı'nda askerlerini takdis ettirmiştir. Aşot Kaç böylece Müslüman Arap yardımcıları ve Vasburaganlı (Van) birlikleriyle ağabeyi Hovhannes Simpat'ı, Ani' de kuşatmıştır. Kardeşinin yaklaştığını gören Ani kralı ise savaş borusunu çalınmasını emretmiş fakat hastalık derecesine varan şişmanlığı onun hareket etmesine engel olmuştur. Hovhannes Simpat'ın emriyle Ani şehri ayaklanmış 40.000 piyade ve 20.000 süvariyle Aşot Kaç'ın üzerine yürümüşlerdir. O gün Ani'de

³⁵⁶ Marmaraşen/Meryemnişin : Şirak'da (Şüregel) Marmaraşen/ Maryamnişin Arpaçayının doğu kollarında daha sonra Hanlıca Manastırı . Bkz.Grousset , a.g.e , s.490.

³⁵⁷ Aleksandropol: Gümrü . Bkz. Özmenli, a.g.t , s.119.

³⁵⁸ Ampert:Püragan , Eçmiyadzin'in 20 km. kuzeyinde Abaranda hisar. Bkz. Özmenli, a.g.t , s.119.

³⁵⁹ Gayan: Ermeni Kukarkı'nda , Sevan Gölü'nün (Gökçe Göl) kuzeyinde Cor-Şor deresi boyunda. Bkz.Özmenli, a.g.t, s.119.

³⁶⁰ Davuş: Borçalı Çayı'nın yanında Sevordik'te Tavus.Bkz. Kırzioğlu , a.g.e, s. 302.

³⁶¹ Payasliyan , a.g.e ,s. 71 ; Honigmann , a.g.e , s.166; Grousset , a.g.e , s.530 ; Kırzioğlu , a.g.e , s.302 ; Özmenli , a.g.t , s.119.

³⁶² Honigmann , a.g.e , s.172 ; Grousset , a.g.e , s. 530 ; Kırzioğlu , a.g.e , s.302.

³⁶³ Urfalı , a.g.e , s. 11-12 ; Grousset , a.g.e , s.531; Kırzioğlu , a.g.e , aynı yer ; Özmenli , a.g.e, s. 120.

³⁶⁴ Urfalı Mateos , a.g.e , s.12-13 ; Grousset ,a.g.e , aynı yer ; Kırzioğlu , a.g.e , aynı yer ; Özmenli , a.g.e , s. 120.

³⁶⁵ Urfalı Mateos , a.g.e , s. 13.

şiddetli bir muharebe olmuş, Kral Hovhannes'e sadık olan Ani birlikleri, Aşot Kaç'ın askerleri tarafından bozguna uğratılmış ve firara mecbur olup kaçmışlardır. Aşot Kaç ise büyük bir zafer kazanmıştır(1020)³⁶⁶. Birkaç gün sonra Bagratuniler ve orduda hizmet eden soylular sınıfının geri kalanı, Hovhannes ve Aşot'u barıştırmaya karar vermişlerdir. Bunun üzerine patrik Bedros ile soylular sınıfı Aşot Kaç'ın yanına gitmişler ve Aşot'un memleketin dışında bulunan Ermeniler'in, Hovhannes Simpat'ın ise Ani şehrinin kralı olacağını, Hovhannes Simpat'ın ölümünden sonra da Aşot Kaç'ın Bagratuni mülkünün kralı olacağını kararlaştırıp iki kardeş arasında barış tesis etmişlerdir ³⁶⁷.

2) HOVHANNES SİMPAT'IN GÜRCÜLER TARAFINDAN TUTSAK EDİLMESİ

Aşot Kaç'a bağlı bir derebeyi Gürcistan kralı I. Giorgi'nin huzuruna çıkararak Ani kralı Hovhannes Simpat'ın kendisini hakkından mahrum bıraktığını, şahsi yurtluğu olan Cagadk (Kağızmanderesi ve Digor) Nahiyesi'ndeki Şadik'i (Çatak köyü) elinden aldığını söyleyerek ondan adalet istemiştir³⁶⁸. Bunun üzerine Gürcü kralı askerlerini Hovhannes Simpat'ı yakalaması için göndermiştir. Bu sırada Ani'deki ikametgâhına dönmek için yolda olan Hovhannes Simpat'ın üzerine yürüyen Gürcü askerleri Hovhannes Simpat'ı tutsak almışlardır(1020-1021). Gürcüler bu olaydan sonra Ani'ye girmişler Ani Katedralini yağma ve tahrip etmişlerdir. Gürcüler ile Ermeniler arasındaki mezhep düşmanlığından kaynaklanan bu olay Gregoryan mezhebine mensup Ermeniler ile Grek-Ortodoks mezhebine bağlı Gürcüler arasındaki birliği bozmuştur. Bu şekilde Gürcülerin eline düşen Hovhannes Simpat da esir edildikten sonra I. Giorgi'ye götürülmüş, o da üç sınır kalesinin kendisine verilmesi karşılığında onu serbest bırakmıştır³⁶⁹.

³⁶⁶Chamich,a.g.e,s.108;Payasliyan,a.g.e,s.71-72;Urfalı Mateos,a.g.e,aynı yer;Grousset,a.g.e,s.531;Kırzioğlu,a.g.e, s.302;Özmenli,a.g.e,s.120.

³⁶⁷Urfalı Mateos,a.g.e,14;Grousset,a.g.e,s.532;Özmenli,a.g.e,s.121-122.

³⁶⁸Grousset,a.g.e,s.532-533.

³⁶⁹Grousset,a.g.e,s.533-534.

3) ANİ KRALI HOVHANNES SİMPAT'IN KRALİYET MÜLKÜNÜ BİZANS İMPARATORLUĞU'NA VASİYET ETMESİ

1018-1021 yılları arasında Türkler Anadolu'ya akınlara başlamışlar ve ilk olarak Vasburagan'da (Van) ortaya çıkmışlardır³⁷⁰. Vasburagan'a (Van) Türkler tarafından akın yapılmasından sonra en çok tehdit altında olan Ermeni prensi Vasburaganlı (Van) Senekerim Hovhannes olmuştur. Yine Azerbaycan'dan gelen Müslümanların Vasburagan'a (Van) saldırması Senekerim Hovhannes'in bu sırada Trabzon'da sefere hazırlanan Bizans İmparatoru II. Basileios'a başvurmasına neden olmuştur. 1021 yılında Senekerim Hovhannes eyaletlerinin hepsini derhal Bizans İmparatorluğu'na bırakacağına dair anlaşma imzalamıştır. Bunun karşılığında Bizans İmparatoru ona magistros unvanı ve Fırat'a kadar olan Sabesteia³⁷¹ (Sivas), Larissa³⁷² (Yukarı Balıklı veya Çamurlu Havzası) ve Abara³⁷³ (Darende) yöresini vermiştir³⁷⁴. Böylece Vasburagan (Van) kralı Senekerim Hovhannes eyaletlerinin hepsini Bizans İmparatorluğu'na devretmiştir.

Son Vasburagan (Van) kralı Senekerim Hovhannes'in eyaletlerini Bizans İmparatorluğu'na devretmesi ve Gürcistan hükümdarı I. Giorgi'nin Bizans İmparatorluğu ile mücadele etmesinde I. Giorgi'yi desteklemesi, Ani kralı Hovhannes Simpat'ı oldukça korkutmuştur. Gürcülerin ve Vasburagan'ın (Van) uğradığı bu felaketlerden sonra Hovhannes Simpat da 1022 yılında, Trabzon'a II. Basileios'un huzuruna elçi olarak Ermeni patriği Bedros Kedatarz'ı göndermiştir³⁷⁵. Patrik Bedros, o gün "suyun takdis edilmesi" ayinine katılmış ve kendisine "Kedatarz" lakabı verilmiştir³⁷⁶. Ani kralı Hovhannes Simpat, patrik Bedros'la, Ermeni kralının, II. Basileio'su mirasçı yaptığını beyan eden bir mektup göndermiştir. Ani kralı bu mektupta Ani şehrini ve Şirag'daki (Şüregel) krallığını yaşadığı sürece İmparator II. Basileios adına muhafaza edeceğini

³⁷⁰Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu –Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002, s.4; Bedirhan, a.g.e, s.94; Urfalı Mateos, a.g.e, s.48-49; Ahmet Toksoy, "1018-1071 Yılları Arasında Selçuklu –Bizans İlişkileri ve Ermeniler", *Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Meselesi Özel Sayısı -I)*, Ankara 2014, s.3; Sağır, a.g.m, s.200.

³⁷¹Sabesteia: Sivas. Bkz. Grousset, a.g.e, s.499.

³⁷²Larissa: Yukarı Balıklı veya Çamurlu Havzası. Bkz. Honigmann, a.g.e, s.53.

³⁷³Abara: Samantı /Zamantı ile Malatya arasında Darende. Bkz. Honigmann, a.g.e, s.52.

³⁷⁴Chamich, a.g.e, s.112-113; Payasliyan, a.g.e, s.73-74 ; Honigmann, a.g.e, s.166; Urfalı Mateos, a.g.e, s.50; Grousset, a.g.e, s.540-541; Ersan, a.g.e, s.15; Toksoy, a.g.m, s.3; Sağır, a.g.m, s.200.

³⁷⁵Payasliyan, a.g.e, s.71; Honigmann, a.g.e, s.166; Grousset, a.g.e, s.543; Kırzioğlu, a.g.e, s.303.

³⁷⁶Grousset, a.g.e, s.543-544; Kırzioğlu, a.g.e, s.310.

öldükten sonra da Bizans İmparatorluğu'na bırakacağını vasiyet etmiştir³⁷⁷. Patrik Bedros, Bagratuni Ermeni Krallığı'nın Bizans'a bırakıldığını açıklayan bu vasiyeti ve Ani şehrinin anahtarlarını Bizans İmparatoru II. Basileios'a teslim etmiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru da Ermeni kralına “magistros ve Ani'nin arkhonu” unvanını vermiştir³⁷⁸.

4) HOVHANNES SİMPAT'IN DAŞİR KRALINA YARDIMI

Divin emiri Ebu'l Esvar, Ermeni prenslerinin zayıflamasından faydalanıp İranlı Türklerin de yardımını alarak Daşir (Borçalı suyunun batısı) ve Lori (Ağısdev) kralı Tavit Anhoğın'ın (Topraksız Tavit) eyaletlerini işgal etmiştir. Kura'nın güneyinde yer alan bölgenin bir kısmını ele geçirmiş, kiliseleri yakarak büyük bir tahribat vermiştir. Tavit Anhoğın ise kuzeydeki eyaletlerine kaçmak zorunda kalmıştır³⁷⁹. Çok güç durumda kalan Daşir (Borçalı suyunun batısı) Kralı, Ani kralı Hovhannes Simpat'a başvurarak:“*Yardıma gelmez isen Ebu'l Esvar'a boyun egeceğim ve ona kılavuzluk ederek senin kazan olan Şirag'a (Şüregel) yıkım getireceğim*” demiştir³⁸⁰. Bunun üzerine Ani kralı, Tavit'e birlik göndermiştir. Tavit Anhoğın Gaban kralı, Doğu Sünik (Sisak, Vayots-tzor, Pağğ ve Şuşa) ve Gürcü Abhaz prenslerinin de yardımıyla yaklaşık olarak on bin savaşçı ile birlikte Müslümanların üzerine yürüyerek onları yenmiş, büyük bir ganimet toplayarak eyaletlerini geri almış ve yardıma gelen birliklere aldığı ganimetlerden pay vererek teşekkür etmiştir(1036)³⁸¹.

Hovhannes Simpat'ın kardeşi olan prens Aşot Kaç 1039-1040'da ölmüştür. Cenazesi Ani'ye götürülüp eski Bagratuni krallarının lahitine konmuştur. Aşot Kaç cesaretinden dolayı birlikler arasında oldukça ünlüydü. Ağabeyinin tahta geçmesinden sonra birçok defa Bagratuni tahtı için mücadele vermiş fakat başarılı olamamıştır. Urfalı Mateos ölümünün büyük üzüntü yarattığını belirterek:“*Onun ölümünden sonra birlikler disiplini gevşettiler ve savaş sanatından nefret*

³⁷⁷Payasliyan,a.g.e,s.71;Honigmann,a.g.e,s.166;Grousset,a.g.e,s.544;Kırzioğlu,a.g.e,s.303;Ersan,a.g.e,s.14-15; Toksoy,a.g.m,s.3;Sağır,a.g.m,s.200.

³⁷⁸Honigman,a.g.e,aynı yer ;Grousset,a.g.e,aynı yer ;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Ersan,a.g.e,s.15;Toksoy, a.g.m,aynı yer;Sağır,a.g.m,aynı yer.

³⁷⁹Urfalı Mateos,a.g.e,s.68-69;Grousset,a.g.e,s.551-552 ;Kırzioğlu,a.g.e,s.310 ;Özmenli,a.g.t,s.124.

³⁸⁰Urfalı Mateos,a.g.e, s.69.

³⁸¹Urfalı Mateos,a.g.e, s.70-71;Grousset,a.g.e,s.553;Kırzioğlu,a.g.e,s.310.

ettiler, Bizans'ın boyunduruğuna baş eğdiler” demektedir³⁸². Bagratuni Kralı Hovhannes Simpat da ondan kısa bir süre sonra 1041-1042’de vefat etmiştir³⁸³.

L) II. GAGİK'İN TAHTA ÇIKMASI

Hovhannes Simpat 1041’de öldüğünde geride erkek evlat bırakmamıştır. Ama kardeşi Aşot Kaç’ın on beş yaşlarında Gagik isminde bir oğlu vardır³⁸⁴. II. Gagik’in ne zaman tahta çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Hovhannes Simpat’ın, 1022’de Bizans İmparatorluğu’na bıraktığı vasiyetin Bizans İmparatoru IV. Mikhael tarafından işleme konulması talep edilmiş, aynı sırada Ani Sarayı’nın yüksek rütbeli görevlilerinden olan Sarkis’in Ani’de iç karışıklık çıkarması, Daşir ve Lori (Ağısdev) kralı Tavit Anhoğın’ın (Topraksız Tavit) bu karışıklıklardan faydalanarak Şirak’ı (Şüregel) istila etmesi ve Bizans İmparatoru IV. Mikhael’in Ani’yi almak için birlikler göndermesi II. Gagik’in tahta çıkmasını geciktirmiştir. II. Gagik’in ancak bu karışıklıkları ve Bizans saldırısını engelledikten sonra Ermeni Kralı olarak 1042’de tahta çıktığı düşünülmektedir³⁸⁵. Urfalı Mateos da eserinde II. Gagik’in tahta çıkışını anlatmış fakat tarihi ile ilgili bilgi vermemiştir. Bütün Ermeni nakharar ve soyluları patrik Bedros’a gitmişlerdir. Gagik Kutsal Ruhun inayeti, tanınmış bir prens olan Vahram Pahlavuni’nin emriyle ve patrik Bedros tarafından yapılan merasimle Ermeni kralı olarak takdis edilmiştir³⁸⁶. Urfalı Mateos’un da belirttiği üzere II. Gagik’in Pahlavuni sülalesi’nin reisi Vahram Pahlavuni tarafından tahta çıkarıldığı görülmektedir.

1) II. GAGİK'İN TAHTA ÇIKTIKTAN SONRAKİ FAALİYETLERİ

II. Gagik, tahta çıktıktan sonra Bizans İmparatorluğu’ndaki taht kavgaları yüzünden takriben sadece iki yıl güvenli bir şekilde tahtta kalabilmiştir. Çünkü Bizans İmparatorluğu’ndaki bu durum, Hovhannes Simpat’ın vasiyetinin ertelenmesine yol açmıştır. II. Gagik, bu sürede bir ordu toplayarak atalarından kalma Şirak’ı (Şüregel) tekrar geri almıştır. Bundan sonra Müslümanlardan intikam almak amacıyla Ararat eyaletinde ordugâh kurmuştur. II. Gagik’in

³⁸²Urfalı Mateos,a.g.e,s.68;Honigmann,a.g.e,s.172.

³⁸³Urfalı Mateos,a.g.e,s.71;Grousset,a.g.e,s.555;Kırzioğlu,a.g.e,s.311.

³⁸⁴Urfalı Mateos,a.g.e,s.68;Grousset, a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer ;Özmenli,a.g.t,s.126.

³⁸⁵Chamich,a.g.e,s.125;Honigmann,a.g.e,s.172;Grousset,a.g.e,s.558;Kırzioğlu,a.g.e,s.311-312;Ersan,a.g.e,s.17.

³⁸⁶Urfalı Mateos,a.g.e,s.73-74.

tahta çıkmasını sağlayan Vahram Pahlavuni ve yeğeni Krikor Pahlavuni de ona Bıçını³⁸⁷ Kalesi yakınında bir ordugâh kurmuşlardır. Ermenileri gören Müslümanlar derhal bu bölgeye gelerek mücadele etmişlerdir. Akhuryan (Arpaçay) kenarında yapılan savaşta büyük bir katliam yapan Ermeniler, Türk reislerini esir etmişler ve ordudan geriye kalanlar ise İran'a dönmüşlerdir³⁸⁸.

Akhuryan (Arpaçay) Kıyısı'ndaki bu zaferlerine rağmen Ermeniler Vahram Pahlavuni'nin emirlerine uygun olarak tahta yeni çıkmış olan Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos ile (1042-1054) irtibatı sürdürmüşlerdir. II. Gagik, Bizans İmparatoru'nun vasalı (Dulos) olmayı kabul etme teklifinde bulunmuş fakat Ani hükümranlığını terk etmeyi ve eyaletlerini Bizans'a bırakmayı reddetmiştir³⁸⁹. Bunun üzerine Bizanslılar ona karşı yeni bir sefer hazırlamışlardır. Bunun için Gürcistan'daki İmparatorluk mülklerinin yöneticisi Mikhael İasites'i görevlendirdiler. Ermeni kuvvetleri ve II. Gagik'in direnişi karşısında Mikhael İasites başarısız olmuştur. Bunun üzerine Bizans İmparatorluğu bir takviye olarak Doğu İmparatorluk Muhafız Birliği Komutanı Nikolaos'un emrinde bir ordu göndermek zorunda kalmıştır. Fakat Nikolaos'un ordusu yeterli gelmeyince Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos, Divin emiri Benî Şeddâd hanedanından Ebu'l-Esvar'a bir mektup yazarak Ani Krallığı'nı istila etmeye çağırmıştır. Divin emiri de Ani Krallığı'ndan almak istediği bütün toprakların İmparator Konstantinos Monomakhos tarafından kendisine sağlanması şartıyla yardıma hazır olduğunu belirtmiştir³⁹⁰. Böylece Ebu'l Esvar, Şirag'da (Şüregel) birtakım yerleri ve kaleleri fethetmiş, ayrıca IX. Konstantinos Monomakhos, Ani'yi almakla görevlendirdiği Nikolaos'u takviye kuvvetlerle desteklemiştir. Kendisine karşı birleşmiş hem Bizanslılar hem de Müslümanlar arasında sıkışıp kalan II. Gagik, Ebu'l Esvar'ı Bizans ittifakından ayırmak istemişse de başarılı olamamıştır³⁹¹. 1045'te Ani'yi zapt eden Bizanslılar, böylece başta Ani ve Kars olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Ermenilerin bütün kent, kilise ve manastırlarını ele geçirmişlerdir. Şehirlerdeki Ermeni soylularını öldürerek mallarını ellerinden almışlardır. Urfalı Mateos Ani'nin alınması ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilhakı üzerine Bizanslılara karşı düşmanca tavrını şu şekilde dile getirmiştir: "*Ermeni milletinin, Türkler'in, öksüzlüğün, yalancı*

³⁸⁷Bıçını: Zengisuyu başındaki kale. Bkz. Özmenli, a.g.t, s.125.

³⁸⁸Urfalı Mateos, a.g.e, s.74; Grousset, a.g.e, s.558; Kırzioğlu, a.g.e, s.312-313.

³⁸⁹Honigmann, a.g.e, s.172; Grousset, a.g.e, s.560; Kırzioğlu, a.g.e, s.313; Ersan, a.g.e, s.17; Özmenli, a.g.t, s.128.

³⁹⁰Chamich, a.g.e, s.130-131; Honigmann, a.g.e, s.172-173; Grousset, a.g.e, s.560-561; Kırzioğlu, a.g.e, aynı yer; Ersan, a.g.e, aynı yer; Özmenli, a.g. t, s.128-129.

³⁹¹Grousset, a.g.e, s.560-561; Kırzioğlu, a.g.e, s.313-314; Ersan, a.g.e, aynı yer.

hâmilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ızdırapları kim birer birer tasvir edebilecektir? Çünkü Grekler, Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardır. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler. Grekler Ermenistan kalesini tamamiyle yıkmak işinde büyük gayretle çalıştılar ve İranlılar'da (Türkler) bütün Şarkın sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber bir sene içinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlediler, bütün Roma eyaletlerini, liman şehirlerini ve adalarını zapt ettiler ve Grek milletini mahpus gibi İstanbul'un içinde tıkadılar. Ermenistan, Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler Romalıların bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular”³⁹².

2) II. GAGİK'İN KONSTANTİNOPOLİS SARAYI'NA GİTMESİ

Bu olaylardan sonra II. Gagik'in, Konstantinopolis Sarayı'na gittiği bilinmektedir. Hovhannes Simpat öldüğünde Ani Sarayı'nın idare memuru olan Sarkis, II. Gagik'e karşı mücadele etmiş ve II. Gagik de onu Yukarı Hisar'da ikna ederek tekrar Ani Sarayı'nın idare memuru olarak görevlendirmiştir³⁹³. Ani Krallığı tahtına geçmek isteyen Sarkis, IX. Konstantinos Monomakhos'a bir dostluk bahanesiyle kral II. Gagik'i, Konstantinopolis'e çağırmasını ve onu böylelikle aldatarak Ani şehrini elinden almasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye İmparatorun çok hoşuna gitmiştir. II. Gagik'e bir mektup yazarak samimiyetinin teminatı olarak da İncil ve Kutsal Haç'ı göndermiştir. Onu görmeyi arzuladığını söyleyerek Konstantinopolis'e davet etmiştir³⁹⁴. Urfalı Mateos, Gagik'in bu çağrıya karşı belli bir direniş gösterdiğini ileri sürmektedir. II. Gagik, Bizanslıların ikiyüzlülüğünü bildiğinden önce gitmeyi reddetmiş ama Sarkis ve onunla birleşmiş diğer Ermeni soyluları, kralı bu yolculuğa çıkarmaya ikna etmişlerdir. “*Ey kralım! İncil'in ve Kutsal Hac'in gönderilmesiyle teyit edilen böylesi yeminlerden sonra neden tereddüt ediyorsun? Bizden yana korkun olmasın. İcabında senin için ölürüz*” demişler ve patrik Bedros'u kefil göstererek en büyük yeminleri etmişlerdir³⁹⁵. Vahram Pahlavuni ve Ermeni soyluları ile istişare eden II. Gagik, Ermeni soyluların ısrarı ve yeminleri üzerine Ani şehrini

³⁹²Urfalı Mateos,a.g.e,s.111-112.

³⁹³Chamich,a.g.e,s.126;Grousset,a.g.e,s.562 ;Kırzioğlu,a.g.e,s.316;Özmenli,a.g.t,s.129.

³⁹⁴Chamich,a.g.e,s.133;Urfalı Mateos,a.g.e,s.79;Grousset ,a.g.e, s.563;Kırzioğlu,a.g.e,s.315;Özmenli,a.g.t,s.130.

³⁹⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.79.

Patrik Bedros'a emanet ederek Konstantinopolis'e doğru yola çıkmıştır. Oraya vardığında bütün şehir yığınlar halinde onu karşılamaya gelmiş, büyük bir debdebeyle ve saygı gösterileriyle İmparatorun huzuruna götürülmüştür. Bizans İmparatoru Monomakhos, bir süre ona büyük bir nezaketle davranmıştır³⁹⁶.

3) ANI'NİN BİZANS İMPARATORLUĞU TARAFINDAN ALINMASI

IX. Konstantinos Monomakhos, II. Gagik'in Konstantinopolis'e gelmesinin ardından Doğu İmparatorluğu Muhafız Birliği Komutanı olan Nikolaos'u, Ani'yi zaptetmekle görevli kuvvetlerin başına getirip yetki vererek Ani'yi almasını istemiştir³⁹⁷. Fakat Gagik'in yokluğunda, Ani halkı şehirlerini vermeyi reddetmişlerdir. Bizans kuvvetlerine karşı şehirden çıkarak genel bir saldırı başlatmışlar ve Ani kapısında büyük bir muharebe olmuştur. Ani halkı, Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmışlar, peşlerine düşüp onları katletmişler ve ordugâhlarını talan etmişlerdir. Bu yenilgiden sonra Bizans komutanı Nikolaos, Ukhtik³⁹⁸'e (Oltu) gidip kışlık karargâh kurmuştur³⁹⁹. Urfalı Mateos'un belirttiğine göre: "*Bagratuniler, krallarının artık hiç dönmeyeceğini ve nakhararların onu nasıl teslim etmiş olduklarını öğrenince, milletçe gözyaşı döktüler. Eski hükümdarlarının mezarlarının başına yığınlar halinde diz çöken Ani sakinleri, kralsız kaldılar ve milli tahtları yıkıldı diye hayıflanıyorlardı acı acı. Gagik'e ve Bagratunilerin soyuna ağlıyorlar, bu prensi kandırıp aldatmış olanlara karşı korkunç beddualar ediyorlardı*"⁴⁰⁰.

Ermeni soyluları, Bizanslıların II. Gagik'in Ani'ye dönmesine asla izin vermeyeceklerini anlayınca, şehirlerini ya Daşir'in (Borçalı suyunun batısı) ve Lori (Ağsdev) kralı Tavit Anhoğın'e ya da bir Bagratuni prensesiyle evlenmiş olan Kürt hanedanı Benî Şedâd'a mensup Divin emiri Ebu'l Esvar'a vermeyi düşünmüşlerdir. Ayrıca Ani'nin, Gürcistan'ın ve Abhazy'a'nın kralı IV. Pakarat'a verilmesi de düşünülmüştür. Çünkü IV. Pakarat da Bagratuni sülalesinin bir yan koluna mensuptur. Fakat II. Gagik, Konstantinopolis Sarayı'na giderken şehri Ermeni patriği Bedros'a emanet etmiştir. Burada devreye patrik Bedros girerek Ani için üç hükümdar adayını da istenmeyen kişi olarak görmüştür. Divin emiri Ebu'l Esvar'ın bir Bagratuni prensesiyle evlenmiş

³⁹⁶Chamich,a.g.e.s.133-134;Urfalı Mateos,aynı yer;Grousset,a.g.e.s.564;Kırzioğlu,a.g.e.s.316;Özmenli,a.g.t,s.130-131.

³⁹⁷Honigmann,a.g.e.s.174;Grousset,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e.s.317;Ersan,a.g.e.s.17.

³⁹⁸Ukhtik: Oltu. Bkz. Honigmann,a.g.e.s.156.

³⁹⁹Honigmann,a.g.e.s.173;Urfalı Mateos,a.g.e.s.80-81.

⁴⁰⁰Honigmann,a.g.e.s.173;Urfalı Mateos,a.g.e.s.81.

olsa da Daşir'i (Borçalı suyunun batısı) daha yeni yağma etmesi ve nüfusu da Müslüman olmaya zorlaması, Daşir kralı Tavit Anhoğın'ın (Topraksız Tavit) de Ani'nin içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanarak Şirag'ı (Şüregel) yağmalaması, IV. Pakarat'ın ise "Khalkedoncu-Ortodoks" mezhebe bağlı Gürcü milliyetini benimsemiş olmasından dolayı patrik Bedros, bu üç adaydan birini seçeceğine, Ani'nin Bizans hakimiyetine girmesini tercih etmiştir⁴⁰¹. Ayrıca Doğu Anadolu'da hâlâ kralların ve prenslerin arasında bölünmüş feodal sistemin var olması, Müslüman emirliklerinin mücadeleleri ve Anadolu'da başlayan Türk akınları da patrik Bedros'un Bizans İmparatorluğu'nu seçmesine neden olmuştur. Patrik Bedros bundan sonra Samosata⁴⁰²'daki (Samsat) Bizans valisine Ermeni başkentini Bizans İmparatorluğu'na teslim etme niyetini bildirmiştir. Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos, böyle bir teklifi sevinçle karşılamış ve patriğe büyük miktarlarda para ve şehrin idaresini vererek Bedros'u ödüllendirmiştir. Böylece Bizanslılar, Ani'nin ve bütün Şirak'ın (Şüregel) hakimi olmuşlardır(1045)⁴⁰³. Urfalı Mateos ise eserinde Ani'nin teslim edilmesini biraz farklı anlatmıştır. Çaresiz duruma düşen Ani halkı ve askerlerinin, Bizans komutanı Nikolaos'un, Ukhtik'e (Oltu) gitmesinden sonra ona yeminli bir mektup yazarak Ani'ye davet ettiklerini ve şehri teslim ettiklerini belirterek Bagratuni hanedanı devletinin böylece yıkıldığını söylemektedir⁴⁰⁴.

Kral II. Gagik, bu şartlar altında hiçbir şey yapamamış ve uzun süre tutsak olarak Konstantinopolis'te alıkonulmuştur. Gerek Sarkis'in gerekse patrik Bedros'un politikaları sonucunda şehir Bizanslılara teslim edilmiştir. Patrik Bedros, Ani'nin kırk anahtarları ve içinde şu sözlerin bulunduğu bir mektupla beraber İmparator IX. Konstantinos Monomakhos'a göndermiştir: "*Ani ve bütün doğu kendilerini sana teslim etti*"⁴⁰⁵. Bu mektup üzerine Bizans İmparatoru Gagik'i yanına çağırarak Ani şehrinin anahtarlarını ve kendisine hitaben yazılmış mektubu ona göstermiş : "*Ani ve bütün Şark bana verilmiştir*" demiştir. Buna karşı Gagik ise: "*İsa Mesih, benimle beni aldatanlar arasında hakem olsun! Ermenistan'ın tek efendisi ve hükümdarı benim ve krallığımı senin ellerine teslim etmiyorum çünkü sen beni hile yoluyla*

⁴⁰¹Grousset,a.g.e.s.565;Kırzioğlu,a.g.e.s.316; Özmenli,a.g.e.s.131.

⁴⁰²Samosata: Adıyaman İli'nin güneydoğusunda, Fırat Nehri'nin sağındaki Samsat nahiyesidir. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e.s.316.

⁴⁰³Honigmann,a.g.e.s.173;Grousset,a.g.e.s.565-566;Ersan,a.g.e.s.17;Özmenli,a.g.t,s.131.

⁴⁰⁴Urfalı Mateos,a.g.e.s.81.

⁴⁰⁵Urfalı Mateos,a.g.e.s.79;Grousset,a.g.e.s.567;Ersan,a.g.e.s.17;Özmenli,a.g.t,s.132.

buraya çektin” demiştir⁴⁰⁶. Gagik, bundan sonra sadece otuz gün Ani’yi teslim etmemekte direnmiştir. Sonunda bu güç durumdan kurtulamayacağını anlayınca Ani’yi Bizans İmparatorluğu’na devretmeye razı olmuştur(1045). Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos, II. Gagik’e teselli olarak magistros unvanı, Konstantinopolis’deki Galane Sarayı’nı ve Kapadokya’daki Kharsiana⁴⁰⁷ (Horzana) ve Lykandos⁴⁰⁸ themalarında⁴⁰⁹ topraklar vermiştir⁴¹⁰. Urfalı Mateos özellikle Kalon-peğad⁴¹¹ (Kapadokya’da) ve Bizu arazilerini verdiğini ve İmparator Monomakhos’un onun Ani’yi görmesine bir daha asla izin vermediğini, Bizans İmparatorunun Ermeni Kralının vesayet yoluyla sahip olduğu toprakları böylece kendine mal ettiğini, Gagik’in ise bir sürgün gibi hain Grek milletinin arasında yaşadığını, nereye gitse Grekler’in onun varlığından huzursuz olduğunu, II. Gagik’in Grek milleti tarafından hilekârlıkla gasp edilmiş olan tahtı için daima matem içinde bulunduğunu belirtmiştir⁴¹².

4) II. GAGİK’TEN SONRA ANİ VE BAGRATUNİ HANEDANININ SONU

Ani’nin ilhak edilmesinden sonra Konstantinos Monomakhos, şehrin idaresinde Gürcistan kazalarının Bizanslı dükü olan Nikelaos’u görevlendirmiştir. Nikelaos ise ülkenin idaresini patrik Bedros’a bırakmıştır. Bu sırada Müslümanlarla savaşlar yeniden başlamıştır⁴¹³. Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos, Ermenilere karşı Divin emiri Ebu’l Esvâr’dan yardım alabilmek için kısa bir süre önce Ermenilerden ele geçireceği bütün toprakları ona vermeyi vaad etmiştir. İmparator Ani’ye sahip olunca Divin emiri, fethetmiş olduğu toprakları kendisine vermesini istemiştir. Bunun üzerine Bizans komutanı Nikolaos, Ermeniler ve Gürcülerden oluşan bir orduyu Divin üzerine göndermiştir. Ancak Ebu’l Esvâr açık alanda direnmesi mümkün olmadığından bölgedeki kırsalı sular altında bıraktıktan sonra Divin’e çekilmiştir. Bizanslılar yaklaştığında şehrin eteklerinde uzanan bağlara okçular yerleştirmiştir. Bizans kuvveti ilerlediğinde emirin borazanları surların tepesinden işaret vermiş ve derhal okçular Bizans

⁴⁰⁶Payasliyan,a.g.e,s.73;Urfalı Mateos,a.g.e,s.79-80 ;Grousset,a.g.e,s.567;Özmenli,a.g.t,s.132.

⁴⁰⁷Kharsiana: Sivas’ın kuzeyinde Kızılırmak kenarındaki Horzana . Bkz. Honigmann,a.g.e,s.46.

⁴⁰⁸Lykandos: Kayseri ile Afşin arasındaki bölge. Bkz. Grousset,a.g.e,s.580.

⁴⁰⁹Thema: “Thema” kelimesi kolordu manasına gelmekte olup sonra da askeri bölgelere verilen isimdir. Bu müessese, askeri birliklerin (Thema’ların) Anadolu’daki bölgelere iskân edilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Bunlar sadece idari birlikler değil aynı zamanda askeri birliklerin iskân bölgeleridir. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.50-51.

⁴¹⁰Chamich,a.g.e,s.135;Payasliyan,a.g.e,s.73;Honigman,a.g.e,s.173;Urfalı Mateos,a.g.e,s.80;Grousset,a.g.e,s.567; Özmenli,a.g.e,s.132.

⁴¹¹Kalon-peğad: Kilikya’da bulunan Lykondas themasında bulunan topraklar. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.66.

⁴¹²Urfalı Mateos,a.g.e,s.80.

⁴¹³Honigmann,a.g.e,s.174;Grousset,a.g.e,s.568;Kırzioğlu,a.g.e,s.318.

askerlerini oklarla delik deşik etmişlerdir. Bizans kuvvetleri bağ kütükleri arasında sıkışıp kalmış ve atları çamura saplanmışlardır. Bu yenilgi Bizans İmparatorluğu için de büyük bir hezimet olmuştur⁴¹⁴.

Bizans İmparatorluğu, Divin yenilgisinden sonra “Gürcistan dükü” ve Ani valisi olarak atadığı Mikhael İsasites’in yerine Arap asıllı bir subay olan Katakalon Kekaumenos’u getirmiştir⁴¹⁵. Bizans İmparatorluğu’ndaki bu görev değişimi Ani’deki patrik Bedros’a karşı bir tutum değişikliğine yol açmıştır. Mikhael İsasites, patrik Bedros’a Ani’nin idaresini vermesine rağmen yeni subay onu gözden düşürmüştür. Katakalon, İmparator Konstantinos Monomakhos’un huzurunda patrikten şikayetçi olmuş ve İmparator’un ona ikametgâh olarak Garin (Erzurum) yakınındaki Ardzin⁴¹⁶’ı (Arzen/Karaz/Kahramanlar köyü) vermesini sağlayarak patrik Bedros’u Ani’den uzaklaştırmıştır. Fakat kısa süre sonra Katakalon’un askerleri, patriği yakalayıp Khağdoyariç Kalesi’ne hapsedmişlerdir⁴¹⁷. Patrik burada Paskalya’ya (*Epiphaneia*) kadar hapis tutulmuştur. Daha sonra da onu Konstantinopolis’e nakletmişlerdir. Ani Sarayı’nın idare memuru olan Sarkis ise bundan sonra Bizanslılardan yardım göremeyip tehlikede olduğunu anlayınca Gürcistan ve Abhazya kralı IV. Pakarat’ın hizmetine girmiştir⁴¹⁸.

5) BAGRATUNİ HANEDANININ KAPADOKYA’YA SÜRGÜN EDİLMESİ

Bagratuni Ermeni hanedanının temsilcisi olan II. Gagik, Ani’yi Bizans İmparatorluğu’na bıraktıktan sonra İmparator Konstantinos Monomakhos’un ona vermiş olduğu Doğu Kapadokya’daki, Sebasteia (Sivas), Abara (Darende), Lykandos (Kayseri ile Afşin arasında), Larissa (Yukarı Balıklı veya Çamurlu havzası) ve Kaisareia⁴¹⁹ (Kayseri) bölgesinde bulunan yeni mülküne gelmiştir⁴²⁰. II. Gagik’in yanında, eski Kars kralı olan Gagik-Apas, Vasburagan’da hüküm sürmüş Ardziruni hanedanından Adom ve Apusahl isimli iki prens de bulunmaktadır⁴²¹. II. Gagik burada kısa bir süre sonra Bizanslılar tarafından öldürülmüştür. II. Gagik’in öldürülmesi

⁴¹⁴Honigman,a.g.e,aynı yer;Urfalı Mateos,a.g.e,s.82;Grousset,a.g.e,s.568-569;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer.

⁴¹⁵Honigman,a.g.e,aynı yer ;Urfalı Mateos,a.g.e,aynı yer ;Grousset,a.g.e,s.569.

⁴¹⁶Ardzin/Arzen: Garin (Erzurum) yakınında Karasu üzerinde şimdiki Karaz, Kahramanlar köyü. Bkz. Özmenli, a.g.t,s.133.

⁴¹⁷Grousset,a.g.e,s.569;Kırzioğlu,a.g.e,s.318-319.

⁴¹⁸Honigman,a.g.e,s.174;Grousset,a.g.e,s.570 ;Urfalı Mateos,a.g.e,s.88 ;Kırzioğlu,a.g.e,s.319.

⁴¹⁹Kaisareia: Kayseri. Bkz. Grousset,a.g.e,s.577.

⁴²⁰Urfalı Mateos,a.g.e,s.80 ;Grousset ,a.g.e,s.615;Sağır,a.g.m,s.200.

⁴²¹Grousset,a.g.e,s.615;Kırzioğlu,a.g.e,s.317.

ile ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerden biri II. Gagik'in, Hovhannes ve Tavit adında iki oğlu vardır. Tavit, İmparator Konstantinos Monomakhos'un vaktiyle Kilikya'daki Tarsa⁴²² (Tarsus) şehrini yurtluk olarak vermiş olduğu Ardziruni prensi Apulğarip'in kızıyla evlenmiştir. Ama daha sonra Tavit'in kayınpederi ile arası açılınca Apulğarip onu Malmistra⁴²³ (Misis-Yakapınar) yakınındaki Babaron Kalesi'ne hapsedmiştir. II. Gagik bu meseleyi çözmek için Apulğarip'in yanına gitmiş ve oğlunun özgür bırakılmasını sağladıktan sonra dönerken mahiyetindeki bin adamla birlikte Ardzas Ovası'nda Gizistara Kalesi⁴²⁴'nin (Develi-Kara Hisar/Kayseri) yakınına gelmiştir. Bizanslı üç derebeyine ait olan bu kaleye gelen II. Gagik, kendisini misafir etmeleri ricasında bulunmak üzere ilerlemiştir. Selamlaşmak için II. Gagik'in yanına gelen üç derebeyi onu attan düşürerek kaleye sürüklemişlerdir. Gagik bir hafta kalede kaldıktan sonra Bizanslı derebeyler tarafından iple boğularak öldürülmüş ve cesedi kaleden sarkıtılarak bütün bir gün orada bırakılmış sonra da kalenin eteğine gömülmüştür. Urfalı Mateos'un dediğine göre Gagik'in Kapadokya'daki şehri Bizu'dan Panik adlı bir adam gelip geceleyin cesedi çıkarmış ve onu Bizu'ya götürmüştür. Gagik'in ailesi ve bütün Ermeniler onu Bizu'daki manastıra defnetmişlerdir(1080)⁴²⁵.

II. Gagik'in ölümüyle ilgili ikinci rivayet ise II. Gagik bir av sırasında bir ağacın gölgesinde dinlenmek için atından inmiştir. Adamları av hayvanlarının peşinde oraya buraya dağıldığı için yanında hizmetinde bulunan soylu bir delikanlı kalmıştır. Oradan geçmekte olan Grekler onu tanımışlar ve uykuda kaçırarak civardaki bir hisara götürmüşlerdir. Grekler burada Gagik'i surdan aşağı itmişler ve kemikleri kırılarak ölmüştür(1077). Fakat II. Gagik'in yanında bulunan delikanlı kaçmayı başarmış büyüünce de efendisinin öldürülmesini unutmamış ve Greklerden intikamını almaya yemin etmiştir. Bölgenin Grek piskoposu bir keklik avı sırasında Kilikya'da ziyafete katılmaya geldiğinde Gagik'in yanında bulunan delikanlı onu boğmuş ve kalenin efendisi olmuştur. İleride sahip olacağı toprakların başlangıç noktasını bu olay oluşturmuştur. Ermeni vakanüvisi Giragos Kantzagetsi'ye göre II. Gagik'in intikamını alan bu soylu adam, Kilikya'daki Rupenyan hanedanının kurucusu Rupen'dir. Başka vakanüvisler de

⁴²²Tarsa: Tarsus. Bkz. Grousset,a.g.e,s.616.

⁴²³Malmistra: Misis -Yakapınar. Bkz. Grousset,a.g.e,s.616.

⁴²⁴Gizistara Kalesi: Kapadokya'da bulunan Develi / Kara Hisar. Bkz. Grousset,a.g.e,s.617.

⁴²⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.156-157-158.

Gagik'in son yoldaşı ve intikamını alan kişinin aynı zamanda akrabası olduğunu söylerler. Böylece Bagratuniler ile Kilikyalılar arasında bir devamlılık olduğunu ortaya koyarlar⁴²⁶.

II. Gagik'in Tavit isimindeki oğlunu, kayınpederi Tarsa (Tarsus) beyi Ardziruni prensi Abulgarip ile arasının açılmasından sonra onu Babaron Kalesi'ne hapsedmişti. Ancak II. Gagik'in girişimleri sonucunda serbest bırakılmıştı. II. Gagik'in ölümünden sonra da kayınpederinin Tavit'e karşı beslediği kötü niyet tekrar ortaya çıkmış ve onu zehirleterek öldürmüştür⁴²⁷. II. Gagik'in büyük oğlu Hovhannes ise ilk önce Gürcistan'da, ardından da Konstantinopolis'te yaşamıştır. Hovhannes'in oğlu Aşot, Ermenilerin sürgündeki bu yaşamını kabul etmemiştir. Alparslan, Ani'yi fethettikten sonra bu şehri yurtluk olarak Kürt hanedanı Benî Şeddâd'a mensup olan Divin ve Gence emiri Ebu'l Esvar'ın oğlu Fazl'a vermiştir. Fazl'dan sonra ise yerine kardeşi Manuçehr geçmiştir. Hovhannes'in oğlu Aşot da Bagratuni tahtının son varisi olarak Manuçehr'i bulmuş ve onun kendisini Ani valiliğine getirmesini sağlamıştır. Fakat kısa bir süre sonra zehirleterek öldürülmüştür. Aşot'un naaşı Konstantinopolis'e götürülmüştür. Fakat daha cenaze varamadan babası Hovhannes de vefat etmiştir(1080)⁴²⁸. Kapadokya'daki eski Kars kralı Gagik Apas ve iki Ardziruni prensi Adom ile Apusahl da Bizanslılar tarafından karanlık bir şekilde öldürülmüştür⁴²⁹. Böylece Bizans İmparatorluğu hem Bagratunilere Kapadokya'da vermiş olduğu toprakları geri almış hem de Bagratuni Ermeni Krallığı'na son vermiştir.

O) AŞOT ERMENİ KRALLIĞI'NA KOMŞU DEVLETLER

IX. Yüzyılın sonları ile X. Yüzyılın başlarında Abbasi merkezi otoritesinin zayıflamasıyla birlikte yerli hanedanlıkların güçlendikleri görülmektedir. Buldukları bölgede önce yarı bağımsız olmuşlar sonra da tam bağımsızlıklarını elde etmişler ve merkezden ayrılmaya başlayarak yerel hanedanlıklar kurmuşlardır. Bunlar önce vilayetlerden toplayıp Abbasi Halifeliği'ne gönderdikleri vergilerin miktarını azaltmışlar sonraları ise Abbasi Halifeliği'ne

⁴²⁶Grousset,a.g.e,s.618;Kırzioğlu,a.g.e,s.317.

⁴²⁷Urfalı Mateos,a.g.e,s.157;Grousset,a.g.e,s.619.

⁴²⁸Urfalı Mateos,a.g.e,s.158;Grousset,a.g.e,s.619.

⁴²⁹Grousset,a.g.e,s.619.

para gönderilmesini kesmişlerdir. Bu dönemde İslâm Devleti'nin doğu bölgelerinde kopmaların başladığı görülmektedir.

1) ŞİRVANŞAHLAR (Şeybaniler) (983-1373)

Doğu Kafkasya'da ve kısmen bugünkü Azerbaycan'da 799-1807 yılları arasında hüküm süren Müslüman bir hanedandır. Müslüman-Arap kabilesinden olan Şeybaniler ilk önceleri merkezi Berzea⁴³⁰'da olan yarı bağımsız bir hanedanlık iken sonraları XI. Yüzyıla kadar yaşamış bağımsız Şirvanşahlar devletini kurmuşlardır⁴³¹. İlk Şirvanşah hükümdarının, Sasani İmparatorluğu'nun kuzeydoğudaki topraklarında Sasani Devleti'nin kurucusu I. Ardeşir (226-242) veya Anuşirvan I. Hüsrev (531-579) zamanında tarih sahnesine çıktıkları bilinmektedir. Bunların Sasani Devleti'nin kuzey sınırlarının güvenliğini sağlamakla görevlendirilerek “Şah” unvanıyla hükümdar tayin ettikleri ve Sasani hükümdarlarının vassalı olarak hüküm sürdükleri bilinmektedir. İlk Şirvanşahlar, V-VI. Yüzyıllarda kuzeyde Mâverâyı Kafkasya⁴³²'ya ve Arran⁴³³'a (Şirvan) akınlar yapan Türk göçebe aşiretlerine karşı dağ geçitlerini korumuşlardır.⁴³⁴ Müslüman Araplar, Arran (Şirvan) ve Derbent⁴³⁵'i fethettilerinde bölgede “Şehriyâr” veya “Şehrverâz” unvanlı bir hükümdar bulunmaktaydı. Şirvan⁴³⁶'ın ele geçirilmesinden sonra burada hüküm süren Arap asıllı Müslüman Şirvanşahların ilki Yezid b. Mazyad b. Zâide eş-Şeybani olup halife Harun Reşid tarafından 787'de Ermeniye valiliğine

⁴³⁰Berzea: Derbent ve Tiflis arasında bulunan Arran bölgesinin merkezi olan Berzea, Irak ve Taberistan arasında Rey ve İsfahan'dan sonra bölgenin en büyük ve verimli şehridir. “Arran'ın anası” olarak da ifade edilmiştir. Bkz. Köse, a.g.e,s.50.

⁴³¹Bedirhan,a.g.e,s.66 ;Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar” mad., *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010,s.211 ;W.Barthold, “Şirvanşahlar” mad., *İA*, XI, Eskişehir 1997,s.573.

⁴³²Mâverâyı Kafkasya: Kafkas Dağlarının ardındaki Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Kafkas ötesi anlamında Mâverâyı Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Ufuk Tavkul, “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri-I*, (25-26 Mayıs 2006),s.3.

⁴³³Arran: Derbent 'den (Bâbü'l-Ebvâb) Tiflis'e kadar olan bölgedir. Merkezi Berzea'dır. Tiflis, Hunan, Şemkür, Cenze, Bakü, Şirvan, Beylekan, Berdic, Versan ve Şeki önemli yerleşim yerleridir. Bkz. Köse,a.g.e,s.49-50.

⁴³⁴Aşurbeyli, a.g.mad. ,s. 211;Kâzım Paydaş , “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri” , *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* ,Sa.40,Ankara 2006,s.115.

⁴³⁵Derbent: Hazar Denizi'nin batı sahillerinde yer almaktadır. Bâbü'l-Ebvâb “Demir Kapı” anlamına gelmektedir. Yaklaşık olarak 2 km. uzunluğundaki bu geçide Müslüman Araplar öneminden dolayı “Kapılar Kapısı” olarak kaydetmişlerdir. Bkz. Köse,a.g.e,s.50.

⁴³⁶Şirvan: Güney Kafkasya'da Arran bölgesinde bulunan Şirvan, Doğu'dan Hazar Denizi, güneybatıdan Mugan ve Ermenistan'dan Kür nehri ile kuzeybatıdan Alazan ve İlisu bölgesinden geçen hatlarla Kafkas sıradağları, Küre ve Taberistan nahiyelerini Kazı, Kumuk ve Kaytak memleketinden ayıran sıradağlar ve Devrak ırmağı menabından Hazar'a kavuşana kadar uzanan arazileri kendinde birleştiren bölgedir. Bkz. Ateş Ahmetli , “Şirvan Halkbiliminin Coğrafi, Tarihi ve Etnoğrafik İlkeleri” , *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı-I*, Azerbaycan 2011,s.31.

getirilmiş ve bir yıl sonra da görevden alınmıştır⁴³⁷. Harun Reşid, Tarif eş-Şeybani'nin el-Cezire'deki isyanını bastıran Yezid b. Mazyad eş-Şeybani'yi ödüllendirip Azerbaycan, Şirvan ve Derbent (Bâbü'l-Ebvâb) bölgesine vali tayin etmiştir(799). Böylece Müslüman Şirvanşahlar hanedanının temelleri atılmıştır. Bundan sonra Şirvanşah unvanı, Arap valisi Yezid b. Mazyad eş-Şeybani'nin soyundan gelenlere verilmeye başlanmıştır⁴³⁸. Yezid b. Mazyad'ın 185'te ölümünün ardından yerine oğulları Halid b. Yezid eş-Şeybani ve Muhammed b. Yezid eş-Şeybani geçmiştir. Ancak Halife Me'mûn, 820-821 yıllarında Halid b. Yezid eş-Şeybani'yi Ermeniye valiliğine getirmiştir. Halid b. Yezid, bölgeye gelir gelmez emrinde bulunan kuvvetlerle harekete geçmiş Tiflis, Gürcistan ve Ermeniye hanedanları ile anlaşma yolları aramıştır. Anlaşmaya yanaşmayan Ermeni ve Gürcülerin üzerine asker sevk etmiştir⁴³⁹. Mu'tasım Billah başa geçtiğinde ise Halid b. Yezid eş-Şeybani'yi azledip yerine Haydar b. Kâvûs el-Afşin'i vali yapmıştır. Halife Vâsık Billah 842'de tekrar Halid b. Zeyid eş-Şeybani'yi vali tayin edip Tiflis valisi İshak b. İsmail'in çıkardığı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Onun ölümü üzerine oğlu Muhammed b. Halid eş-Şeybani isyanı bastıramayınca azledilip yerine başka valiler getirilmiştir. 856'da Boğa el-Kebir'in yardımıyla Azerbaycan, Ermeniye ve Arran toprakları yine Muhammed b. Halid eş-Şeybani'ye verilmiştir. Daha sonra Şirvan eyaletine vali tayin edilen kardeşi Heysem b. Halid, 861'de Abbasi Halifesi Mütevekkil-Alellah'ın katledilmesiyle başlayan karışıklıklarda bağımsızlığını ilan etmiştir⁴⁴⁰.

2) SÂCOĞULLARI (889-929)

Kafkasya'da kurulan yarı müstakil devletlerin en önemlilerinden biri de Sâcoğulları'dır. IX. Yüzyılın son çeyreğinde hilafet merkezinden ayrılarak Azerbaycan'da kurulmuş bir devlettir. Sâcoğulları ailesi, aslen Uşrusana⁴⁴¹ menşei olup Azerbaycan ve Ermeniye'de birçok kabiliyetli devlet adamları yetiştiren Türk sülalesinden biridir⁴⁴². Sâcoğulları ailesinin ilk

⁴³⁷Bedirhan,a.g.e,s.66;Arşurbeyli,a.g.mad.,s.211.

⁴³⁸Bedirhan,a.g.e,aynı yer ;Arşurbeyli,a.g. mad,aynı yer;Barthold,a.g.mad,s.573;Paydaş,a.g.m,s.115.

⁴³⁹Bedirhan,a.g.e,s.67;Aşurbeyli,a.g. mad,aynı yer ;Barthold,a.g.mad ,s.573-575.

⁴⁴⁰Aşurbeyli,a.g.mad.,s.211.

⁴⁴¹Uşrusana: Semerkant'tan Fergana vadisinin girişindeki Hucend'de kadar uzanan bölgedir. Uşrusana'nın güneyinde Buttam (Hisar) Dağları, kuzeyinde Şaş bölgesine kadar ıssız bozkırlar bulunuyordu. Günümüzde Özbekistan'ın Cizek ve Sirderya illeri ve Tacikistan'ın Suğd eyaletinin kuzeyidir. Bkz. Aykut Bayraktar,*Abbasilerin İlk Dönemlerinde Mâverâünnehir*,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014,s.11.

⁴⁴²Köse,a.g.e,s.99;Bedirhan,a.g.e,s.69; İpek , “Sâcoğulları” mad. ,s.364;İpek , “Müslüman Türk Hakimiyeti”,s.165; Hakkı Dursun Yıldız,“Ebu's-Sâc”, *DİA*, X ,İstanbul 1994,s.339.

temsilcisi olarak Ebu's-Sac Divdad b. Yusuf b. Divdest'in, Uşrusana'da memleketin ileri gelenlerinden olduğu bilinmektedir⁴⁴³.

Ebu's-Sac Divdad b. Yusuf, Haydar b. Kâvus el-Afşin'in ardından yaklaşık kırk yıl Abbasi hilafetinin hizmetinde bulunmuştur. Azerbaycan'da Bâbek isyanı sırasında Bâbek'i yakalamak ve Afşin Haydar b. Kâvus'un yanına götürmekte faal rol oynamıştır. Ayrıca Taberistan⁴⁴⁴'da Karinliler, Basra'da Zenci köle isyanlarının bastırılmasında etkin rol oynamıştır. Tarikimekke⁴⁴⁵, Diyâr-ı Mudar⁴⁴⁶, Kinnesrin⁴⁴⁷, Avâsım⁴⁴⁸, Halep (Suriye), Ahvaz⁴⁴⁹ valiliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur⁴⁵⁰. Ahvaz valiliğinden azledilince Saffârîler'e katılmıştır. Kısa bir süre sonra tekrar Abbasi Devleti'ne hizmet etmek üzere Bağdat'a gitmek için buradan ayrılmış ancak yolculuğu sırasında uğradığı Cündişapur⁴⁵¹'da (Hûzistan) vefat etmiştir(879)⁴⁵². Ebu's-Sac'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Muhammed el-Afşin (Muhammed b. Ebu's-Sac), Abbasi Devleti'nde Tarikimekke (Mekke yolu valiliği), Haremeyn⁴⁵³ (Mekke ve Medine), Enbar, Fırat Nehri Yolları ve Rahbe valiliği gibi görevlerde bulunmuştur.

⁴⁴³Köse,a.g.e,s.100-101;Bedirhan,a.g.e,aynı yer.

⁴⁴⁴Taberistan: Günümüzde İran topraklarının kuzey kısmında yer alan ve Mazenderan olarak adlandırılan bölgedir. Bu bölgede Hazar Denizi'nin güney kıyıları boyunca uzanan yüksek dağ sıraları bulunmaktadır. Bölge yüksek ormanlarla kaplı olması ve halkının odunculukla ilgilenmesinden dolayı "Baltalar" ülkesi olarak tarif edilmiştir. Bkz. Esin Küçükbekir, "Gazneliler ile Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyârliler",*VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, İnternational Journal Of Historical Researches*,Sa.2,Samsun 2017,s.139-140.

⁴⁴⁵Tarikimekke: Mekke yolu valiliği. Bkz. Köse,a.g.e,s.112.

⁴⁴⁶Diyâr-ı Mudar: Dicle Nehri ile Fırat Nehri arasında yer alan ve bugün çoğunlukla Güneydoğu Anadolu bölgemizde bulunan el-Cezire bölgesini oluşturan iki diyardan biridir. Bu diyarlardan biri Diyâr-ı Rebîa diğeri ise Diyâr-ı Mudar'dır. Bugünkü, Urfa, Harran, Rakkâ, Samsat, Karkisiya, Suruç ve Resu'l-ayn bölgeleridir. Bkz. Köse, a.g.e,s.119.

⁴⁴⁷Kinnesrin: X. Y.y'ın zengin şehirleri arasında yer alan ve Halep'e sekiz fersah mesafede olan bu şehir bazılarına göre Avâsım'a dahil edilmiştir. Bazılarına göre ise Dımaşk (Şam) bölgesinin altı eyaletinden biridir. Geniş bölgeyi kapsayan Kinnesrin'in başkenti Halep'tir. Antakya, Bâlis, Süveydiyye, Sumeysat, Menbiç, Maraş, Kinnesrin, İskenderiyye, Leccun, Hamât diğer şehirleridir. Bkz. Köse,a.g.e,s.119.

⁴⁴⁸Avâsım: Korumak, engel olmak anlamına gelen Avâsım, Müslümanlarla Doğu Roma (Bizans) arasında kalıp tahkim edilmiş ve Müslüman askerlerin gazadan dönerken düşman saldırılarına karşı sığınıp koruyacağı yerlere verilen addır. Halife Hârûn Reşid, Menbic, Dülük, Rabân, Kürus, Antakya ve Tizin'i birleştirip bunlara Avâsım adını vermiştir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım" mad., *DİA*,IV,İstanbul 1991,s.111.

⁴⁴⁹Ahvaz: İran'ın güneybatısında Hûzistan eyaletinin merkezi olan Ahvaz, Düceyl denilen Kârûn Nehri'nin kıyısında kurulmuştur. Emeviler ve Abbasiler döneminde şeker sanayiinin önemli bir merkezi olan Ahvaz, zamanla harap olmuş ve önemini yitirmiştir.Bkz. Mustafa L. Bilge , "Ahvaz" mad., *DİA*, II,İstanbul 1989,s.192-193.

⁴⁵⁰ Köse,a.g.e,s.118-121;Bedirhan,a.g.e,s.69-70;İpek, "Sâcoğulları", s.364;Yıldız, "Ebu's-Sâc",s.339.

⁴⁵¹Cündişapur: İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan eyaletinin şehirlerinden biridir. Bkz. Köse,a.g.e,s.124.

⁴⁵² Köse,a.g.e,s.123-124;Bedirhan,a.g.e,s.70;İpek , "Sâcoğulları",s.364;Yıldız, "Ebu's-Sâc",s.339.

⁴⁵³Haremeyn: Mekke ve Medine şehirlerini birlikte ifade eden tabirdir. Abbasiler döneminde Mekke ve Medine Haremeyn valisi adı verilen tek bir vali tarafından yönetiliyordu ve bu vali daha çok Mısır'a hakim olan sülalelerden seçiliyordu. Bkz. Ş.Tufan Buzpınar-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Haremeyn" mad., *DİA*,XVI,İstanbul 1997,s.153.

889 yılında Muvaffak-Billah tarafından Azerbaycan valiliğine tayin edilen Muhammed el-Afşin, merkezi yönetimin zayıflamasından faydalanarak bağımsız hareket etmeye başlamış böylece Sâcoğulları hanedanı kurulmuştur⁴⁵⁴. Muhammed'in Uşruşana hakimlerinin taşıdığı "Afşin" unvanını kullanması onun bağımsızlığının bir işareti olarak gösterilmektedir. Merağa⁴⁵⁵'yi (Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde) ele geçirip 893'te kendisine idare merkezi yapmıştır⁴⁵⁶.

A) SÂCOĞULLARI VE ERMENİ İLİŞKİLERİ

1) MUHAMMED EL-AFŞİN DÖNEMİ VE ERMENİ İLİŞKİLERİ

Muhammed el-Afşin bölgenin ve idaresindeki merkezlerin güvenliğini sağladıktan sonra Ermeniyeye'deki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Bu sırada merkezi Ani'de bulunan Ermeni Bagratuni hanedanı Ermeniyeye'de en güçlü dönemini yaşıyordu. Ermeniler, I. Aşot gibi kralların çabalarıyla büyük ölçüde birliğini sağlamış ve İslâm hakimiyetinden çıkma yönünde adımlar atmıştır. Abbasi hilafetiyle iyi ilişkiler kuran Ani kralı I. Simpat, 893 yılında Bizans İmparatoru IV. Leon'a bir elçi göndererek aralarındaki ittifakın yenilenmesini sağlamıştır⁴⁵⁷. Bölgedeki Abbasi valilerini istemeyen Ermeniler, Muhammed b. Ebu's-Sac el-Afşin'i Bizans'tan alacakları destekle bölgeden uzaklaştırmak istemişlerdir. I. Simpat, 30 bin kişilik bir orduyla Azerbaycan'a saldırmıştır. İki ordu burada karşı karşıya gelmiş ancak barış sağlanarak savaş önlenmiştir. Bu olayın ardından bölgedeki Müslüman merkezlerine saldırı başlatan Simpat, Divin üzerine yürüyerek şehri ele geçirmiştir (894). Daha sonra Müslüman yerleşimlerine saldırılar düzenleyen Ermeni orduları kuzeyde Kafkas dağlarına, doğuda Azerbaycan sınırına kadar yayılmışlardır. Gürcistan ve Arran (Şirvan), Ermeniler'in hakimiyetine girmiştir (895)⁴⁵⁸. Muhammed b. Ebu's-Sac vasıtasıyla durumdan haberdar olan Halife Mu'temid Billah, Ermeniyeye'nin kendi valiliğine bağlanması şartıyla I. Simpat'ı bertaraf edebileceğini düşünerek teklifini olumlu karşılamış ve Muhammed el-Afşin'i Ermeniler üzerine

⁴⁵⁴Köse,a.g.e,s.125-126 ;İpek ,“Sâcoğulları”,s.364;Hakkı Dursun Yıldız, “Sâcoğulları” mad., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*,VI,İstanbul 1992,s.88.

⁴⁵⁵Merağa: Doğu Azerbaycan eyaletinde, Urmiye Gölü'nün doğusunda Sehend Dağı'nın güney yamaçlarında, Sofi ırmağının kenarında kurulmuştur. Merağa kuzeyde Tebriz, kuzeydoğu'da Bostanabad, doğuda Heştrud güneybatıda Çaharoymag illeri, güneyde Batı Azerbaycan eyaleti, batıda Malekan, Bunad ve Acabşir ve kuzeyde Üskü ile sınırlıdır. Bkz. Golnaz Mohsenpoormobarak,*Tarihi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Bir İlhanlı Başkenti:Merağa*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,Ankara 2015,s.8.

⁴⁵⁶Köse,a.g.e,s.126;İpek ,“Sâcoğulları”,s.364.

⁴⁵⁷Köse,a.g.e,s.158;İpek,a.g.e,s.85;İpek ,“Müslüman Türk Hakimiyeti”,s.166;İpek ,“Sâcoğulları”,s.364.

⁴⁵⁸Köse,a.g.e,s.67;İpek,a.g.e,s.89;Kırzioğlu,a.g.e,s.267;İpek ,“Sâcoğulları”,aynı yer.

göndermiştir. El-Afşin önce Nahçıvan'a girmiş, sonra da Divin önlerine gelerek şehri yeniden İslâm hakimiyetine katmıştır⁴⁵⁹. Bu arada Simpat da Muhammed'in üzerine yürümüş, Alagöz Dağı (Arakadz Dağı) eteğinde meydana gelen savaşta Muhammed el-Afşin yenilgiye uğramış ve barış istemek zorunda kalmıştır. Kral Simpat ise İslâm ordularından gelebilecek zararı önlemek için teklifi kabul etmiştir⁴⁶⁰. Daha sonra Vasburagan (Van) bölgesindeki Ermeni Ardziruni hanedanıyla temas kuran Muhammed el-Afşin, Ardziruniler'i yanına çekme yoluyla Simpat'ı zaafa uğratmayı düşünmüştür. Ardziruni hükümdarı Sarkis Aşot, Simpat'ın işgalinden korunmak amacıyla Muhammed'e tabi olmayı kabul etmiştir⁴⁶¹. El-Cezire valisi Ahmed b. İsa eş-Şeybani'nin, Kral Simpat'ı yenilgiye uğratması Muhammed b. Ebu's-Sac'a yeniden Ermeniyeye baskın düzenleme fırsatı vermiştir. Muhammed el-Afşin, Bagratuni merkezinin bulunduğu Şirak (Şüregel) bölgesine yürümüş ve Kars'ı bir süre kuşattıktan sonra ele geçirmiştir (898). Simpat'ın karısını, gelinini ve bazı önemli şahsiyetleri yanına alarak ele geçirdiği hazineyle birlikte Divin'e dönmüştür. Ailesini kurtarma çarelerini aramaya başlayan Simpat, Muhammed el-Afşin'e itaatini bildirerek esirleri serbest bırakmasını istemiştir. Muhammed el-Afşin ise Simpat ile akrabalık kurmuş ve onunla bir anlaşma yapmıştır⁴⁶². Ancak Simpat, anlaşma şartlarına uymayıp Gürcistan Küropalatesi II. Adarnese ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Kuzey Ermeniyeye'yi kontrol altına aldıktan sonra Vasburagan (Van) bölgesine ani bir baskın düzenleyen Muhammed b. Ebu's-Sac, bölgede sürdürdüğü mücadeleler sonucu Güney Ermeniyeye'ye hakim olmuştur⁴⁶³. Bundan sonra Halife Mutemid Billah da Muhammed b. Ebu's-Sac'ın Azerbaycan ve Ermeniyeye bölgesindeki hakimiyetini tanımıştır (898). Muhammed el-Afşin de halifeye olan bağlılığını göstermek için oğlu Ebu'l-Müsafir Feth'i kıymetli hediyelerle birlikte Bağdat'a rehine olarak yollamıştır(899)⁴⁶⁴. El-Afşin, Azerbaycan'a dönmesinden sonra veba salgınından dolayı ölmüş yerine oğlu Divdad geçmiştir.

⁴⁵⁹Köse,a.g.e,s.167;İpek,a.g.e,s.89;Kırzioğlu,a.g.e,s.267;İpek , “Sâcoğulları”, s.364; İpek, “Müslüman Türk Hakimiyeti”, s.166.

⁴⁶⁰Köse,a.g.e,s.167; Kırzioğlu,a.g.e,s.297;İpek,a.g.e,s.189;Yıldız , “Muhammed el-Afşin”, s.427;İpek , “Müslüman Türk Hakimiyeti”, s.166-167;İpek , “Sâcoğulları”,s.364.

⁴⁶¹Köse,a.g.e,s.170-171;İpek,a.g.e,s.90-91;İpek ,“Sâcoğulları”,aynı yer ;İpek,“İlk Müslüman Türk Hakimiyeti”, s.167.

⁴⁶²Köse,a.g.e,s.179-180;Kırzioğlu,a.g.e,s.268;İpek,a.g.e,s.93;İpek , “İlk Müslüman Türk Hakimiyeti”,s.168;İpek , “Sâcoğulları”,aynı yer.

⁴⁶³Köse,a.g.e,s.186-187;İpek,a.g.e,s.90-91;İpek , “Sacoğulları”,aynı yer.

⁴⁶⁴Köse,a.g.e,s.142-143;İpek , “Sâcoğulları”,aynı yer.

2)YUSUF B. EBU’S-SÂC DÖNEMİ ERMENİ İLİŞKİLERİ

Muhammed b. Ebu’s Sâc’ın ölümünün ardından yerine oğlu Divdad geçmiştir. Fakat amcası Ebu’l Kasım Yusuf (Yusuf b. Ebu’s-Sac), birkaç ay sonra yeğenini yenilgiye uğratarak Sâcoğulları’nın yeni hükümdarı olmuştur⁴⁶⁵.Yusuf b. Ebu’s-Sac’ın Sâcoğulları’nın başına geçmesi Ermeni kralı Simpat’ı oldukça rahatsız etmiştir. Halife Muktedir-Billah’a bir elçi göndererek Yusuf’a karşı mücadelede kendisine yardım ettiği takdirde tam bir itaat içinde olacağına ve yıllık vergisini doğrudan hazineye göndereceğine dair söz vermiştir. Abbasi Halifesi de Yusuf b. Ebu’s-Sac’ın başa geçmesinden rahatsız olmuş ve bu teklifi kabul etmiş, krallık tacı, hil’at ve kıymetli eşyalar göndererek Simpat’ı ödüllendirmiştir⁴⁶⁶. Abbasi Halifesi’nin Simpat’ı ödüllendirmesinden dolayı 905 yılında isyan eden Yusuf’a karşı mücadelede başarılı olamayacağını düşünen Halife Simpat’a bir mektup göndererek Sâcoğulları üzerine yürüme teklifinde bulunmuştur. Simpat bu teklifi fırsat bilerek Sâcoğulları’nı ortadan kaldırmak istemiş ancak bu arada Yusuf, Halife ile anlaşınca oldukça zor durumda kalmıştır⁴⁶⁷. Bu olaydan sonra Yusuf, Simpat’a gözdağı vermek amacıyla yıllık vergilerini gecikmiş olanlarıyla birlikte hemen ödemesini istemiştir. Simpat’ın bu vergileri ödemeye kalkması ülkede büyük bir kargaşa ve sıkıntıya yol açmıştır. Bu durum Nahçıvan’ı yeniden ele geçirmek isteyen Ardızruni sülalesini (Van) harekete geçirmiştir. Ardızruniler’in yardım isteğini olumlu karşılayan Yusuf, Ardızruni Prensi Haçik Gagik’le anlaşıp kendisine “kral” unvanı vermiş ve taç giydirmiştir (908)⁴⁶⁸. Simpat bu birleşik kuvvetle savaşmayı göze alamamıştır. Halife Muktedir-Billah döneminde Azerbaycan’ın yanı sıra Ermeniyeye’nin idaresi de Yusuf b. Ebu’s-Sac’a verilmiştir. Ermeniyeye topraklarına akınlara başlayan Sacoğulları, Nahçıvan’da Haçik Gagik ve kardeşi Kurken kumandasındaki Ardızruni Ermenileri (Van) ordusuyla birleşmiştir. Bu arada bir Müslüman birliği de Karabağ⁴⁶⁹ bölgesine girmiştir. Bölgeyi elinde bulunduran Simpat, Sâcoğulları’na karşı giriştiği savaşta yenilgiye uğramıştır. Yusuf böylece Karabağ’ı da hakimiyeti altına almıştır (910)⁴⁷⁰. Kuzeydoğu Ermeniyeye, Sacoğulları’nın

⁴⁶⁵Köse,a.g.e,s.189;İpek,a.g.e,s.97; İpek , “Sâcoğulları “, S.364;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.29-30.

⁴⁶⁶Köse,a.g.e,s.195;İpek,a.g.e,s.95;Yıldız , “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.34;İpek, “Sâcoğulları”, s.364.

⁴⁶⁷Köse,a.g.e,s.210;İpek,a.g.e,s.101;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.36;İpek , “Sâcoğulları”,aynı yer.

⁴⁶⁸Köse,a.g.e,s.216-217;İpek,a.g.e,s.102;Yıldız , “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.37;İpek , “Sâcoğulları”,s.364-365.

⁴⁶⁹Karabağ: Kafkas Dağlarının güneydoğusun’da yer almaktadır. Karabağ’ın sınırları güneyde Araz, kuzeydoğu’da Hakkari nehrine, kuzeybatı’da Zegam Çayı, kuzeydoğu’da Şirvan bölgesine, güneydoğu’da ise Gustaşi’ye kadar uzanmaktadır. Bkz. Emine Özyılmaz, “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”,*Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* ,Sa.15, Ankara 2013,s.194.

⁴⁷⁰İpek,a.g.e,s.102;İpek , “Sâcoğulları”,s.365;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.37.

eline geçmiş, Derbent’de (Bâbü’l-Ebvâb) bir süre Sacoğulları’nın hakimiyetinde kalmıştır. Yusuf, Bagratuni merkezlerine karşı başlattığı akınlarını Şirak (Şüregel) bölgesine kadar sürdürmüş, iyice sıkıştırılan Simpat barış teklifinde bulunarak teslim olmak zorunda kalmıştır (913)⁴⁷¹. Bir süre sonra Şirak (Şüregel) bölgesine kaçan Simpat, Haçik Gagik tarafından yakalanarak Yusuf’un yanına götürülmüş ve ertesi yıl idam edilmiştir⁴⁷². Simpat’ın oğlu II. Aşot Yergat (Demir Aşot), tahta geçtikten sonra kurduğu birliklerle Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt), Arşarunik (Kağızmanderesi ve Diğor), Şirak (Şüregel) ve Kukark (Gogaren /Kolp Deresi) bölgelerini ele geçirmiş, kuzeye yönelerek Daşir (Borçalı suyunun batısı) bölgesini ve Tiflis’i zapt etmiştir. Bizans İmparatoru VII. Konstantinos’un daveti üzerine İstanbul’a giden II. Aşot Yergat, yanına verilen bir Bizans birliğiyle Ermeniyeye’ye dönmüş ve Ermeniyeye’deki kalelerin büyük bir bölümünü ele geçirmiştir⁴⁷³. Fakat rakiplerinden çekinerek anlaşma yoluna gitmiştir. Azerbaycan’a gelip Sâcoğulları’na itaat etmiştir. Böylece Yusuf, II. Aşot’u Ermeniyeye kralı olarak tanımış ve kendisine krallık tacıyla birlikte kıymetli hediyeler vermiştir. Halife Muktedir Billah da 922 yılında Aşot’a “Şahinşah” unvanı vererek onun Ermeniyeye krallığını tanımıştır⁴⁷⁴. Bundan sonra Yusuf, Ermeniyeye’nin idaresini II. Aşot Yergat’a bırakarak başka bölgelerde fetihlere devam etmiştir. Sacoğulları’nın en önemli icraatı Azerbaycan ve Ermeniyeye’de huzurun sağlanması ve Müslüman varlığının korunması olmuştur.

3) REVVÂDÎLER (981-1071)

Azerbaycan’ın ve İran’ın kuzeybatısında X. Yüzyılın başları ile 1071 arasında hüküm süren bir hanedandır. Azerbaycan’da hüküm süren Musâfirilerin hakimiyetinin zayıflamasının ardından X. Yüzyılın başlarında Tebriz⁴⁷⁵ başkent olmak üzere Azerbaycan’da hakimiyet kuran Revvâdiler, aslen Yemenli Arap kabilelerinden olan Ezd’e mensupturlar. Revvâdiler X. Yüzyıldan itibaren Azerbaycan’da Kürt varlığının baskın hale gelmesiyle yapılan evlilikler, akrabalık ve diğer töresel bağlarla Hazebâniler ile karışarak giderek Kürtleşmişlerdir⁴⁷⁶.

⁴⁷¹Köse,a.g.e,s.222;İpek,a.g.e,s.104;İpek, “Sâcoğulları”,s.364;İpek,“Müslüman Türk Hakimiyeti”,s.168;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.39.

⁴⁷²Kırzioğlu,a.g.e,s.275;Köse,a.g.e,s.231;İpek,a.g.e,s.105;İpek, “Sâcoğulları”,s.365;Sağır,a.g.m,s.192.

⁴⁷³Köse,a.g.e,s.290;İpek,a.g.e,s.109;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.49;İpek, “Sâcoğulları”,aynı yer.

⁴⁷⁴Köse,a.g.e,s.204-205;İpek,a.g.e,s.100;İpek, “Sâcoğulları”,s.365;Yıldız, “Ebu’l Kasım Yusuf”,s.35.

⁴⁷⁵Tebriz: İran’da “Doğu Azerbaycan” adı verilen eyaletin merkezidir. Urmiye Gölü’ne dökülen Acıçay kenarında yer almaktadır. Bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu,*Tarihte Tebriz*,Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,Ankara 2007,s.3-4.

⁴⁷⁶Mehmetov,a.g.e,s.238-239;Bekir Biçer,“Selçuklular ve Kürtler”,*The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*,VI,Sa.2,Şubat 2013,s.176;Tomar,a.g.mad.,s.36.

Revvâdîler, Abbasi Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından 758 yılında Basra'dan alınarak Azerbaycan'a yerleştirilmişlerdir. Azerbaycan valisi Yezid b. Hatim el-Mühellebi, Revvâd b. Müsenna el-Ezd'i Tebriz civarında güvenliği sağlamakla görevlendirmiştir. Daha sonra onun soyundan gelenler Abbasi Devleti'nin Tebriz valisi olarak görev yapmışlardır⁴⁷⁷.

Ebu'l-Heyca Muhammed b. Hüseyin er-Revvâd, 983 yılında Salar Oğullarından İbrahim b. Merzuban'ın ölümünden sonra Azerbaycan'ın tamamını ele geçirerek Revvâdîler Devleti'nin resmen kurucusu olmuştur⁴⁷⁸. Ebu'l-Heyca, Azerbaycan'ı aldıktan sonra Ebu Dulaf eş-Şeybani'nin topraklarına saldırmış fakat yenilerek esir alınmıştır. Divin şehri de dahil olmak üzere almış olduğu yerleri Ebu Dulaf eş-Şeybani'ye bırakmak zorunda kalmıştır (987)⁴⁷⁹. Bagratuni kralı II. Simpat döneminde rakibi olan Kars kralı Muşeg, Simpat'a karşı Ebu'l-Heyca'dan yardım istemiştir. Bir süre sonra da Vanant'a (Kars) bir akın düzenleyen Heyca burada bulunan Horomots Manastırı'nı yakmıştır. Ermenilerden ödememiş oldukları vergileri talep etmiş, Ani Bagratuni kralı II. Simpat, onun isteklerini hemen yerine getirmiştir⁴⁸⁰. Vasburagan (Van) Ermenileri üzerine yaptığı seferde ölen Ebu'l-Heyca'nın yerine oğlu Mamlan geçmiştir (988). Mamlan , 996'da isyan eden kardeşini yenerek Müslüman halkı Ermeni ve Gürcü saldırılarına karşı korumuştur. Ermeniye'ye karşı iki sefer düzenlemiştir. Ermeni patriği Haçik-Arşaguni aracılığıyla Vasburagan (Van) Ermenileri ve Ani kralı II. Simpat ile bir anlaşma imzalamıştır⁴⁸¹. 992-993'te Malazgirt'i Gürcü Küropalatesi Dayklı Tavit'in almasının ardından Ermeni ve Gürcü orduları karşısında ağır bir yenilgi alarak 1001 yılında vefat etmiştir. Ebu'l-Heyca'nın yerine oğlu Ebu Nasr geçmiş onun 1025'de ölümünün ardından yerine kardeşi Ebu Mansur Vahsudan geçmiştir⁴⁸². Bu dönemde ilk Oğuz muhacereti başlamış ve 1029 yılında bölgeye gelen 2.000 çadırılık Oğuz halkı Vahsudan'ın ordusuna katılmıştır. 1038 yılında ikinci bir Oğuz muhacereti başlayınca Oğuzlar, Ermenilere karşı yaptıkları saldırılarla birlikte Vahsudan'ın da topraklarına saldırmışlardır. Vahsudan ise Ebu'l-Heyca b. Rebibûddeve ile anlaşarak Oğuzların üzerine yürümüş ve bir kısmını Hamedan ve Rey⁴⁸³'e (Tahran) sürmüştür. 1041'de ise

⁴⁷⁷Bedirhan,a.g.e,s.71;Mehmetov,a.g.e,s.238;Biçer,a.g.m,s.176;Tomar,a.g.mad.,s.36.

⁴⁷⁸Bedirhan,a.g.e,aynı yer;Mehmedov,a.g.e,s.240;Tomar,a.g.mad.,aynı yer.

⁴⁷⁹Erol Kürkçüoğlu, *Nahçıvan Tarihi (V-XV. Yüzyıllarda)*, Erzurum 2007,s.43;Tomar,a.g.mad.,aynı yer.

⁴⁸⁰Bedirhan,a.g.e,s.72;Grousset,a.g.e,s.498;Kürkçüoğlu,a.g.e,aynı yer;Mehmetov,a.g.e,s.240;Tomar,a.g.mad.,aynı yer.

⁴⁸¹Kürkçüoğlu,a.g.e,aynı yer;Mehmetov,a.g.e,aynı yer ;Tomar,a.g.mad.,aynı yer.

⁴⁸²Bedirhan,a.g.e,s.72;Mehmetov,a.g.e,aynı yer;Tomar,a.g.mad,aynı yer.

⁴⁸³Rey: İran, Tahran bölgesi . Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.280.

bir kısım Oğuz liderini bir ziyafette öldürmüştür. Bu olaydan sonra Oğuzlar, Musul⁴⁸⁴'a göç etmiştir. Vahsudan, ertesi yıl Rey'den (Tahran) İbrahim Yınal tarafından sürülen ve bölgeye gelen Oğuzları uzaklaştırmıştır⁴⁸⁵. 1054-1055 yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Azerbaycan'a hareket ederek Tebriz'e girmiştir. Tebriz'e hakim olan Ebu Mansur Vahsudan, Tuğrul Bey'e tabi olmuş, adına hutbe okutmuş ve para kestirmiştir. Ona çok sayıda hediyeler sunarak gönlünü almış ve kendi oğlunu yanına rehin vermiştir. Bu olaydan birkaç sene sonra da Vahsudan vefat etmiştir⁴⁸⁶. Tuğrul Bey, onun oğlu Mamlan'ı Azerbaycan hakimi olarak onaylamıştır. Ancak bu olaydan birkaç sene sonra 1060 yılında Tuğrul Bey'in Tebriz'i kuşatmaya aldığı ancak yapılan anlaşma sonucunda kuşatmayı kaldırıp yıllık verginin bir kısmı ile Mamlan'ın oğlunu rehin olarak alıp geri döndüğü bilinmektedir⁴⁸⁷. 1065 yılında Sultan Alp Arslan, Tebriz'e gelerek Mamlan'ın idaresine son vermiş ve buraya bir Selçuklu emiri atamıştır. Alp Arslan, Malazgirt zaferinden dönerken 1071 yılında Mamlan'ın çocuklarını da yakalayıp beraberinde götürmüş ve böylece Revvâdîler Devleti'ne son vermiştir⁴⁸⁸.

4) ŞEDDÂDÎLER (951-1175)

951-1175 yılları arasında Arrân ve Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerinde hüküm süren bir devlettir. Abbasilerin zayıflamasından sonra ortaya çıkan mahalli hanedanlardan biri olup bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tur⁴⁸⁹. Şeddâdîlerin menşei oldukça tartışmalı olup daha çok hanedanın Kürt asıllı olduğu söylenmektedir⁴⁹⁰. X. Yüzyılda Salar Merbuzan'ın Büveyhiler'e karşı mağlup olması Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde mahalli yöneticilerin bağımsız hareket etmelerine yol açmıştır. Muhammed b. Şeddâd, bu durumdan yararlanarak Divin'i ele geçirmiş ve Şeddâdîler hanedanını kurmuştur (951)⁴⁹¹. Buna karşı Musafiri

⁴⁸⁴Musul: Doğu'da İran, kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda Halep vilayetleri ve Zûr sancağı ile çevrelenmiştir. Cezire ve Irak topraklarını birbirine bağladığı için "el-Mevsilü", ulaşılan yer denmiştir. Bkz. Remzi Kılıç, "Kerkük ve Musul'un Tarihi Coğrafyası", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, Sa.1, Niğde 2010, s.1859.

⁴⁸⁵Tomar, a.g.mad., s.36.

⁴⁸⁶Bedirhan, a.g.e., s.72; Mehmetov, a.g.e., s.240-241; Tomar, a.g.mad., aynı yer.

⁴⁸⁷Mehmetov, a.g.e., s.241.

⁴⁸⁸Mehmetov, a.g.e., aynı yer; Tomar, a.g.mad., s.37.

⁴⁸⁹Adnan Demircan-Mehmet Akbaş, *Kürtler*, İstanbul 2015, s.157; Nevzat Keleş, "Şeddâdîler Devrinde İlim ve Kültür Hayatına Tesir Eden Şair ve Âlimler", *Journal History Schooll (JOHS)*, Sa.24, Aralık 2015, s.1; Gülay Ögün Bezer, "Şeddâdîler" mad., *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2008, s.409; Bedirhan, a.g.e., s.73; Mehmetov, a.g.e., s.236.

⁴⁹⁰Bedirhan, a.g.e., s.73; Demircan-Akbaş, a.g.e., aynı yer; Mehmetov, a.g.e., s.233-234; Keleş, a.g.m., s.1; Bezer, a.g.mad., aynı yer.

⁴⁹¹Bedirhan, a.g.e., s.73-74; Demircan-Akbaş, a.g.e., s.157; Mehmetov, a.g.e., s.236; Bezer, a.g.mad., s.409.

hükümdarı Merbuzan'ın oğlu İbrahim Divin'e bir ordu göndermiş ve içerisinde Ermenilerin de bulunduğu gayrimüslim unsurlardan oluşan orduyu Muhammed b. Şeddâd geri püskürtmüştür. Muhammed , Divin civarında bir kale inşa ettirerek ailesini buraya taşımıştır. Divin'e tekrar gelen İbrahim b. Merbuzan'ın ordusuna karşı başarı sağlamış fakat kaledeki askerlerin ihaneti yüzünden Van yöresinde hüküm süren Ermeni Vasburagan Prensiği'ne iltica etmek zorunda kalmış ve 955'de ölmüştür⁴⁹². Muhammed b. Şeddâd ölünce geride Ebu'l-Hasan Ali el-Leşkeri, Merbuzan ve Fazl adında üç evlat bırakmıştır. Bunlardan Leşkeri ailenin başına geçip Divin'i ele geçirmek için fırsat kollamıştır. Daha sonra kardeşleri Merbuzan ve Fazl ile birlikte Parisos'da (Doğu Karabağ) hüküm süren Ermeni Grigor'un hizmetine girerek Sotk⁴⁹³ ve Şamiram'ı almışlar karşılığında ise annelerini rehin olarak bırakmışlardır⁴⁹⁴. Kardeşlerinden ayrılan Fazl ise Gence⁴⁹⁵'ye gelmiş ve Gence hakimi Ali et-Tazi tarafından saygı ile karşılanmıştır. Fazl, Gence şehrinin savunmasında görevli birliklerin başında bulunmuş ve Gence'ye saldıran Siyavurdîler'i mağlup etmiştir. Fazl'ın Gence'de yükselen itibarı, ağabeyi Leşkeri'yi buraya davet etmesi ve şehirdeki Salar Oğullarına bağlı el-Aziz adlı komutanı öldürerek yerine geçmesiyle neticelenmiştir. Böylece, Divin'den sonra 971 yılında Şeddadiler Gence'de hakimiyet kurmuşlardır⁴⁹⁶. 978'de Ali el-Leşkeri'nin ölmesinin ardından yerine kardeşi Merbuzan geçmiştir. Merbuzan'ın 982-983'de Şirvanşah'a yenilip Berzea'yı kaybetmesi itibarının sarsılmasına neden olmuştur. Kardeşi Fazl, bir av sırasında Merbuzan'ı öldürerek yönetimi ele geçirmiştir (985)⁴⁹⁷. Ardından Berzea'yı geri almış ve daha sonra Gürcü topraklarına yürüyerek ağır bir yenilgiye uğramıştır. Fazl, Heret'i (Tiflis'in doğusunda) istila edince Gürcü kralı III. Pakarat ve Ani Ermeni kralı I. Gagik ile anlaşarak Şemşür'ü (Gence'nin kuzeybatısı) kuşatarak onu barışa zorlamıştır. 1003 yılında Parissos kralı Grigor'un ölümünden sonra başa geçen Philip'i davet ederek zincire vurdurmuştur. Şaşvaş⁴⁹⁸ ve Sotk'u topraklarına katıp 1022'de Ermenilerden aldığı Divin'i oğlu Ebu'l-Esvâr'a vermiştir.

⁴⁹²Bedirhan,a.g.e,s.74;Demircan-Akbaş,a.g.e,s.157-158;Mehmetov,a.g.e,aynı yer ;Bezer,a.g.mad,aynı yer.

⁴⁹³Sotk: Sevan Gölü (Gökçe Göl) ile Nahçıvan arasında yer alan Sünik'in 12 eyaletlerinden biridir. Bkz. Köse,a.g.e,s.89.

⁴⁹⁴Demircan-Akbaş,a.g.e,s.158;Mehmetov,a.g.e,s.236;Bezer,a.g.mad,s.409.

⁴⁹⁵Gence: Azerbaycan'ın, Bakü'den sonra ikinci büyük şehri Bakü'nün 363 km. batısında Küçük Kafkasya Dağları'nın kuzeydoğu eteğinde, Kür Nehri'nin sağ kollarından Gence Çayı'nın her iki kıyısında Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde yer almaktadır. Bkz. Oktay Efendizâde , "Gence" mad., *DİA* ,XIV, İstanbul 1996,s.17.

⁴⁹⁶Demircan-Akbaş,a.g.e,s.157-158;Mehmetov,a.g.e,s.236-237;Bezer,a.g.mad,s.409.

⁴⁹⁷Demircan-Akbaş,a.g.e,s.159 ;Mehmetov,a.g.e,s.237;Bezer,a.g.mad,aynı yer.

⁴⁹⁸Şaşvaş: Sünik vilayetinde Şalat köyü yakınında bir kaledir. Yukarı Karabağ'ın Zegezûr beldesindeki, Bergüşad ırmağının yukarısında, Vayazûr kalesinin yukarı kısmındadır. Bkz. Elnur Nesirov,a.g.m,s.418.

Gürcistan'a düzenlediği bir seferden dönerken Gürcü kralı ile müttefiklerinin baskınına uğrayan Fazl, aldığı bütün ganimetlerin yanı sıra 10.000 askerini kaybetmiş ve bir yıl sonra da vefat etmiştir⁴⁹⁹. Yerine oğlu Ebu'l-Feth Musa b. Fazl geçmiş fakat 1034 yılında oğlu Ebu'l-Hasan, II. Ali Leşkeri tarafından öldürülmüştür⁵⁰⁰. Orta Asya'dan batıya doğru başlayan göçler sebebiyle bölgede asayişin bozulduğu bu dönemde Revvâdî emiri Vahsudan'ın hizmetindeki Oğuzlar, Şeddâdî topraklarına akınlar düzenlemişlerdir. II. Ali el-Leşkeri bu saldırılara karşı Vahsudan ile iyi ilişkiler kurarak tehlikeyi önlemek istemiş fakat daha sonraki dönemde Ermenilere karşı yürüttüğü siyasetin sonucu olarak bir taraftan Bizans'ın diğer taraftan Oğuzlar'ın baskısına maruz kalmıştır⁵⁰¹. Şeddâdîler, bölgede Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla hedef haline gelmişlerdir. 1046-1047 yıllarında Gence, Selçuklu Meliki Kutalmış b. Arslan Yabgu tarafından bir buçuk yıl boyunca kuşatılmış daha sonra Bizans ordularının yaklaşması yüzünden kuşatma kaldırılmıştır. Bizans İmparatorunu bir kurtarıcı gibi karşılayan II. Ali el-Leşkeri, Bizans'a tabi olup oğlu Ardeşir'i İmparatora rehin olarak vermiştir⁵⁰². II. Ali el-Leşkeri'nin 1049'da ölümünün ardından yerine geçen küçük oğlu Ebu Mansûr Anûşirvan iki ay tahtta kalmış ardından Fazl'ın oğlu Ebu'l-Esvâr Şâvur, Şeddâdîler'in başına geçmiştir⁵⁰³. Ebu'l-Esvâr, Ermeni Daşir (Borçalı suyunun batısı) ve Lori (Ağsıdev) Kralı Tavit Anhoğın'ın kız kardeşiyle evlenmiş fakat Ermeniler ondan oldukça çekinmişlerdir. Ebu'l-Esvâr, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'un Ani üzerine düzenlediği sefere destek vermiş ve bu durumdan faydalanarak bazı toprakları ele geçirmiştir. İmparator bu toprakların iadesini isteyince onun talebini reddedip üzerine gönderilen orduyu yenilgiye uğratmıştır. İmparator baskısı ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve Ebu'l-Esvâr, Divin'e çekilmek zorunda kalmıştır⁵⁰⁴. 1054 yılında Tuğrul Bey, Revvâdîler'i kendine tabi kıldıktan sonra Gence önlerine gelince Ebu'l-Esvâr kendisine itaat etmek zorunda kalmış ve bağlılığının gereği olarak Selçukluların, Ermeniler ve Doğu Anadolu'ya yaptıkları akınlara katılmıştır⁵⁰⁵. 1067'de Gence'de vefat eden Ebu'l-Esvâr Şâvur'un: Fazl, Aşot, İskender, Menûçehr, Merbuzan ve bir de kız çocuğu vardır. Kendinden

⁴⁹⁹Demircan-Akbaş,a.g.e,s.159-160-161;Mehmetov,a.g.e, s.237;Bezer,a.g.mad,s.409.

⁵⁰⁰ Bedirhan,a.g.e,s.75;Demircan-Akbaş,a.g.e,s.161;Mehmetov,a.g.e,s. 237.

⁵⁰¹Demircan-Akbaş,a.g.e,s.161-162;Mehmetov,a.g.e,s.237;Bezer,a.g.mad,s.409.

⁵⁰²Demircan- Akbaş,a.g.e,s.162 ;Bezer,a.g.mad,aynı yer.

⁵⁰³Bedirhan,a.g.e,s.75;Demircan-Akbaş,a.g.e,s.162;Mehmetov,a.g.e,s.237;Bezer,a.g.mad,aynı yer.

⁵⁰⁴Demircan-Akbaş,a.g.e,s.163;Bezer,a.g.mad,s.409-410.

⁵⁰⁵Vügar Samedov, " XI.Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan Şeddâdî Devletinin Büyük Selçuklu Devleti İle Siyasi İlişkileri", *Erciyes Fikir ve Sanat Dergisi* ,Sa.452,Kayseri 2015,s.3;Bedirhan,a.g.e,s.75;Demircan-Akbaş,a.g.e,s.163-164;Mehmetov,a.g.e,s.237,Bezer,a.g.mad,s.410.

sonra Gence'de oğlu Fazl'ın başa geçmesini vasiyet etmiştir⁵⁰⁶. 1064'te Ani'yi fetheden Sultan Alparslan, şehrin idaresini Ebu'l-Esvâr'ın oğlu Ebû Şücâ Menûçehr'e verdikten sonra burada Şeddâdîler'in Ani kolunu temsil etmiştir. Kars'ı topraklarına katarak yaklaşmakta olan Bizans ordusuna karşı fetih sırasında tahrip olan surları tahkim etmiştir. Menûçehr, Selçuklular'ın vassalı sıfatıyla Ani'de 54 yıl hüküm sürmüştür⁵⁰⁷.

⁵⁰⁶Demircan-Akbaş,a.g.e,s.165.

⁵⁰⁷Bedirhan,a.g.e,s.76;Demircan-Akbaş,a.g.e,s.166-177;Mehmetov,a.g.e,s.238.

II.BÖLÜM

ERMENİ BİZANS İLİŞKİLERİ

A) ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

B) BÜYÜK AŞOT (I. AŞOT) DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

771-772 Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt) Muharebesi ile Ermeniyye’de Mamikonyan sülalesinin sona ermesinden sonra Bagratuni sülalesinin yıldızı parlamıştır. Bu savaştan sonra Aşot Misager’in “Misager/Et-Yiyen” Bagratuniler’in başına geçtiği görülmektedir. Onun ölümünden sonra da oğlu Simpat Aplapas onun yerine geçmiştir. Simpat Aplapas’dan sonra ise I. Aşot (Büyük Aşot) babasının yerine geçmiştir. Abbasi halifesi El-Mustain, 862’de I. Aşot’u bütün Ermenilerin nakharar ve işkhanların işkhanı tayin edip kraliyet tacı göndererek hilat giydirmiştir⁵⁰⁸. I. Aşot, Divin’deki Müslüman valiye bağlı olarak uzun süre bölgede Ermeni toplumunun idaresini yürütmüştür. Bu Ermeni prensi, ılımlı gidişatıyla beğeni toplamıştır. Abbasi halifeliği ile münasebetlerini istenilen şekilde sürdürmesinden ve bölgede karışıklığa meydan vermemesinden dolayı 882-883 yılında da Halife El-Mutemid tarafından “kral” unvanı verilerek ödüllendirilmiş ve kendisine Ani’de taç giydirilmiştir⁵⁰⁹. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu’nda ise I. Basileios (867-886) hüküm sürmekteydi. I. Basileios, tahta çıktıktan hemen sonra Doğu Anadolu’ya yönelmiş ve bu bölgede kuvvetli bir Bizans hakimiyeti oluşturmak istemiştir. Abbasi Halifesi’nin bu tutumu karşısında Ermeniler ile münasebetlerini kesmemek ve onlar üzerinde söz sahibi olmak düşüncesiyle Bizans İmparatoru I. Basileios da 885’de I. Aşot’a bir kraliyet tacı göndermiş ve “kral” unvanı vermiştir⁵¹⁰. Bizans İmparatoru, Abbasi Halifeliği’nin aleyhine olacak şekilde Ermeniler’i kendi müttefiki yapmanın yollarını aramış ve bu amaçla I. Aşot’a kraliyet tacının yanında Konstantinopolis patriği Photios ile birlikte bir mektup göndermiştir. İmparator, I. Aşot’a sevgili oğlum diye seslenerek ve Ermeni Krallığı’nın onun özel müttefiki olacağını Bizans İmparatorluğu’nun her yerinde karara bağlayarak Kral I. Aşot ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır⁵¹¹. Gerçekte ise Bizans İmparatorluğu, o güne kadar hiçbir Ermeni sülalesinin başında bulunan kişiye taç giydirerek hakimiyetini tanımamıştır. Bu durumda Ermeni kralı olan I. Aşot (Büyük Aşot), Bizans’a karşı

⁵⁰⁸Ersan,a.g.e,s.3;İpek,a.g.e,s.77-78;Özmenli,a.g.t,s. 89;Sağır,a.g.m,s.190.

⁵⁰⁹Grousset,a.g.e,s.394;Ersan,a .g.e,aynı yer ;Kırzioğlu,a.g.e,s.263;İpek,a.g.e,s.78;Yıldız , “Muhammed el-Afşin”, s.118 ;İpek , “Ermeni İsyancıları”,s.38.

⁵¹⁰Grousset,a.g.e, s.374 ;Ersan, a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,s.263-264 ;İpek,a.g.e,aynı yer; İpek, “Ermeni İsyancıları”, s.38.

⁵¹¹Kırzioğlu,a.g.e,s.263;İpek,a.g.e,s.79;İpek, “Ermeni İsyancıları”,s.38.

Abbasiler, Abbasiler'e karşı ise Bizans'a kendini kabul ettirerek "kral" unvanını almış ve hakim olduğu bölgelerde denge siyaseti izleyerek Bagratuni Krallığı'nın başına geçmiştir.

C) I. SİMPAT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

I. Aşot, 890 yılında Tsieği-Abaraj⁵¹² kayalığından düşerek öldüğünde Bagratuni Krallığı'nın başına büyük oğlu I. Simpat geçmiştir⁵¹³. I. Simpat, amcası Isbarabed Aşot ile mücadele ettikten sonra babasının hakimiyet kurduğu topraklarda kendisini kabul ettirmiştir. 892'de Abbasi Halifesi'ne elçi göndererek krallığının onaylanmasını rica etmiştir. Onun bu hareketinden memnun kalan Halife el-Mutemid'in emri üzerine Azerbaycan valisi Sâcoğlu Muhammed el-Afşin ona taç giydirmiştir. I. Simpat, hilafete karşı iyi görünerek krallığının tasdiki için Yerazkavorks'da (Arasoğlu/Arazoğlu köyü) taçlandırılmıştır⁵¹⁴. Ermeni Kralı, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nu da ihmal etmemiş ve 893'te IV. Leon'a bir elçi yollayarak babası I. Aşot zamanında yapılan ittifak ve dostluğun yenilenmesini istemiştir⁵¹⁵. Bizans İmparatoru da buna cevaben değerli süs eşyaları, entariler, giysiler, altın kaplamalı kemerler hediye etmiştir. IV. Leon, I. Simpat'a "Sevgili oğlum" diye seslenerek ittifak ve dostluğu konusunda teminat vermiştir. Böylece I. Simpat ile Bizans İmparatorluğu arasında görünürde ticarî gerçekte ise siyasî bir anlaşma yeniden imzalanmış oluyordu⁵¹⁶. Bununla birlikte I. Simpat'ın Bizans'a yönelmesi ve ittifak anlaşması yapması Ermeniye'deki gelişmeleri takip eden Azerbaycan emiri Muhammed el-Afşin'in gözünden kaçmamıştır. Bunun üzerine Muhammed el-Afşin, Ermeniye sınırına kadar ilerlemiş I. Simpat da 30.000 kişilik bir orduyla Azerbaycan sınırına ulaşmıştır. Her iki ordu da Azerbaycan sınırındaki Radogk (Ordubat) Nahiyesinde karşılaşmışlardır. Ancak bu karşılaşma savaşı göze alamayan Simpat'ın teklifiyle barış ve anlaşmayla sonuçlanmıştır⁵¹⁷.

⁵¹²Tsieği-Abaraj: Kars/Kağızman yolu üzerinde ve Kars Çayı yanındaki Çivilî Kaya. Bkz. Kırzioğlu, a.g.e, s.265-266.

⁵¹³Grousset, a.g.e, s.376; Kırzioğlu, a.g.e, s.266; Köse, a.g.e, s.153-154; Ersan, a.g.e, s.3; İpek, "Müslüman Türk Hâkimiyeti", s.166.

⁵¹⁴Kırzioğlu, a.g.e, s.266; Ersan, a.g.e, s.3-4; Köse, a.g.e, s.156; İpek, a.g.e, s.84; İpek, "Müslüman Türk Hâkimiyeti", s.166; İpek, "Sâcoğulları-Ermeni Münasebetleri", s.84; Yıldız, "Muhammed el-Afşin", s.119.

⁵¹⁵Ersan, a.g.e, s.4; Köse, a.g.e, s.158; Kırzioğlu, a.g.e, s.266; İpek, a.g.e, s.85; Uras, a.g.e, s.74; Yıldız, "Muhammed el-Afşin" , aynı yer; İpek, "Müslüman Türk Hâkimiyeti", aynı yer.

⁵¹⁶Grousset, a.g.e, s.378; Ersan, a.g.e, aynı yer; İpek, a.g.e, aynı yer; İpek, "Müslüman Türk Hâkimiyeti", s.166 ; Yıldız, "Sâcoğulları", s.119.

⁵¹⁷Grousset, a.g.e, s.378-379 ; Köse, a.g.e, s.162; Kırzioğlu, a.g.e, s.267; İpek, a.g.e, s.86; İpek, "Müslüman Türk Hâkimiyeti", s.166.

D) II. AŞOT (DEMİR AŞOT) DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

1) BİZANS İMPARATORU KOSTANTİNOS PORPHYROGENETOS'UN ERMENİ PATRİĞİ V. HOVHANNES'E GÖNDERDİĞİ MEKTUP

I. Simpat'tan sonra yerine 915'de II. Aşot Yergat (Demir Aşot), Ani tahtına geçmiştir⁵¹⁸. II. Aşot tahta geçtikten sonra babası dönemindeki hataları düzeltmeye çalışmış ve bütün Ermenileri etrafında toplamıştır. Kardeşi Apas yardımıyla Müslümanların elinde bulunan Bagrevant (Yukarı Murat/Eleşkirt), Arşarunik (Kağızmanderesi ve Diğor), Şirak (Şüregel) ve Kukark (Gogaren /Kolp Deresi) eyaletlerini almıştır⁵¹⁹. Babası zamanında bozulan Gürcü-Ermeni ilişkilerini düzeltmeye çalışmış ayrıca Gürcistan Küropalates'i II. Adarnese ile de ittifak kurmuştur⁵²⁰. Ermeniye'nin içinde bulunduğu bu karışık durum Bizans İmparatorluğu'nun da dikkatini çekmiştir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun başında Konstantinos Porphyrogenetos bulunmaktaydı. Fakat Konstantinos Porphyrogenetos, henüz küçük yaşta olduğu için Bizans İmparatorluğu'nda belirleyici bir nüfusu olan Konstantinopolis patriği Nikolaos Mystikos, dönemin Ermeni patriği V. Hovhannes'e 918 yılında bir mektup yazmıştır⁵²¹. İstanbul patriği Nikolaos, Ermeni patriği Hovhannes'e yazdığı mektupta, İmparator'un Ermeniler'e yardımcı kuvvetler göndereceğini ancak bu kuvvetler gelmeden önce bütün Ermeni işhank ve nakhararların, Gürcistan kralının ve Abhaz ileri gelenlerinin Müslümanlar'a karşı birleşmelerini ve bunu sağlamak için de patriğin harekete geçerek Ermeni asilzadeleri ve bölgenin diğer Hıristiyan ileri gelen şahsiyetleri ile temasa geçmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir⁵²². Bu durum karşısında Ermeni patriği Hovhannes, Bizans İmparatorluğu'nun bu çağrısına günümüze kalmış bir mektupla şu şekilde cevap vermiştir: *“Yüce ve kudretli İmparator yardımımıza koşmak üzere kuvvetlerini hazırladığı için Tanrıya şükürler olsun. Biz yüzüstü bırakıldık. Bizim intikamımızı almanız lazım. Bizi kurtarmanız lazım. Bizim için en güvenilir ve en uygunu bu olduğu için Tanrının askeri İsa Mesih'in taç giydirdiği Roma İmparatoru ile ittifak kurmayı istiyoruz. Bunu arzu etmeyenler İsa Efendimizin sürüsünden çıksınlar. Gene bu yüzden isteklerinize itaat ediyoruz ve daima*

⁵¹⁸Ersan,a.g.e,s.4;Kırzioğlu,a.g.e,s.276;Köse,a.g.e,s.255;İpek,a.g.e,s.106;Yıldız,“Ebu'l Kasım Yusuf”,s.45.

⁵¹⁹Grousset,a.g.e,s.435;Kırzioğlu,a.g.e,s.279;İpek, “Müslüman Türk Hâkimiyeti”,s.170;Yıldız, “Ebu'l Kasım Yusuf” ,s.45-46.

⁵²⁰Grousset,a.g.e,aynı yer ;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer ;Köse,a.g.e,s.260;Sağır,a.g.m,s.191-192.

⁵²¹Grousset,a.g.e,s.436;Kırzioğlu,a.g.e,s.277;Yıldız,“Ebu'l Kasım Yusuf”,s.46.

⁵²²Grousset,a.g.e,s.436;Kırzioğlu,a.g.e,s.277;Köse,a.g.e,s.257;Sağır,a.g.m,s.19;Yıldız, “Ebu'l Kasım Yusuf”,s.46-47.

*edeceğiz*⁵²³. Ermeni patriği Hovhannes'in bu mektupla Bizans İmparatorluğu'nun ittifakını onayladığı görülmektedir. Ermenilerin içinde bulunduğu durumu trajik bir dille tasvir eden patrik, Bizans İmparatorluğu'na daima itaat edeceklerini ve Bizans ittifakına kesin olarak katılacaklarını dile getirmiş ve Ermenilerin kurtuluş ümidini Bizans'ın yardımına bağlamıştır.

Patrik V. Hovhannes'in bu mektubu Bizans İmparatorluğu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. II. Aşot'a, Theodoros Basilikos adında bir elçi ile sayısız hediyeler ile bir ittifak ve dostluk antlaşması yollanmıştır. Theodoros ilk önce Daron'da (Muş) bulunan patrik V. Hovhannes'in yanına gitmiş ve oradan da II. Aşot'un huzuruna çıkarak kral ve patriği, Konstantinopolis'e davet etmiştir⁵²⁴. Patrik V. Hovhannes, mektubunda dile getirdiği gibi bu ittifakın kararlı bir taraftarı olduğu halde Bizans İmparatorluğu sarayına gidince Khalkedoncu (Ortodoks) Kristolojiyi benimsemeye mecbur edileceğinden korkarak Daron'dan (Muş) Tercan⁵²⁵'a gitmiştir⁵²⁶. Bagratuni Kralı II. Aşot ise 921'de Konstantinopolis'e gitmiştir. II. Aşot, Konstantinopolis'e gittiğinde büyük bir ayrıcalık ve saygı görerek büyük bir debdebeyle karşılanmıştır. İmparator ona süslü entariler vermiş ve altından kemerler takmıştır. Kendisiyle beraber gelen Ermeni nakhararları da şeref nişanlarıyla donatılmıştır⁵²⁷. II. Aşot'un, Konstantinopolis Sarayı'nda kaldığı sürece önemli müzakereler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bizans İmparatoru ile Ermeni Kralı arasında yapılacak ittifakta, Ermenileri Müslüman hakimiyetinden kurtarmak ve bu arada da İslâm devletine karşı saldırgan bir siyaset takip etmekte olan Bizans İmparatorluğu'na bazı yeni fırsatlar sağlamak hedef alınmış olmalıdır.

II. Aşot, Konstantinopolis Sarayı'nda bulunduğu sırada bu durumdan istifade etmek isteyen Vasburagan (Van) kralı Haçik-Gagik Nahçıvan'ın güneydoğusuna saldırmıştır. Diğer taraftan Halife Muktedir'e karşı ayaklanmış olan Emir Yusuf'un (Yusuf b. Ebu's-Sâc) hapse atılmasından dolayı Yusuf'un kuvvetleri Ermeniyeye saldırmıştır. Ayrıca II. Aşot'un amcası Şabuh'un oğlu olan kuzeni Isbarabed Aşot da isyan etmiştir. Bu haberleri alan II.

⁵²³Grousset,a.g.e,s.437; Köse,a.g.e,s.261;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.48.

⁵²⁴Ersan,a.g.e,s.4;Grousset,a.g.e,s.437-438;Kırzioğlu,a.g.e,s.277;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.47;Sağır,a.g.m, s.193.

⁵²⁵Tercan: Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat kıyısında, Garin'in (Erzurum) batısında yer almaktadır. Bkz. Grousset,a.g.e,s.438.

⁵²⁶Grousset,a.g.e,s.438;Kırzioğlu,a.g.e,s.277;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.47.

⁵²⁷Grousset,a.g.e,s.438;Kırzioğlu,a.g.e,s.278;İpek,a.g.e,s.109;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf",s.49.

Aşot, Konstantinopolis'ten Ermeniyye'ye dönmek zorunda kalmıştır. Bizans İmparatoru Konstantinos Porphyrogenetos, II. Aşot'a Ermeniyye'de huzuru sağlaması için yardımcı kuvvetler vermiştir. II. Aşot bu güç gösterisi sayesinde Konstantinopolis'den Ermeniyye'ye dönerken Goğp'ta (Tuzluca/Kulp/ Kolp kasabası) kısa bir direnişle karşılaşmış ve yanına verilen Bizans kuvvetleriyle şehre saldırıp Bizans'a teslim etmiştir⁵²⁸.

E) KRAL APAS DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

Kral Apas, ağabeyi II. Aşot Yergat'dan sonra 929-930'da tahta çıkmıştır⁵²⁹. Bu dönemde Kral Apas siyasetle çok fazla ilgilenmediğinden Ermeni topraklarına yapılmış birkaç akının püskürtülmesinden başka önemli bir faaliyeti bulunmamaktadır. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun başında Konstantinos Porphyrogenetos (913-959) ve İmparator II. Romanos Lekapenos (919-944) bulunmaktadır. Kral Apas döneminde Bizans İmparatorluğu'nda, Ermeni asıllı komutanlar önemli görevlere getirilmiştir. Bu komutanlar arasında İoannes Kurkuas, Theophilos Kurkuas ve bir diğer Ermeni askeri komutan Mıleh (Melias) bulunmaktadır⁵³⁰. Bu komutanlar Abbasi devletinin parçalanması ve çökmesinden faydalanarak Bizans ile Ermeniyye arasındaki sınır eyaletlerini işgal ederek almışlardır. İoannes Kurkuas ve kardeşi Theophilos Kurkuas, 949'da Theodosiopolis'i (Garin/Erzurum) yedi aylık bir kuşatmadan sonra Müslüman Araplardan almışlardır. 934'te İoannes Kurkuas ve Mıleh, Melitene⁵³¹'yi (Malatya) yerel bir Müslüman emirin elinden almışlar ve Müslüman Arap nüfusunu da kovarak şehri harap etmişlerdir⁵³². 944-967 yılları arasında Halep emiri olan Hamdani hanedanından emir Seyfüddevle ile karşılaşmışlardır. Halep emiri ilk önce üstünlüğü ele geçirerek Kapadokya'daki Koloneia⁵³³'ya kadar akınlar düzenlemiştir. Ama Bizanslılar daha sonra toparlanarak Miyafarikin⁵³⁴ (Martyropolis⁵³⁵/Silvan) yönünde ilerlemiş ve 944'te İoannes Kurkuas, Edessa⁵³⁶'ya (Urfa) girerek şehri tahrip etmiştir⁵³⁷. 949'da İoannes Kurkuas, Maraş şehrini

⁵²⁸Grousset,a.g.e,s.439;Kırzioğlu,a.g.e,s.278;Köse,a.g.e,s.290;İpek,a.g.e,s.109;Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf", s.49.

⁵²⁹Bournoutian,a.g.e,s.97;Kırzioğlu,a.g.e,s.2264-265;Köse,a.g.e,s.347;Sağır,a.g.m,s.193.

⁵³⁰Grousset,a.g.e,s.467-468;Honigmann,a.g.e,s.79.

⁵³¹Melitene: Malatya. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.71.

⁵³²Honigmann,a.g.e,s.70-71;Kırzioğlu,a.g.e,s.283.

⁵³³Koloneia: Şebın Karahisar / Şarkı Karahisar. Bkz. Subaşı, "XI.Yüzyılda Tao Klarceti Bölgesi",s.715.

⁵³⁴Miyafarikin/Silvan: Diyarbakırın 84 km. doğusunda, Batman Çayı'nın kollarından Farkin Suyu'nun kenarında yer alan ve günümüzde Diyarbakır'a bağlı olan ilçe merkezidir. Bkz. Taşçı,a.g.t,s.77.

⁵³⁵Martyropolis: Miyafarikin /Silvan. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.93.

⁵³⁶Edessa: Urfa. Bkz. Grousset,a.g.e,s.484.

⁵³⁷Honigmann , a.g.e , s.84-85.

alarak surlarını yıkmıştır⁵³⁸. Bu dönemde Ermeni asıllı komutanların askeri birliklerin başına geçmesiyle Bizans İmparatorluğu, doğuda kaybettiği toprakları tekrar kazanmıştır. Ermeni toplumu Bizans İmparatorluğu'nda iki kısma ayrılmıştır. Büyük çoğunluğu İmparatorluk topraklarının doğusunda kalarak siyasî bağımsızlığını kazanmıştır. İkinci kısım ise çeşitli nedenlerle Bizans İmparatorluğu'nun sınır eyaletlerinde veya bu eyaletlere geçmiş azınlık, Bizans'a hizmet ederek Grek Ortodoksluğuna girmiştir. Bizans'ın hizmetindeki bu Ermeni komutanlarda, Khalkedoncu (Ortodoks) inancını benimseyip doğuda bulunan Gregoryan Ermenilerinden ayrılmışlardır⁵³⁹.

F) III. AŞOT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

Ermeni Kralı Apas'ın 952-953'te ölmesiyle yerine büyük oğlu III. Aşot geçmiştir⁵⁴⁰. III. Aşot, Muşeg'in kendisine karşı isyan etmesini önlemek için Kars (Vanand) şehrini vererek "kral" unvanıyla kardeşini tanımıştır⁵⁴¹. Yine aynı dönemde Bagratuni ailesinin küçük evladın soyundan gelen bir kol Bagrat Bagratuni tarafından Daron'da (Muş) kurulmuştur⁵⁴². 940 yılında Daron'un (Muş) başında bu koldan gelen Aşot hüküm sürmekteydi. 966-967'de öldüğünde oğulları Grigorios ve Pankratios bağımsızlıklarını korumayı becerememişlerdir ve 967'de Bizans İmparatorluğu Daron'u (Muş) zaptederek ilhak etmiştir ve burada askeri bir kumandanın otoritesi altında bir Bizans idari birliği oluşturulmuştur⁵⁴³. Böylece Bizans'ın doğudan Ermenileri ilhak etme politikası Daron'lu (Muş) bu kol ile başlamıştır.

1) İOANNES TZİMİSKES VE III. AŞOT

Bizans İmparatorluğu'nda 969'da Nikephoros Phokas'ın ölümünün ardından Konstantinopolis tahtına Ermeni asıllı bir komutan olan İoannes Tzimiskes çıkmıştır. Bu dönemde İmparatorluğun hizmetinde yine bir diğer Ermeni komutan olan Mıleh (Melias) vardır. 974'te İmparator İoannes Tzimiskes doğuda büyük bir akına girişmiştir⁵⁴⁴. İoannes Tzimiskes'in Ermeni sınırına kadar kuvvetleriyle gelmesi Ermeni prensleri ile Bizans İmparatorluğu arasında bir gerginlik dönemi yaşanmasına neden olmuştur. İmparator Tzimiskes'in bu bölgeye ne amaçla geldiğini

⁵³⁸Grousset,a.g.e.s.467-468.

⁵³⁹Grousset,a.g.e.s.468-469.

⁵⁴⁰Bournoutian,a.g.e.s.98;Urfalı Mateos,a.g.e.s.6-7;Kırzıoğlu,a.g.e.s.288;Ersan,a.g.e.s.5.

⁵⁴¹Ersan,a.g.e.s.5;Kırzıoğlu,a.g.e.s.289;Özmenli,a.g.t.s.111;Sağır,a.g.m.s.197.

⁵⁴²Grousset,a.g.e.s.484;Kırzıoğlu,a.g.e.s.289.

⁵⁴³Grousset ,a.g.e.s.483-484;Kırzıoğlu,a.g.e.s.289.

⁵⁴⁴Grousset,a.g.e.s.484;Kırzıoğlu,a.g.e.s.290;Demirkent,a.g.mad,s.236.

bilmeyen Ermeni prensleri Gaban kralı Filipe, Ağvan (Arran bölgesi) kralı Kurken, Kras kralı Apas, Vasburagan (Van) kralı Senekerim Hovhannes, Antzevatsik kralı Kurken, Bagratuni Kralı III. Aşot'un etrafında toplanmışlardır⁵⁴⁵. Böylece Ermeniler büyük bir tedirginlik içinde 80.000 kişilik bir orduyla Hark⁵⁴⁶ (Daron/Muş'un Bulanık İlçesi) bölgesinde karargah kurmuşlardır. Bizans İmparatoru tarafından gönderilen elçiler Ermenilerin durumunu İoannes Tzimiskes'e haber vermişlerdir. Ermeni prensleri tarafından da filozof Leon ile Cahan Nahiyesi beği Simpat Tornetsi, diğer bazı piskopos ve rahipler Bizanslı elçilerin arkasından giderek İoannes Tzimiskes ile Ermeni kralı III. Aşot arasında sulh ve dostluk antlaşması imzalamışlardır. Antlaşmaya göre, İoannes Tzimiskes, Bagratuni kralı III. Aşot'tan askeri kuvvet istemiştir. Aşot da İmparatora tam teçhizatlı 10.000 asker vermiş yine İmparatorun talebi üzerine yiyecek ve teminat da sağlamıştır. İmparator bundan sonra Ermeni rahibi Leon (Gevont) ile piskopos ve Simpat Tornetsi'yi Ermeni kralı Aşot'a iade etmiştir⁵⁴⁷. İmparator Tzimiskes, Ermeniler ile böylece anlaşmaya vardıktan sonra Bizans ordusunun başına geçerek ülkesinin sınırlarına doğru yürüyüşe geçmiştir. Doğu Fırat Vadisi'nden çıkarak yeni alınmış olan İmparatorluk eyaleti Daron'a (Muş) girmiş ve Muş'u ziyaret etmiştir. Burada konaklayan İoannes Tzimiskes, Ermeniler ile anlaşma yapmasına rağmen Urfalı Mateos'un belirttiğine göre Bizans ordusu bu bölgede Ermeniler tarafından hayli tedirgin edilmiştir. Bundan sonra Bizans İmparatoru İoannes Tzimiskes, III. Aşot'un verdiği kuvvetle birlikte Müslüman Araplara karşı savaşmak için Ermeni sınırlarından ayrılmıştır⁵⁴⁸.

G) II. SİMPAT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

Ermeni kralı III. Aşot, 977'de öldüğünde yerine oğlu II. Simpat, Ani'de taç giyerek tahta geçmiştir⁵⁴⁹. II. Simpat, tahta geçtikten sonra Kars kralı olan amcası Muşeg ile mücadele etmek zorunda kalmıştır⁵⁵⁰. Kardeşi Kurken de kendi mülkünde krallığını ilan etmiş ve ağabeyi II. Simpat da onu engellemek için hiçbir müdahalede bulunmamıştır⁵⁵¹. II. Simpat bu durumda oldukça zor durumda kalmış bir taraftan amcası ile mücadele ederken diğer taraftan ilk önce Kars

⁵⁴⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.20;Grousset,a.g.e,s.485;Kırzioğlu,a.g.e,s.290.

⁵⁴⁶Hark: Murat Çayı'nın orta mecrasında, Malazgirt ve Zernak arasında, Muş'un kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bugün Muş'a bağlı olan Bulanık İlçesidir. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.292.

⁵⁴⁷Urfalı Mateos,a.g.e,s.21-22;Grousset,a.g.e,s.485-486;Kırzioğlu,a.g.e,s.290-291.

⁵⁴⁸Urfalı Mateos,a.g.e,s.21-22.

⁵⁴⁹Grousset,a.g.e,s.489;Bournoutian,a.g.e,s.98;Kırzioğlu,a.g.e,s.291;Ersan,a.g.e,s.5.

⁵⁵⁰Bournoutian,a.g.e,s.98;Grousset,a.g.e,s.490;Kırzioğlu,a.g.e,s.294;Özmenli,a.g.t,s.114.

⁵⁵¹Bournoutian,a.g.e,aynı yer ;Grousset,a.g.e,s.496;Kırzioğlu,a.g.e,s.291-293.

ve daha sonra Divin'e akın düzenleyen Ebu'l Heyca Muhammed b. Hüseyin er-Revvâd ile de mücadele etmiştir. Bundan dolayı Bizans İmparatorluğuna karşı etkili bir politika geliştirememiştir. II. Simpat amcası Muşeg ve Ebu'l Heyca ile mücadele ederken Bizans İmparatoru II. Basileios da Sivas'daki Ermenileri, Makedonya'ya tehcir ettirmiştir.

1) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN TEHCİR (GÖÇ) POLİTİKASI

Ermeniler, Anadolu'nun Ani, Kars, Lori (Ağısdev), Vasburagan (Van) bölgelerinde küçük ve yarı bağımsız idareler oluşturmuşlardır. Bu Ermeni prenslikler başlangıçta Bizans İmparatorluğu'na bağlıydılar. Ermeniler, Bizans'a bağlı oldukları için belirli miktarda orduya asker göndermekle de mükelleftiler. Bizans İmparatorluğu kendine bağlı bu prenslere çeşitli unvanlar ve mevkîler vererek kontrol altında tutmaya çalışmıştır⁵⁵². Daha sonra ise toprakları ellerinden alınan Ermeni krallarına ilk önce teselli olarak çeşitli unvanlar verilmiş ve İmparatorluğun başka bölgelerine iskân edilmişlerdir⁵⁵³. Bizans İmparatoru II. Basileios, 1021'de Vasburagan Krallığı'na, IX. Konstantinos Monomakhos da 1045'de Ani Bagratuni Krallığı'na son vererek buradaki Ermenileri ilk önce Kapadokia'ya, Sivas'a ve Kayseri'ye daha sonra da Kilikya'ya zorunlu göçe tabii tutmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun Ermenileri tehcir (göç) politikası II. Basileios döneminden önce de görülmektedir. 578 yılında Tiberius'un hükümdarlığı döneminde 10.000 Ermeni ülkelerinden çıkarılarak İmparatorluğun başka bölgelerine yerleştirilmiştir⁵⁵⁴. Tiberius'dan sonra tahta çıkan Mavrikios, Ermenilerin tamamını ülkeden çıkarma amacı taşımıştır. 10.000'i aşkın Ermeni bu dönemde Kıbrıs'a sürülmüştür. Mavrikos'un Pers Kralına gönderdiği Ermeniler ile ilgili mektup şu şekildedir:

“Ermeniler sahtekâr ve asi bir millettir. Aramızda meskûn olup fesat kaynağıdır. Ben benimkileri Trakya'ya göndereceğim; sen de seninkileri Doğu'ya gönder. Eğer orada ölürlerse, sayısız düşman ölmüş olacak; tam tersi olursa, yani öldürürlerse, o zaman da sayısız düşman

⁵⁵²Akif Rençber, “Komnenos Hanedanı Döneminde Bizans'ın Kilikya Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, VI, Sa.3, Eylül 2017, s.2115.

⁵⁵³Rençber, a.g.m, aynı yer .

⁵⁵⁴Peter Charanis, “Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir”, çev. Mustafa Alican, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI, Sa.1, Temmuz 2011, s.261; Grousset, a.g.e, s.238-239.

öldüreceklerdir. Biz de barış içinde yaşayacağız. Fakat ülkelerinde kalırlarsa bize hiçbir zaman rahat vermeyecekler”⁵⁵⁵.

Bir diğer tehcir hareketi VIII. Yüzyılda V. Konstantin başa geçtiğinde (741-775) Maraş, Malatya ve Erzurum bölgelerinde bulunan binlerce Ermeni, Trakya’ya göç ettirilmiştir. 792’de Ermenilerden oluşan askeri bir birlik olan Armeniacların isyan etmesi ve ardından isyanın bastırılmasından sonra 10.000 kişilik bir Ermeni askeri birliği Sicilya’ya yerleştirilmiştir⁵⁵⁶. Böylece Bizans İmparatorluğu her dönemde Ermenileri buldukları yerlerden çıkararak başka bölgelere tehcir etmiştir. Bu uygulama Bizans İmparatorlarının sıkça başvurduğu bir politika olmuştur.

2)BİZANS İMPARATORLUĞU’NUN TEHCİR (GÖÇ) POLİTİKASININ SEBEPLERİ

Dini açıdan Bizans İmparatorluğu Grek-Ortodoks mezhebine mensup iken Ermeniler Gregoryan mezhebine mensuptur. Bizans İmparatorluğu her daim Ermeniler’e, Ortodoks inancını benimsemesi için baskı uygulamıştır. Ermenilerin bu baskıya direnmeleri karşısında Bizans İmparatorluğu bu kez daha acımasız uygulamalara başvurmuştur. Bizans İmparatorluğu ve Ermeniler arasında var olan Ortodoks-Gregoryan mücadelesinin kökeni ise 301 yılında Hıristiyanlığı kabul eden Ermenilerin kendi kiliselerini (Gregoryan Kilisesi) kurarak Hıristiyan dünyasında ayrı bir kol oluşturmalarına dayanmaktadır. Bu nedenle 451 yılında yapılan Khalkedon (Kadıköy) Konsili’nden beri Bizanslılar ve Ermeniler birbirlerinden nefret eder olmuşlardır. Bizans İmparatorluğu, Ermenileri bu inançlarından dolayı sapkın olarak nitelendirmektedir⁵⁵⁷. Aşağıda da belirttiğimiz gibi Sebasteia’da (Sivas) bulunan Ermenilerin Makedonya’ya göç ettirilmesi esnasında birçok Ermeni papaz, zincire vurularak kötü muameleler sonucunda öldürülmüştür⁵⁵⁸. Böylece dini temelli olan Bizans-Ermeni çatışması Bizans’ın, Doğu Anadolu Ermeni topraklarını ilhak etmesine ve bu bölgedeki Ermenileri ilk önce Orta Anadolu’ya daha sonra da Kilikya ve Anatokia’ya (Antakya) göç ettirmesinin birinci sebebini

⁵⁵⁵Erol Kürkçüoğlu, “Ortaçağ’da Bizans ve İran’ın Ermeni Siyaseti”, *21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bir Bakış: Türk Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 41-42; Grousset, a.g.e, s.246-247; Charanis, a.g.m, s.261.

⁵⁵⁶Bülent Yıldırım, “Osmanlı Devleti’nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882-1893) Göre Edirne’deki Ermeni Nüfusu”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I, Sa.2, Temmuz 2011, s.89; Grousset, a.g.e, s.324 ; Charanis, a.g.m, s.264 .

⁵⁵⁷Charanis, a.g.m, s.274-275; Kürkçüoğlu, a.g.m, s.39; Rençber, a.g.e, s.2114-2115; Sağır, a.g.m, s.204.

⁵⁵⁸Grousset, a.g.e, s.499-450.

oluşturmuştur. İkinci olarak ise başlangıçta Bizans İmparatorluğu'na tabii olan Ermenilerin zaman zaman tabiiyetten çıkarak Divin'e bağlı Müslüman emirlerin yanında yer alması Bizans İmparatorluğu ile Ermenilerin arasının açılmasına neden olmuştur. Ani Bagratuni Kralı I. Simpat, Azerbaycan valisi Muhammed el-Afşin ile anlaşmıştır⁵⁵⁹. II. Aşot'un kardeşi Isbarebed Aşot ile mücadelesinde Yusuf b. Ebu's-Sâc ile anlaşarak taç giymiştir⁵⁶⁰. II. Simpat, yine Azerbaycan emirleri ile anlaşarak çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir⁵⁶¹. Oysa Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu'da Ermenileri itaat altına alarak doğudan ve güneyden gelen Müslüman Arap akınlarına karşı tampon bölge oluşturmayı amaçlamıştır⁵⁶². Böylece doğudan ve güneyden İmparatorluk topraklarının güvenliği sağlanmış olacaktır. Ermeni krallarının Müslümanlarla anlaşması, Bizans İmparatorluğu'nun tehcir politikasının bir diğer sebebi olmuştur. Üçüncü olarak, Bizans imparatorları tarafından uygulanan tehcir politikasının bazı önemli bölgelerde ordu için gerekli olan insan kaynağının temin edilmesi için kullanılmıştır. II. Basileios döneminde 979 yılında Sebasteia'dan (Sivas) çıkarılan Ermeniler, Makedonya'da Bulgarlara karşı bölgeyi savunmak için buraya yerleştirilmişlerdir⁵⁶³. Son olarak etnik açıdan bakacak olursak, Etnik kökendeki ayrılma da Bizans İmparatorluğu'nun tehcir sebeplerinden biri olmuştur. Bizans İmparatorluğu hakimiyeti altında olan yerli halk da Helen kültürünü benimsemesi konusunda baskı yapmıştır. Ermeniler ise kendilerinin Hayk soyundan geldiklerini kabul ederek Helen kültürünü reddetmişlerdir. Ermenilerin kültürel ve ulusal gelişim sürecinde Gregoryan Kilisesi ve Ermeniler arasında Hıristiyanlığı yayan Aziz Krikor Lusaroviç'in büyük etkileri vardır. Ayrıca Ermeniler din, gelenek, görenek ve kültürlerine son derece bağlıydılar⁵⁶⁴. Bizans İmparatorluğu'nun Ermenileri yola getirme çabaları ise sonuçsuz kalmıştır. Kısacası Ermeniler ve Bizans İmparatorluğu birbirlerinden pek hoşlanmamışlardır.

3) BİZANS İMPARATORU II. BASİLEİOS'UN ERMENİ TEHCİRİ (SABESTEİA-SİVAS)

II. Basileios'un saltanatının ilk yıllarında Bulgarlar, Hükümdar Samuel önderliğinde ayaklanmış ve Samuel ile II. Basileios arasındaki mücadele uzun yıllar devam etmiştir.

⁵⁵⁹Köse, a.g.e,s.162; Kırzioğlu, a.g.e,s.267; İpek, a.g.e,s.86; Yıldız, "Ebu'l Kasım Yusuf", s.424.

⁵⁶⁰Ersan, a.g.e,s.5; Köse, a.g.e,s.295; İpek, a.g.e,s.110; Kırzioğlu, a.g.e,s.280.

⁵⁶¹Bedirhan, a.g.e,s.72; Kırzioğlu, a.g.e,s.294; Özmenli, a.g.t,s.114-115.

⁵⁶²Sağır, a.g.m,s.201.

⁵⁶³Grousset, a.g.e,s.499; Charanis, a.g.m,s.271.

⁵⁶⁴Charanis, a.g.m,s.271; Rençber, a.g.m,s.2117.

Balkanlar'daki mücadelenin ilk yıllarında II. Basileios, Anadolu'da da Bardas Skleros ve Bardas Phokas'ın isyan etmesinden dolayı pek etkili bir politika izleyememiştir⁵⁶⁵. Bizans İmparatoru II. Basileios'un, idaresine karşı yapılan ve ilk önce Bizanslı komutanlar olan Bardas Skleros daha sonra da Bardas Phokas isyanı bastırıldıktan hemen sonra 979'da Bizans İmparatoru Basileios, egemenliği altında bulunan Ermeni nüfusunun bir kısmını Balkanlarda Bulgarların karşısına çıkarmak ve bu diyarı kalkındırmak amacıyla Ermenileri Makedonya'ya geçirmek istemiş ve büyük sayıda Ermeni'yi oraya yerleştirmiştir⁵⁶⁶. Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Kapadokya'da, Bizans İmparatorluğu'nun da teşvikiyle Sabesteia'nın (Sivas) Grek-Ortodoks metropoliti, Ermenilere inançları konusunda baskı yapmaya başlamıştır. Böylece Sabesteia'daki (Sivas) belli başlı Ermeni papazları zincire vurularak İmparator II. Basileios'a sevk edilmiş ve birçok rütbeli papaz hapse atılarak kötü muameleler neticesinde öldürülmüştür. Bu bölgede Ermeni kültürünü icra etmek de yasaklanmıştır⁵⁶⁷. Ermeni nüfusunun yurtlarından alınıp Trakya'ya ve Makedonya'ya nakledilmesi Bizans politikasının eski bir geleneği olmuştur. Bizans İmparatorluğu, Ermeni nüfusunun başka bölgelere nakletmekle Doğu Anadolu'daki Ermeni direnişini kırmayı ve Balkanlarda diğer milletlere karşı mücadele eden bir kuvvet meydana getirmeyi amaçlamıştır⁵⁶⁸. Bizans İmparatorluğu, inançları konusunda da Ermenileri rahat bırakmamış ve Gregoryan mezhebine mensup olan Ermenileri baskı altında tutarak Grek-Ortodoksluğunu kabul ettirmeye çalışmıştır⁵⁶⁹.

H) I. GAGİK DÖNEMİ ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

1) ERMENİLER'İN KİLİKYA VE ANTİOKHEİA'YA (ANTAKYA) GÖÇÜ

Bizans İmparatorları, II. Basileios (976-1025) ve IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) dönemlerinde Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler Kapadokia, Sivas ve Kayseri'ye göç ettirilmişlerdir. Böylece X. Yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler,

⁵⁶⁵Honigsmann,a.g.e,s.147-148;Grousset,a.g.e,s.499;Demirkent,a.g.mad,s.236;Subaşı ,“Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri”,s.1840.

⁵⁶⁶Grousset,a.g.e,s.499;Yıldırım,a.g.m,s.90;Charanis,a.g.m,s.266.

⁵⁶⁷Grousset,a.g.e,s.499-500.

⁵⁶⁸Grousset,a.g.e,s.499;Charanis,a.g.e,s.271.

⁵⁶⁹Charanis,a.g.m,s.274-275;Kürkçüoğlu,a.g.m,s.39;Rençber,a.g.m,s.2115.

imparatorluğun iç bölgelerine ilerlemeye başlamışlardır. II. Basileios'dan sonra da onun halefleri aynı şekilde Ermeni nüfusunu tehcir politikasını devam ettirmişlerdir⁵⁷⁰.

Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyetinde olan Kilikya bölgesine ilk İslâm akınları Hz.Ömer döneminde başlamış olup 636 yılında Anatokia'nın (Antakya) fethedilmesinden sonra Emeviler döneminde başta Tarsa (Tarsus) olmak üzere Maraş, Misis ve Adana gibi merkezler İslâm hakimiyetine alınarak buralar Müslüman halk ile iskân edilmiştir⁵⁷¹. Daha sonra Abbasi Devleti'nin zayıflaması ile 963 yılında Bizans tahtına geçen II. Nikephoros Phokas (963-969), Kilikya ve Kuzey Suriye'de Müslümanlara karşı yeniden savaş başlatmıştır. 965 yılında Tarsa (Tarsus) ve 969 yılında Antakya, Müslümanların elinden alınmıştır⁵⁷². Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas, burada bulunan Müslüman halkı yerlerinden çıkararak Doğu Anadolu'da bulunan Ermenileri, Kilikya ve Antakya bölgesine zorunlu göçe tabii tutmuştur. Ayrıca 934 yılında tekrar ele geçirilen Malatya yöresine de bu dönemde Doğu Anadolu'dan Ermeniler yerleştirilmiştir. Nikephoros Phokas tarafından Malatya, Antakya ve Tarsa'ya yerleştirilen Ermenilerin bu bölgeyi nüfuslandırması ve güneyden gelen İslâm ordularına karşı Kilikya geçitlerinin savunulması ve koruma altına alınması hedeflenmiştir. Böylece bu bölgeye yerleştirilen Ermeniler burada varlıklarını devam ettirerek geçitlerin savunulmasında kullanılmıştır⁵⁷³. Kilikya Ermenilerinin temelini Doğu Anadolu Ermenileri oluşturmaktadır. İç Anadolu'ya sürülen Ermeniler daha sonra İç Anadolu'nun güney ve güneydoğusuna Toros ve Amanos Dağları ile sınırlanan Kilikya'ya yayılmışlardır⁵⁷⁴. Burada Ermeni feodal ailelerinden olan Ani Bagratuni Krallığı'nın devamı olan Rupen hanedanı 1135'te Kilikya Ovası'nı ele geçirmişlerdi ve 1148 yılında Rupen sülalesi bu bölgede Kilikya Ermeni Krallığı'nı kuracaklardır⁵⁷⁵.

⁵⁷⁰Charanis,a.g.m,s.268;Rençber,a.g.m,s.2114;Sağır,a.g.m,s.200;Toksoy,a.g.m,s.3.

⁵⁷¹Ali İpek,“Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslıklarına Açılan Yol”,*Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I)*, I,Sa.60,Ankara 2014,s.309;Grousset,a.g.e,s.510;Charanis,a.g.m,s.266-267.

⁵⁷²Honigmann,a.g .e,s.92-93;Grousset,a.g.e,s.510;Ersan,a.g.e,s.107;Charanis,a.g.m,s.267;Rençber,a.g.m,s.2114;İpek , “ Ermeni Prenslıklarına Açılan Yol”,aynı yer.

⁵⁷³Ersan,a.g.e,s.108;Grousset,a.g.e,s.510;Rençber,a.g.m,s.2114;Sağır,a.g.m,s.201.

⁵⁷⁴Mehmet Ersan, “XI.Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova'nın Siyasî Durumu”, *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya 2000), I ,s.309-310;Ersan,a.g.e,s.8;Kürkçüoğlu,a.g.m,s.43;Sağır,a.g.m,s.201 ;Toksoy,a.g.m,s.3.

⁵⁷⁵Ersan,a.g.e,s.109;Ersan,a.g.m,s.310;Sağır,a.g.m,s.201-202.

I) HOVHANNES SİMPAT DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

1) ERMENİ PATRİĞİ BEDROS'UN II. BASİLEİOS'A GÖTÜRDÜĞÜ VASIYET

1018-1019 yıllarında Vasburagan'da (Van) Türklerin akın yapması ve Azerbaycan'dan gelen Müslüman birliklerinin buraya saldırması Vasburagan (Van) kralı Senekerim Hovhannes'i oldukça tedirgin etmiştir⁵⁷⁶. Böylece Vasburagan kralı Senekerim Hovhannes, Türklere ve Azerbaycan kuvvetlerine karşı gelemeyeceğini anlayarak Vasburagan'ı (Van) Bizans İmparatorluğu'na devretmiştir. Bizans İmparatoru II. Basileios da ona Sabesteia (Sivas), Larissa (Yukarı Balıklı veya Çamurlu Havzası) ve Abara (Darende-Emirköy) yöresini vermiştir. Böylece Vasburagan (Van) kralı 14.000 kişilik bir toplulukla Vasburagan'dan ayrılarak Sabesteia'ya (Sivas) göç etmiştir⁵⁷⁷. Ani kralı Hovhannes Simpat'ın durumu da Senekerim Hovhannes'ten farklı değildir. Bizans İmparatoru II. Basileios, 1022 yılında Gürcistan'a ikinci bir sefer yaptığında Hovhannes Simpat, Gürcü kralına yardım ederek işbirliği yapmıştır⁵⁷⁸. Bunun üzerine Hovhannes Simpat'ın Gürcistan kralı I. Giorgi'nin, II. Basileios ile mücadelesinde onu desteklemesi, Vasburagan (Van) kralı Senekerim Hovhannes'in mülkünü Bizans İmparatorluğu'na bırakması, Türklerin Anadolu'ya akınlar yapması ve Bizans İmparatoru II. Basileios'un Gürcistan'a iki kez sefer düzenlemesi, Ani kralı Hovhannes Simpat'ın korkmasına ve ülkesini Bizans İmparatorluğu'na vasiyet etmesine yol açmıştır. Bu yüzden 1022 yılında İmparator, II. Basileios'un huzuruna elçi olarak Patrik Bedros Kedatartz'ı göndermiştir⁵⁷⁹. Bedros *Epiphaneia*⁵⁸⁰ yortusu sırasında Trabzon'a gitmiş o gün de "suyun takdis edilmesi" törenine katılmıştır. Bu törende kendisine Kedatartz lakabı verilmiştir⁵⁸¹. Bu yortunun ardından Patrik Bedros, Ani kralının Basileios'a gönderdiği vasiyeti teslim etmiştir. Hovhannes Simpat bu vasiyetle Ani şehrini ve Şirak'daki (Şüregel) krallığını İmparator adına sadece yaşadığı sürece muhafaza edeceğini, ölümünden sonra da Bizans'a bırakacağını onaylamıştır⁵⁸². Hovhannes Simpat bu vasiyetle Bagratuni Ermeni Krallığı'nın yıkılmasına sebep olacak olan belgeyi

⁵⁷⁶Urfalı Mateos,a.g.e,s.48-49;Sevim,a.g.e,s.48-49;Toksoy,a.g.m,s.3;Sağır,a.g.m,s.200.

⁵⁷⁷Honıgmann,a.g.e,s.166;Urfalı Mateos,a.g.e,s.50;Grousset,a.g.e,s.540-541;Kırzioğlu,a.g.e,s.303;Ersan,a.g.e,s.15-16;Toksoy,a.g.m,aynı yer;Sağır,a.g.m,aynı yer.

⁵⁷⁸Grousset,a.g.e,s.543;Kırzioğlu,a.g.e,s.303;Toksoy,a.g.m,aynı yer.

⁵⁷⁹Honıgmann,a.g.e,s.166;Grousset,a.g.e,s.543;Kırzioğlu,a.g.e,s.303;Toksoy,a.g.m,s.3.

⁵⁸⁰Epiphaneia:İsanın görünmesinin /vaftizinin kutlandığı yortu. Bkz. Grousset,a.g.e,s.543.

⁵⁸¹Honıgmann,a.g.e,s.166;Grousset,a.g.e,s.543-544;Kırzioğlu,a.g.e,s.302.

⁵⁸²Honıgman,a.g.e,aynı yer ;Grousset,a.g.e,s.544;Kırzioğlu,a.g.e,s.303;Ersan,a.g.e,s.14-15;Toksoy,a.g.m,s.3;Sağır,a.g.m,s.200.

İmparatora göndermiştir. Bizans İmparatoru II. Basileios, bunun karşılığında Hovhannes Simpat'a "magistros ve Ani'nin arkhonu" unvanını vermiştir⁵⁸³. Böylece Bizans İmparatorluğu'nda bir devlet politikası olan Vasburagan'ın (Van) ilhakından sonra Ani Krallığı'nın da ilhakının yakın olduğu görülmektedir.

İ) II. GAGİK DÖNEMİNDE ERMENİ-BİZANS İLİŞKİLERİ

1) ANI'YE İLK BİZANS SALDIRISI

Bizans İmparatoru II. Basileios'un 15 Aralık 1025'de ölümünün ardından Bizans tahtına VIII. Konstantinos geçmiştir (1025-1028). Bu İmparator, ölmeden önce Hovhannes Simpat ve Patrik Bedros Kedatartz aracılığıyla II. Basileios'a göndermiş olduğu vasiyeti Konstantinopolis'te yaşayan Giragos adlı bir Ermeni papazını çağırarak belgeyi gizlice Ermeni kralına götürmekle görevlendirmiştir. Fakat Giragos bu görevi yerine getirmeyerek vasiyeti kendine saklamış ve sonunda İmparator IV. Mikhael tahta çıktığında ona satmıştır⁵⁸⁴.

Ani kralı Hovhannes Simpat ölünce Bizans İmparatoru IV. Mikhael onun imzaladığı vasiyetin işleme konmasını yani Ani'nin ve Şirak'ın (Şüregel) Bizans İmparatorluğu'na verilmesini talep etmiştir. II. Gagik'in ve Ermenilerin Ani'yi teslim etmemesi üzerine İmparator IV. Mikhael, ölümünden kısa süre önce Ani'ye sefer için birlikler yollamış ve 100.000 kişilik bir ordu Ani'yi kuşatmıştır⁵⁸⁵. Bu durumda Ermeni ordusu II. Gagik'i tahta çıkaran Vahram Pahlavuni'ye koşup kendilerini yurtlarından atmaya gelen bu düşmanlara karşı yürümeyi talep etmiştir. Ermeniler 30.000 kişilik bir ordu halinde Dzağgots (Ağrı Dağı'nın güneyi Çalk eteği/Çiçekler Vadisi) kapısına yönelerek kendilerine saldıran Bizans ordusunu geri püskürtmüşlerdir⁵⁸⁶. Urfalı Mateos: "*O gün, Romalılar için korkunç âkıbetli meş'um bir gündü ve her on binden geriye sadece yüz kişi kalıyordu*" diyerek Bizanslıların bozguna uğratıldığını ifade etmektedir⁵⁸⁷. Böylece Bizanslılar yenilerek Konstantinopolis'e dönmüşlerdir.

⁵⁸³Honigman,a.g.e,aynı yer ;Grousset,a.g.e,s.544; Kırzioğlu,a.g.e, s.303;Ersan,a.g.e,s.15 ;Toksoy,a.g.m,s.3; Sağır , a.g.m ,s.200.

⁵⁸⁴Grousset,a.g.e,s.555;Kırzioğlu,a.g.e,s.311.

⁵⁸⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.72-73;Honigmann,a.g.e,s.174;Grousset,a.g.e, s.557;Kırzioğlu,a.g.e,s.312;Ersan,a.g.e,s.17; Özmenli,a.g.t,s.127.

⁵⁸⁶Honigmann,a.g.e,s.173;Grousset,a.g.e,s.553;Urfalı Mateos,a.g.e,s.73.

⁵⁸⁷Urfalı Mateos,a.g.e,aynı yer.

IV. Mikhael'in 1042'de ölümünün ardından yerine IX. Konstantinos Monomakhos, Bizans tahtına geçmiştir. Bu sırada Ani Sarayı ile Konstantinopolis Sarayı arasındaki müzakereler devam etmektedir. Ani'deki zaferlerine rağmen Ermeniler, Vahram Pahlavuni'nin temkinli talimatlarına uygun olarak tahta yeni çıkmış olan IX. Konstantinos Monomakhos ile (1042-1054) teması sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine II. Gagik, Bizans İmparatoruna elçi göndererek vassalı (Dulos) olmayı kabul etme teklifinde bulunmuş fakat hükümdarlığını terk etmeyi ve eyaletlerini bırakmayı reddetmiştir⁵⁸⁸. Bunun üzerine Bizanslılar, II. Gagik üzerine yeni bir sefere hazırlanmışlardır. Bu sefer için Gürcistan'daki İmparatorluk mülklerinin yöneticisi Mikhael İasites'i görevlendirdiler. Ermeni kuvvetleri ve II. Gagik'in direnişi karşısında İasites başarısız olmuş ve Bizans İmparatorluğu takviye kuvvet olarak doğudan Nikolaos'un emrinde bir ordu göndermek zorunda kalmıştır. Fakat Nikolaos'un ordusu yetersiz olunca Bizans İmparatorluğu kendisine yeni müttelikler aramaya başlamıştır. IX. Konstantinos Monomakhos, Divin emiri Ebu'l-Esvar'a yazarak onu Ani Krallığı'nı istila etmeye çağırmıştır. Ebu'l-Esvar ise Ani kralından almayı başaracağı bütün topraklara sahip olma hakkını İmparatorluk sarayının kendisine sağlaması şartıyla harekete geçmeye hazır olduğunu bildirmiştir⁵⁸⁹. İmparator Monomakhos ise bu anlaşmayı kabul etmiştir. Bu şekilde teşvik edilen Ebu'l-Esvar, Şirak'da (Şüregel) birtakım kaleleri ve yerleri fethetmiştir. Ayrıca Konstantinos Monomakhos, Ani'yi zaptetmekle görevlendirmiş olduğu Nikolaos'a takviye kuvvetler yollamıştır. Kendisine karşı Bizanslılar ve Müslümanlar arasında sıkışıp kalan II. Gagik ise Ebu'l-Esvar'ı Bizans ittifakından ayırmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır⁵⁹⁰.

2) II. GAGİK'İN HİLEYLE KONSTANTİNOPOLİS'E ÇEKİLMESİ

Hovhannes Simpat'ın ölümünün ardından Ani sarayının yüksek rütbeli idare memurlarından olan Sarkis genel karışıklık ve tahta kimin geçeceği belirsizliği içinde kralın bütün hazinesini çalmış, çok sayıda kaleyi ve kasabayı da zaptetmiştir⁵⁹¹. Vahram Pahlavuni ve Ani'de bulunan diğer Ermeni soylularının, II. Gagik'i Ani tahtına çağırmasıyla II. Gagik Ani'ye gelmiş ve Sarkis ile mücadele etmiştir. Sarkis Ani şehrinde direnemeyip Yukarı Hisara

⁵⁸⁸Honigmann,a.g.e,s.172;Grousset,a.g.e,s.560;Kırzioğlu,a.g.e,s.313;Ersan,a.g.e,s.17;Özmenli,a.g.t,s.128-129.

⁵⁸⁹Honigmann,a.g.e,s.172-173;Grousset,a.g.e,s.560-561;Kırzioğlu,a.g.e,s.313;Ersan,a.g.e,s.17;Özmenli,a.g.t,s.128-129.

⁵⁹⁰Honigmann,a.g.e,s.174;Grousset,a.g.e,s.560-561;Kırzioğlu,a.g.e,s.313-314;Ersan,a.g.e,s.17.

⁵⁹¹Urfalı Mateos,a.g.e,s.74;Grousset,a.g.e,s.555-556;Kırzioğlu,a.g.e,s.311-312.

sığınmıştır. Gagik ise onun yanına giderek onunla konuşmuş ve Sarkis dışarı çıkınca Ani'den ayrılarak Surp Maryam Kilisesi'ne mevzilenmiştir. II. Gagik de onun ardından giderek Sarkis'i ele geçirmiş ve esir alarak başkente dönmüştür⁵⁹². Daha sonra Sarkis, II. Gagik ile anlaşarak eski mevkiini yeniden kazanmıştır. Bundan sonra Sarkis, Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos'a bir dostluk bahanesiyle kral II. Gagik'i Konstantinopolis'e çağırmasını ve onu böylelikle aldatarak Ani şehrini elinden almasını tavsiye etmiştir⁵⁹³. Bunun üzerine İmparator II. Gagik'e bir mektup yazıp samimiyetinin işareti olarak İncil'i ve Kutsal Haç'ı göndermiş ve onu görmeyi arzuladığını söyleyerek Ermeni kralını Konstantinopolis'e davet etmiştir⁵⁹⁴. Bunun üzerine II. Gagik onu kral yapmış olan Vahram Pahlavuni ve diğer Ermeni soylularının ısrar etmesi üzerine Ani'den ayrılarak Konstantinopolis'e gitmiştir. Urfalı Mateos ise Gagik'in kendisine kurulan tuzaktan şüphelendiğini ve İmparatorluk sarayının çağrısına karşı belirli bir süre direniş gösterdiğini belirtmektedir. Sonuç olarak II. Gagik, Konstantinopolis'e gitmek zorunda kalmıştır. Oraya vardığında bütün şehir yığınlar halinde onu karşılamaya gelmiş ve büyük bir debdebeyle ve mevkiine yakışır saygı gösterileriyle İmparatorun huzuruna götürülmüştür. Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos ise bir süre ona büyük bir nezaket göstermiştir⁵⁹⁵.

3) ANI'NİN BİZANSLILAR TARAFINDAN ALINMASI

Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos, Nikolaos'u Ani'yi zaptetmekle görevli birliğin başına getirmiştir. Gagik'in Konstantinopolis'e gelmesinden sonra bu kuvvetlerini Ani üzerine göndermiştir⁵⁹⁶. Urfalı Mateos'un ifade ettiğine göre: *“Gagik'in yokluğunda Ani sakinleri şehri terk etmeyi reddettiler. Saldırganlara lanetler yağdırarak ısrarla krallarını istiyorlardı. Şehirde çıkıp genel bir saldırı başlattılar ve Ani kapısında büyük bir muharebe oldu. Bizanslıları bozguna uğrattılar peşlerine takılıp onları katlettiler ve ordugahlarını talan ettiler. Onlar bu parlak zaferden sonra surlarının içine dönerken Bizanslılar utanç içinde çekiliyorlardı.”*⁵⁹⁷. Böylece Bizanslı komutan Nikolaos, Ukhtike'e (Oltu) gidip kışlık karargahını

⁵⁹²Urfalı Mateos,a.g.e,s.74;Grousset,a.g.e,s.556;Kırzioğlu,a.g.e,s.316;Özmenli,a.g.t,s.126-127.

⁵⁹³Urfalı Mateos,a.g.e,s.79;Grousset,a.g.e,s.563;Özmenli,a.g.t,s.130.

⁵⁹⁴Urfalı Mateos, a.g.e,aynı yer;Grousset,a.g.e,aynı yer;Kırzioğlu,a.g.e,s.316;Özmenli,a.g.t,s.130-131.

⁵⁹⁵Urfalı Mateos,a.g.e,aynı yer;Grousset,a.g.e,s.564;Kırzioğlu,a.g.e,aynı yer;Özmenli,a.g.t,s.131.

⁵⁹⁶Honigmann,a.g.e,s.174;Urfalı Mateos,a.g.e,s.80;Grousset,a.g.e,s.564;Kırzioğlu,a.g.e,s.317;Ersan,a.g.e,s.17.

⁵⁹⁷Urfalı Mateos,a.g.e,s.80-81.

kurmuştur⁵⁹⁸. Ani'nin önde gelenleri ise Bizanslıların, II. Gagik'in Ani'ye dönmesine izin vermeyeceğini anlayınca şehirlerini Daşır kralı Tavit Anhoğın'e, Divin emiri Ebu'l Esvar'a veya Gürcistan ve Abhaz kralı IV. Pakarat'a vermeyi düşünmüşlerdir⁵⁹⁹. Fakat burada devreye Patrik Bedros Kedayartz girmiş ve Ani için düşünülen üç kişiye de onay vermemiştir. Patrik Bedros bu üç adaydan birini tercih etmektense Ani'yi Bizans hakimiyetine vermeyi tercih etmiş ve Samosata'daki (Samsat) Bizans valisine Ermeni başkentini İmparatora teslim etme niyetini bildirmiştir. Konstantinos Monomakhos haberi duyunca büyük bir sevinçle karşılayarak ona büyük miktarda para ve şehrin idaresini vererek Bedros'u ödüllendirmiştir⁶⁰⁰. Böylece Bizanslılar, Ani'nin ve bütün Şirak kazasının sahibi olmuştur. Patrik Bedros'un Ani'yi Bizans İmparatorluğu'na teslim etmesi şehirde büyük bir karışıklığa sebep olmuştur. Ermeni soyluları, nakhararlar birbirleriyle anlaşamamıştır. Bundan faydalanmak isteyen Sarkis ise şehrin önde gelenlerinden kırk kişiyi toplamış ve bunlar da Konstantinos Monomakhos'a itaat işareti olarak Ani'nin anahtarlarını göndermişlerdir⁶⁰¹.

4) II. GAGİK'İN TAHTTAN FERAGAT ETMESİ

Kral II. Gagik, Konstantinopolis'te iken Patrik Bedros, Bizans İmparatoruna şehri teslim edeceğini bildirmiş ve Ermeni soyluları tarafından da Ani'nin kırk anahtarı Monomakhos'a gönderilmiştir. Bundan sonra İmparator, II. Gagik'i yanına çağırarak sarayının ve şehrinin anahtarları ile birlikte kendisine hitaben yazılmış mektubu ona göstermiş ve “*Ani'yi bana verdiler*” demiştir. Bir ihanete kurban gittiğini anlayan II. Gagik ise gözyaşlarına boğulup “*İsa Mesih benimle beni aldatanlar arasında hakem olsun. Ermenistan'ın tek efendisi ve hükümdarı benim ve krallığımı senin ellerine teslim etmiyorum çünkü sen beni hile yoluyla buraya çektin*” demiştir⁶⁰². Kral II. Gagik, otuz gün boyunca Ani'yi vermeyeceğine dair direnmiş ardından hiçbir çaresi olmadığını anlayınca Ani'yi devretmeye razı olmuştur. Konstantinos Monomakhos, Gagik'in Ani'yi vermesinden sonra ona teselli olarak Magistros unvanı, Konstantinopolis'teki Galane Sarayı'nı ve Kapadokya'daki Kharsiana (Kızılırmak kenarındaki Horzana) ve Lykandos

⁵⁹⁸Honigmann,a.g.e.s.173;Urfalı Mateos,a.g.e.s.81.

⁵⁹⁹Grousset,a.g.e.s.565;Kırzioğlu,a.g.e.s.316;Özmenli,a.g.t.s.131.

⁶⁰⁰Urfalı Mateos,a.g.e.s.79;Grousset,a.g.e.s.567;Kırzioğlu, a.g.e.aynı yer;Ersan,a.g.e.s.17;Özmenli,a.g.t.s.132.

⁶⁰¹Grousset,a.g.e.s.566;Kırzioğlu,a.g.e.s.316-317.

⁶⁰²Urfalı Mateos,a.g.e.s.79-80;Grousset,a.g.e.s.567;Özmenli,a.g.t.s.132.

(Kayseri ile Afşin arasındaki bölge) temalarında bereketli topraklar vermiş ve bir daha asla Gagik'in Ani'yi görmesine izin vermemiştir⁶⁰³. Urfalı Mateos, Gagik'in bundan sonra ev ve barkını Roma memleketine (Kapadokya) naklettirdiğini, Ermeni Kralının merhametsiz ve kötü Grek milleti içinde bir sürgün gibi yaşadığını ve Grekler tarafından hilekârlıkla gasbedilmiş atalarından kalma tahtını kaybettiği için daima matem içinde olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁴.

J) SELÇUKLU AKINLARI

Selçuklular, Anadolu'ya akın yapmadan önce Anadolu'da Ermeniler, Gürcüler ve Bizanslılar bulunmaktaydı. Ayrıca Müslüman Araplar Gence (Arran), Divin, Her (Hoy) gibi şehirlerde hakimiyet kurmuşlardır. Doğu Anadolu'da Ani merkezli Bagratuni Krallığı, Vasburagan adı verilen Van Gölü havzasında Ermeni Ardzıruni hanedanı, bu sülaleden büyük kardeş Kurken Haçik Van Gölünün doğusu, küçük kardeş Senekerim Hovhannes Van Gölünün güney kısımlarına hakimdir. Oltu, İspir ve Bayburt'da Bagratuni Krallığının başka bir kolundan Küropalates Tavit (Dayklı Tavit), Daşir (Borçalı suyunun batısı) ve Lori'de (Ağısdev) yine Bagratlılardan Tavit Anhoğın (Topraksız Tavit), Tiflis'in güneyinde Ermeni Orbelian sülalesi, Kars'da ise Gagik Apas bulunmaktaydı. Fakat daha sonra 1021'de Vasburagan'da (Van) Türklerin ortaya çıkışı ve Azerbaycan'dan gelen Müslümanların Vasburagan'a (Van) saldırması sonucunda kral Senekerim Hovhannes, Vasburagan (Van) bölgesini Bizans İmparatorluğu'na bırakmak zorunda kalmış ve Bizans İmparatorluğu da ona Sabesteia'da (Sivas) yeni mülkler vermiştir. Güneyde Vasburagan'ın (Van) Bizans İmparatorluğu'na bırakılması Ani Bagratuni Krallığı'nda endişe uyandırmış ve Ani Bagratuni kralı Hovhannes Simpat da patrik Bedros'u Bizans'a göndererek Ani'yi Bizans İmparatorluğu'na vasiyet etmiştir. Hovhannes Simpat'ın ölümünden sonra vasiyeti gereğince Bizans, Ani'yi Ermenilerden talep etmeye başlamıştır. Simpat'ın yeğeni II. Gagik hileyle İstanbul'a götürülerek Ani Ermeni Krallığına 1045 yılında son verilmiştir. Böylece Ermeniler, Bizans'a tabi olmuşlar fakat tam bir siyasî birlik oluşturamamışlardır. Bölgenin dağlık olan coğrafi yapısı ve feodal yönetim tarzı güçlü bir siyasî yapının oluşmasını engellemiş, krallar ve prensler arasında sürekli mücadeleler yaşanmıştır. Bizans İmparatorluğu doğuda bulunan bu Ermeni prensliklerinin kendi tabiiyeti altından çıkmasını engellemek maksadıyla ve aralarındaki mezhep çatışmaları sebebiyle bu prenslikleri

⁶⁰³Honigsmann,a.g.e,s.173;Urfalı Mateos,a.g.e,s.80;Grousset,a.g.e,s.567;Özmenli,a.g.t,s.132.

⁶⁰⁴ Urfalı Mateos,a.g.e, aynı yer.

Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya sürmüştür. Özellikle Ani ve Vasburagan Krallığı'nın Sivas'a (Sabesteia) sürülmesi Müslüman Araplar, Türkler ve Bizanslılar arasında tampon rolü oynarken onların başka bir bölgeye gönderilmeleri büyük bir hata olmuştur. Bizans İmparatorluğu bu yanlış ancak Türklerin Anadolu'ya akınlar yapmaya başlamasıyla anlayabilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse Bizans İmparatorluğu, Ermenileri Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya sürmekle Türklerin işini kolaylaştırmıştır.

Selçukluların 1015-1016 yıllarından başlayarak 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar Anadolu'ya düzenledikleri akınlar, fetih amacı ön plânda tutulmayan keşif hareketleri olarak nitelendirilmektedir⁶⁰⁵. Anadolu'ya Selçuklu akınları, Çağrı Bey'in 1015-1016 yıllarındaki ilk keşif akınıyla başlamıştır⁶⁰⁶. Selçuklu hakimiyeti kurulmadan önce Selçuklu ailesi, Mâverâünnehir⁶⁰⁷'de, Gazneliler ve Karahanlı devletlerinin baskılarına rağmen hayatlarını sürdürmüşlerdir. Selçuklu ailesinin maiyetindeki Türkmenler, yersizlik sebebiyle oldukça sıkıntı çekmişlerdir. Karahanlı ve Gazneli devletlerinin üzerlerinde kurduğu baskılar sonucu düşmanlarının tecavüzlerinden kurtulmak, manevi nüfuzlarını yükseltmek ve ileriki seferlerde kullanacakları maddi kaynağın tedariki amacıyla ilk akınlarını Bizans egemenliğindeki Anadolu'ya yapmışlardır⁶⁰⁸. Selçuklular bu akın sayesinde, düşmanların saldırılarından kurtulmayı, kendilerini emniyete almayı ve servetlerini arttırmayı da planlamışlardır. Selçukluların içinde bulunduğu bu zor durumda Tuğrul ve Çağrı Beyler'in aldıkları bir karara göre Tuğrul Bey geçilmesi zor olan çöllere çekilirken, ağabeyi Çağrı Bey de 3.000 kişilik bir süvari kuvvetinin başında Maveraünnehir'den batı yönünde Anadolu'ya hareket etmiştir. Çağrı Bey, 1015 yılında Gazneli yönetiminde bulunan Horasan⁶⁰⁹'ı, daha önce buralara yerleşmiş olan

⁶⁰⁵Abdullah Kaya, “Başlangıcından 1071’e Kadar Türklerin Anadolu’ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sa.59,Erzurum 2014,s.218;Mehmet Ersan, “Selçuklu Ermeni İlişkileri”,*Türkler*,VI, Ankara 2002,s.635-636; Yusuf Ayönü, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*,VI, Ankara 2002,s.598.

⁶⁰⁶Honigmann,a.g.e,s.175;Sevim,a.g.e,s.4;Ersan,“Selçuklu Ermeni İlişkileri”,s.635-636.

⁶⁰⁷Mâverâünnehir: Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye İslâm tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen isimdir. Müslüman Arap kaynaklarında Ceyhun (Amu Derya) Nehri'ne izâfeten “nehrin öte tarafında bulunan bölge” anlamında kullanılmıştır.Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir” mad., *DİA*, XXVIII, Ankara 2003,s.177.

⁶⁰⁸Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2013,s. 43-44-45;Bilal Gök, “Büyük Selçuklu Devletinde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah'ın Ölümüne Kadar (1018-1092)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, IV,Sa.7,Ankara 2015,s.175;Ural-Orat,a.g.e,s.103;Bedirhan,a.g.e,s.94;Ersan,a.g.m,s.635;Ayönü,a.g.m,s.598.

⁶⁰⁹Horasan: “Güneşin doğduğu yer” anlamına gelen Horasan, İran'ın kuzeydoğusunda yer alan geniş bir coğrafi bölgenin adıdır. Bölgenin toprakları üç kısma ayrılmıştır. Merv, Nesâ ve Serahs bölgesi Türkmenistan, Belh ve Herat bölgesi Afganistan, kalan kısım da İran sınırları içerisinde bulunmaktadır. Diğer eyaletler ise Mâzenderan,

Türkmenler ile birlikte Horasan Valisi Arslan Cazip'in takibine rağmen adeta bir yıldırım hızıyla geçerek Acem Irak'ına (Zağanos Dağları'nın doğu bölgesine) girmeyi başarmıştır⁶¹⁰. Bu bölgede çok fazla durmayan Çağrı Bey, Azerbaycan'a hareket etmiştir. Çağrı Bey 1018 yılında Azerbaycan'dan yanına aldığı 6.000-7.000 kişilik bir kuvvetle, Van Bölgesi'ndeki Vasburagan Ermeni Krallığı'nın topraklarına girmiştir⁶¹¹. Ermeni Ardziruni sülalesinden Senekerim Hovhannes'in hâkim olduğu Vasburagan Krallığı'na ait Van Gölü havzasında akına girişen ve bazı kaleleri zapteden Çağrı Bey ve mahiyetindeki Türkmenler karşısında Ermeniler oldukça şaşırılmış ve dehşete düşmüşlerdir⁶¹². Bu kuvvetler, Vasburagan Ermeni Krallığı'nın önlerinden hızla geçip giden ve o zamana kadar görmedikleri garip atlılar olmuştur. Urfalı Mateos: *"Bugüne kadar asla bir Türk süvarisi görmeyen Ermeniler şaşırılmışlardır. Uzun saç örgüleri, ok ve yaydan ibaret silahları olan bu Türk süvarilerini, hayretle seyretmişlerdi."* demektedir⁶¹³. Çağrı Bey'in idaresindeki bu Selçuklu keşif kolu ile Bizans garnizonları arasında çarpışmalar meydana gelmiştir. Bu bölgeyi ve bazı kaleleri zapteden Çağrı Bey, Vasburagan (Van) Kalesi gibi sarp ve müstahkem bölgeler hariç bütün havalıyı istila etmiştir⁶¹⁴. Selçuklu akımından dolayı Vasburagan Ermeni kralı Senekerim Hovhannes ve idaresindeki Ermeniler, yurtlarını terk ederek Orta Anadoluya gitmişlerdir. Çağrı Bey emrindeki kuvvetlerle Vasburagan'dan sonra daha kuzeyde Nahçıvan taraflarına yönelerek Gürcü memleketlerine girip akınlara başlamıştır. Burada 5.000 kişilik kuvvetle karşılarına çıkan Gürcü kumandanı Liparit savaşa cesaret edemeyerek kaçınca Çağrı Bey buralarda hâkimiyetini sağlamıştır⁶¹⁵. Çağrı Bey, kuzeyde kendisini durdurmak isteyen Ani Bagratuni Krallığı'nın Bıcnı Kalesi (Zengi suyu başındaki kale) kumandanı Vasak Pahlavuni'nin ordusunu, uyguladığı bozkır savaş taktiği sayesinde mağlup etmiştir. Ermeni kumandanı Vasak Pahlavuni, 1021 yılındaki bu Selçuklu savaşında ölmüştür⁶¹⁶. Ermeni ve Gürcü memleketlerinde yaklaşık dört beş yıl boyunca kalan Çağrı Bey, 1021 yılında

Simnân, Yezd, Kirman, Belücistan ve Sistan'dır. Bkz. Osman Çetin, "Horasan" mad., *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s.234.

⁶¹⁰Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, İstanbul 2011, s.29; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s.7; Turan, a.g.e, s.45; Bedirhan, a.g.e, s.94; Ural-Orat, a.g.e, s.104; Kaya, a.g.m, s.221.

⁶¹¹Honıgmann, a.g.e, s.175; Turan, a.g.e, s.45; Ural-Orat, a.g.e, s.105; Urfalı Mateos, a.g.e, s.48; Sevim, a.g.e, s.4; Ersan, a.g.m, s.636.

⁶¹²Ayönü, a.g.e, s.9; Urfalı Mateos, a.g.e, s.48; Sevim, a.g.e, aynı yer.

⁶¹³Urfalı Mateos, a.g.e, s.48.

⁶¹⁴Honıgmann, a.g.e, s.175-176; Urfalı Mateos, a.g.e, s.48-49; Ayönü, a.g.e, s.9; Turan, a.g.e, s.45-46; Ersan, a.g.e, s.16; Gök, a.g.m, s.175; Kaya, a.g.m, s.221; Ural-Orat, a.g.e, s.105-106.

⁶¹⁵Sevim, a.g.e, s.4; Bedirhan, a.g.e, s.97; Ural-Orat, a.g.e, s.106; Ayönü, a.g.e, s.9; Gök, a.g.m, s.175.

⁶¹⁶Urfalı Mateos, a.g.e, s.16-17-18; Sevim, a.g.e, s.4-5; Bedirhan, a.g.e, s.97-98; Ayönü, a.g.e, s.9; Kafesoğlu, a.g.m, s.269-270; Gök, a.g.m, aynı yer.

Mâverâünnahir'e Tuğrul Bey'in yanına dönmüştür. Çağrı Bey, Horasan'a girince kuvvetlerini sağa ve sola dağıtarak Mâverâünnahir'e geçmiştir. Bu akınla ileride hareket etmeyi planladığı araziye iyi tanıma fırsatı bulan ve komşu devletleri tanıyan Çağrı Bey, Doğu Anadolu'da çok kuvvetli krallar ve devletler olmadığını öğrenmiştir. Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e bu akının maiyetini ve izlenimlerini anlatırken Bizanslıları kastederek : “*Bu ülkede bize karşı koyabilecek kimseye rastlamadım. Biz buradakilerin (Horasan ve Mâverâünnahir) hakkından gelemiyoruz, fakat keşfetmiş olduğum Anadolu'ya gidebiliriz.*” demiştir⁶¹⁷. Böylece Çağrı Bey, Selçukluların Anadolu'yu kolayca fethedebileceklerini dile getirmiştir.

1)ÇAĞRI BEY'İN ANADOLU AKINI

Çağrı Bey'in Anadolu akını Urfalı Mateos'a göre 1015-1016 yıllarında gerçekleşmiştir⁶¹⁸. Ermeni takvimi ise 17 Mart 1018 yılını vermiştir⁶¹⁹. Claude Cahen, 1015-1016 yıllarını kabul etmeyerek Vasburagan'a yapılmış olan Çağrı Bey'in Ermeniyeye ve Kafkas bölgesine yapmış olduğu akının 1029 yılında gerçekleştiğini ileri sürmektedir⁶²⁰. Selçuklulara, Azerbaycan ve Anadolu yolunun açılması ise keşif mahiyetindeki bu akından yirmi dört yıl sonra mümkün olmuştur.1040 yılında Çağrı ve Tuğrul Bey'in kumandasındaki Selçuklu ordusunun Dandanakan'da Gazneli ordusunu yenmesi ile Ön Asya ve Anadolu'nun yolu artık Selçuklulara açılmıştır. Çünkü bu zafere kadar bütün İran ülkesini elinde bulunduran Gazneli Devleti, Selçuklu Türklerinin Anadoluya hükmeden Bizanslılar üzerine akın yapmasını önlemiştir⁶²¹. 1040 yılında Dandanakan muharebesinden sonra Oğuzlar (Türkmenler) büyük bir zafer kazanmışlardır. Bu zaferden sonra Türkmen oymakları kitleler halinde Sir Derya⁶²² ve Mâverâünnahir'i boşaltarak ağırlıklı olarak Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yönelerek Ön Asya'ya girmişlerdir⁶²³.

⁶¹⁷Mustafa Kafalı,“Anadolunun Fethi ve Türkleşme si”,*Türkler*,VI, Ankara 2002,s.178;Turan,a.g.e,s.46;Ayönü,a.g.e, s.10;Bedirhan,a.g.e,s.106;Kaya,a.g.m,s.221.

⁶¹⁸Urfalı Mateos,a.g.e,s.48.

⁶¹⁹ Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*,Ankara 1990,s.88.

⁶²⁰Kaşgarlı,a.g.e,aynı yer;Bedirhan,a.g.e,s.94.

⁶²¹Kafalı,a.g.m,s.178;Kaya,a.g.m,s.221.

⁶²²Sir Derya: Tanrı dağlarından başlayarak, Narinderya ve Karaderya'nın birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir. Müslüman Arapların Seyhun da dediği nehrin başlıca kolları Çirçik, Keles ve Aris'dir. Günümüzde kaynakları Kırgızistan sınırları içinde bulunan nehir önce Özbekistan, ardından Tacikistan ve daha sonra Kazakistan topraklarına akar. Sir Derya boyunca Otrar, Cend, Aşnas, Kornak, Özkent, Sıganak, İsficab, Uşrusana, Yesi, Barçkent,Yengikent, Süt kent gibi şehir yerleşimleri bulunmaktadır. Bkz. Abdullah Muhammedcanov, “Siriderya” mad., *DİA*, XXXVII,İstanbul 2009,s.272.

⁶²³ Kafalı,a.g.m, s.178.

Selçuklular'ın Kafkasya ve Doğu Anadolu seferleri ve bölgenin Türkler tarafından fethi Türkler'in batıya doğru yürüyüşlerinin en büyük hareket noktası olmuştur. Büyük Selçukluların kuruluşundan sonra ilk Oğuz akını, Urfalı Mateos'un belirttiğine göre 1045 -1046 yıllarında yapılmıştır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in görevlendirdiği Boği, Buği ve Anasioğlu 1045 tarihinde muazzam bir ordu ile Musul'u ele geçirmiş, Bağın⁶²⁴ (Ergani) ve Tilkhum'u muhasara edip ardından Arceş'e (Erciş) gelmiş, burada İstafan Katapan kumandasında bir Bizans gücünü mağlup etmiş ve Katapan'ı da esir alarak Her (Hoy) şehrine gitmişlerdir. Karşı saldırıda bulunan Bizans İmparatorluğu, Teliarkh komutasında büyük bir orduyu, çok sayıda Müslümanın yaşadığı Ermenistan'daki Divin şehrini kuşatmakla görevlendirmiştir. Teliark'ın buraya gelerek katliam yaptığı ve birçok Müslümanı kılıçtan geçirdikten sonra esir ettiği haber verilmektedir⁶²⁵.

2) İBRAHİM YINAL'IN ANADOLU AKINI

Selçuklu akınlarına karşı Bizans'ın sınırdaki direniş noktaları Van Gölü'nün kıyısındaki Vasburagan (Van) kaleleri, Malazgirt, Dayk'ın (Tortum ve Oltu) kaleleri ve Ani şehri olmuştur. İki Müslüman emirliği Divin ve Khlal⁶²⁶ (Ahlat) emirlikleri de içeride varlıklarını sürdürmekteydi. Bu sınır direnişinin zayıf olması Aras vadisinden çıkan ve batıya doğru ilerleyen Vasburagan'ı (Van) kateden Türk birliklerinin işini kolaylaştırmıştır ve bu akınların durdurulmasını engelleyememiştir⁶²⁷. 1048 yılında Ani'nin ve Gürcistan'ın Bizans valisi Katakalon, Vasburagan'da (Van) görevli olan Bulgar Aron'u yardıma çağırılmış ve ikisi birlikte Vasburagan'ın (Van) Stragna Nehri yani Büyük Zap kıyılarında (Bıçını civarında) bir Türk ordusunu yenilgiye uğratmışlardır. Başta Hasan Bey olmak üzere birçok Selçuklu komutanı şehit edilmiştir. Bu Türk ordusundan geri kalanlar ise Azerbaycan sınırındaki Her (Hoy) yönüne doğru kaçmışlardır⁶²⁸. 1049 yılında İbrahim Yinal komutasında çok daha ciddi bir Selçuklu akını başlamıştır. Bu akında Bizans ordusu Pasian⁶²⁹'a (Pasinler) çekilmiştir. Erzurum'un doğusuna

⁶²⁴Bağın: Ergani. Bkz. Grousset,a.g.e,s.594.

⁶²⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.82-84;Ayönü,a.g.e,s.14-15;Bedirhan,a.g.e,s.116;Toksoy,a.g.m,s.4; Ayönü,a.g.m,s.598-599 ; Gök,a.g.m,s.178.

⁶²⁶Khlal: Ahlat. Bkz. Grousset,a.g.e,s.573.

⁶²⁷Grousset,a.g.e,s.573.

⁶²⁸Mehmet Ersan,“Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII.Yüzyıllarda)”,*Tarihte Türkler ve Ermeniler*, II, Ankara 2014, s. 163-164;Honıgmann,a.g.e,s.177;Toksoy,a.g.m,s.5;Gök,a.g.m,s.178.

⁶²⁹Pasian: Pasinler. Bkz. Honıgmann,a.g.e,s.179.

Ordro⁶³⁰ (Ortru-Ortozu) karargahına yerleşerek oraya siperlenmişlerdir. Bizanslılar, Gürcülerden de prens Liparit Orpelyan'ı yardıma çağırmışlardır. Selçuklu Türkleri, bu sırada Vasburagan'dan (Van) geçerek Valarshavan⁶³¹'a girmişler ve 24 kazayı tahrip edip oradan Garin (Erzurum) batıda Khaldaia⁶³² kazası kuzeyde İşper ve Dayk (Tortum ve Oltu), güneyde Daron (Muş) ve Haşdiank⁶³³'a (Elazığ/Palu) kadar ilerlediler. Nüfusun büyük bir kısmı Simpata-Pert⁶³⁴ (Simpat Kalesi) isimli kalede toplanmıştır. Türk orduları kaleye saldırarak kaleyi muhasara altına almışlar buradan Ardzın (Arzen/Karaz/Karasu üzerinde Kahramanlar köyü) şehrine yönelen Türk ordusuna karşı şehir halkı, gelenleri püskürtmek için şehir dışına çıkmıştır. Türkler ve Ermeniler arasında ortaya çıkan mücadelede 150.000 Ermeni hayatını yitirmiştir⁶³⁵. Bu olaydan sonra İbrahim Yınal komutasında olan Türk ordusu Bizans kuvvetlerine karşı harekete geçmiştir. Bizanslılar ise Pasian'a (Pasinler) bağlı olan Gabudru Kalesi'ne (Hasankale) gelip konaklamışlardır. İki Bizanslı komutan Katakalon ile Aron'un burada araları açılmıştır ve Katakalon, Ardzın'ı (Arzen/Karaz/Karasu üzerinde Kahramanlar köyü) savunanlara yardıma gitmeyi istemiş buna karşılık Aron ise yardıma gelecek olan Gürcü kuvvetlerini beklemeyi önermiştir. Çok geçmeden de Gürcistan kralı IV. Pakarat 1.000 adamıyla birlikte yardıma gelmiştir. Selçuklu Türkleri, 1049'da Gabudru Kalesi (Hasankale/Pasinler) önlerine geldiklerinde Bizans komutanı Katakalon Türk ordusunun dağınıklığından yararlanıp saldırmayı ve onların toparlanmasına izin vermeden bastırmayı önermiştir. Fakat Gürcülere göre iş görmenin dinen yasak olduğu Cumartesi günü Liparit Orpelyan hareket etmeyi reddetmiştir. Onların tereddütlü olmasından faydalanan İbrahim Yınal, onlara fırsat vermeden harekete geçmiştir. Katakalon İmparatorluk ordusunun sağ kanadını, Aron sol kanadını Gürcü Liparit ise merkezini idare ediyordu. Mücadele akşama doğru başlamıştır ve iki kanatta Katakalon ve Aron karşılarındaki Türk süvarilerini yenilgiye uğratmıştır. Liparit'in kuvvetleri içerisinde yeğeni Çortvanel'in öldürülmesi onu galeyana getirmiş ve Türk süvarilerine saldırmak isterken Türk süvarileri etrafını

⁶³⁰Ordro /Ortozu: Pasinler'in güneyindeki dağlara hakim noktalarda kurulan Ortozu tarihi yerleşmiş alanlarındandır. Hasankale ilçe merkezinin 22 km. güneybatısında Allahuekber Dağlarının eteklerinde bulunmaktadır. Günümüzde Erzurum vilayetine bağlı, Pasinler İlçesinin Ortozu kasabası. Bkz. Ömer Subaşı, "Pasinlerin Bilinmeyen Tarihi Ortozu-Toy-Valarshavan", *History Studies International Journal of History* ,Sa.2,Erzincan 2010,s.37-38.

⁶³¹Valarshavan: Aras Çayı ile Murat Çayı'nın birleştiği yerde bulunan yerleşim yeridir.Bölgenin önemli yerleşim yerlerinden olan Yağan köyü, Aras Nehri ile Hasan Çayı'nın birleştiği yerde olan Valarshavan'a tekabül etmektedir. Bkz. Subaşı, "Pasinlerin Bilinmeyen Tarihi",s.39-40.

⁶³²Khaldia: Haldik teması, merkezi Trabzon olan tema Gümüşhane, Trabzon ve Rize havalisini içine alır. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.50.

⁶³³Haşdiank: Elazığ, Palu. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.328.

⁶³⁴Simpata-Pert: Tercan'ın güneyindeki Simpat Kalesi. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.178.

⁶³⁵Honigmann,a.g.e,s.177-178;Urfalı Mateos,a.g.e,s.85;Toksoy,a.g.m,s.5-6.

sararak atının bileklerini kesmişlerdir. Atından düşen Liparit, Türkler tarafından esir alınmıştır⁶³⁶. Bu olaydan sonra Bizans İmparatorluğu kuvvetleri de geri çekilmiştir. Urfalı Mateos bu olaylarda Bizanslıları suçlamaktadır. İbrahim Yınal, bundan sonra İran'a dönmüş ve esir aldığı Gürcü Prens Liparit Orpelyan'ı, Sultan Tuğrul Bey'in karşısına çıkarmıştır. Tuğrul Bey, İmparator IX. Konstantinos Monomakhos ile bu konuda müzakere ettikten sonra Liparit'i serbest bırakmıştır. Katakalon ve Aron da Selçuklu Türkleri bölgeden ayrıldıktan sonra Ani ve Vasburagan (Van) vilayetlerine dönmüştür⁶³⁷.

Selçuklu komutanı İbrahim Yınal'ın 1049'daki akınından sonra onun, Sultan Tuğrul Bey'le arası açılmıştır. Bu yüzden batıya doğru yönelerek 1054 yılında Kars'a saldırmıştır. Kars bölgesinde Bagratuni kraliyet sülalesinden küçük evladın soyundan gelen Gagik Apas vardır. Arazisi küçük olmasına rağmen Kars Krallığı'nı ticari bakımdan oldukça önemli bir noktaya getirmiştir. İbrahim Yınal, Kars önlerine geldiğinde Ermeniler için *Epiphaneia* gecesidir. Papazlar topluluğu sıkışık ve kalabalık Ermeni halkının arasında tören yaparken İbrahim Yınal, şehre saldırarak büyük tahribat vermiş fakat Sultan Tuğrul Bey'e karşı isyan etmiş olduğundan Tuğrul Bey'in yaklaştığını haber alınca hisarı kuşatmaya vakti olmadan acele bir şekilde şehri boşaltmak zorunda kalmıştır⁶³⁸.

3) TUĞRUL BEY DÖNEMİ ANADOLU'YA BÜYÜK SELÇUKLU AKINLARI

İbrahim Yınal'ın Kars'a yaptığı bu ani saldırıdan sonra Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, yine 1054-1055 yıllarında Malazgirt'i kuşatmıştır. Kuşatmaya Van Gölü'nün kuzeydoğu köşesinden başlayan Tuğrul Bey, ilk önce Pergri⁶³⁹ (Muradiye) şehrini fethetmiş ve daha sonra Arceş⁶⁴⁰ (Van/ Erciş) şehrine geçmiştir. Sekiz gün süren aralıksız saldırıların ardından Arceş halkı teslim olmuştur. Verilen altın, gümüş, atlar, katırlardan oluşan yüklü bir fidye karşılığında serbest bırakılmışlardır⁶⁴¹. Arceş'ten (Van/Erciş) ayrılan Tuğrul Bey, Malazgirt'i kuşatmıştır. Bu şehir Bizanslılar'ın Doğu Anadolu'da önemli ve müstahkem şehirlerinden biriydi. Malazgirt'in

⁶³⁶Grousset,a.g.e,s.575-576;Mateos,a.g.e,s.89-90;Kaşgarlı,a.g.e,s.90-91;Sevim,a.g.e,s.7-8;Ayönü,a.g.m,s.599; Toksoy,a.g.m,s.5-6.

⁶³⁷Honigmann,a.g.e,s.177-178;Urfalı Mateos,a.g.e,s.89-90;Kırzioğlu,a.g.e,s.323-324;Kaşgarlı,a.g.e,s. 90-91;Sevim , a.g.e,s.7-8;Toksoy,a.g.m,s.6.

⁶³⁸Grousset,a.g.e,s.581-582;Kırzioğlu,a.g.e,s.327;Ersan,a.g.m,s.636;Toksoy,a.g.m,s.6.

⁶³⁹Pergri: Muradiye. Bkz. Honigmann,a.g.e, s.179.

⁶⁴⁰Arceş: Van'ın kuzeybatısında Erciş ilçesi. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.328.

⁶⁴¹Fatma İnce,“Selçuklu-Ermeni İlişkilerinde Millet-i Sadıka'nın İzleri”,*Uluslararası Türkçe Edebiyat Dergisi* ,Sa. 5 , 2016,s. 497;Sevim,a.g.e,s.8; Ersan,a.g.m,s.636 ;Toksoy,a.g.m,s.6;Kaya,a.g.m,s.224.

İmparatorluk valisi Apukap oğlu Vasil idi. Tuğrul Bey, Malazgirt'i kuşatınca vali Vasil mümkün olan her yolla şehri tahkim etmiştir. Kadın ve erkek halkın tüm sakinlerini orduya almış ve herkese İmparator adına mevki ve payeler vaad ederek halkı teşvik etmiştir. Fakat Tuğrul Bey'in ordusu günlerce ara vermeden akına devam ederek şehre girmek için surların dibine lağımalar kazmışlardır. Bunun üzerine vali Vasil de aksi yönde toprağı kazdırarak Türk lağımcularını esir etmiştir. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Pağış⁶⁴² den (Bitlis) dev bir mancınık getirtmiştir. Bu mancınığı bir zamanlar II. Basileious'un kullandığı söylenmektedir. Selçuklu orduları tarafından mancınık kurulunca bütün şehir büyük bir korkuya kapılmıştır. Mancınığın kullanılmaya başlanmasıyla birçok asker ve halk ölmüştür. Bunun üzerine Malazgirt valisi bir Frank askeri göndererek mancınığı yaktırmıştır. Mancınığın yakılmasının ardından Tuğrul Bey surun altında tekrardan lağımalar kazdırmaya başlamış fakat vali Vasil demir çengeller imâl ettirerek Türk lağımcularını birer birer yukarı çektirmiştir. Bundan sonra da Tuğrul Bey kuşatmayı kaldırmıştır⁶⁴³.

Tuğrul Bey, Malazgirt önünde kuşatmayı kaldırmasına rağmen bütün birliklerini üç koldan Ermeni sülaleleri üzerine göndermiştir. Bu üç koldan birincisi kuzeyde Abhazya Kaleleri'ne ve Kafkasya'ya, batıda Çaneti⁶⁴⁴ ormanı yani Karadeniz'e, güneyde Sim Dağı yani Anti Toroslar'a kadar birlikler göndermiştir. Bütün Ermeniler, Khortzian⁶⁴⁵ (Khart/Khert Ovası) ve Hanzit (Harput) kazalarına sığınmıştır. İkinci Selçuklu kolu ise Dayk'a (Tortum ve Oltu) girmiş ve Çoruh Nehri'ne varmıştır. Nehrin vadisini yukarıya doğru çıkararak Khaldaia (Gümüşhane, Trabzon, Rize havalisi) eyaletine bir akın düzenlemişler ve ganimet yüklü olarak geri dönerken Papert⁶⁴⁶ (Bayburt) Kalesi önünde bir Bizans kolordusuyla karşılaşmışlardır. Bu kolordu Frank askerlerinden oluşmaktadır. Franklar yapılan mücadelede Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Reislerini öldürerek bütün ganimetlerini de geri almışlardır. En son olarak üçüncü Selçuklu kolu Kars Ermeni Krallığı'na yani Vanant'a saldırmıştır. Kars kralı Gagik Apas ve komutanları karşı koymalarına rağmen yenilmişler ve en iyi savaşçıları kaybetmişlerdir.

⁶⁴²Pağış: Bitlis. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.165.

⁶⁴³Honigmann,a.g.e,s.179 ;Urfalı Mateos,a.g.e,s.100-101-102-103;Kırzioğlu,a.g.e,s.328-329;Sevim,a.g.e,s.8;Ural-Onat,a.g.e,s.130-131-132;Toksoy,a.g.m,s.6;Kaya,a.g.m,s.224.

⁶⁴⁴Çaneti: Karadeniz'de Canik ormanı. Bkz. Subaşı, "XI.Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesi",s.714.

⁶⁴⁵Khortzian: Bayburt yakınında bulunan şimdiki Khart /Khert ovası. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.330.

⁶⁴⁶Papert: Bayburt. Bkz. Honigmann,a.g.e,s.179.

Onlardan biri olan Tatul Sultan esir edilerek Sultan Tuğrul Bey'in huzuruna götürülmüştür⁶⁴⁷. Bu kollar Doğu Anadolu'da yayılırken Tuğrul Bey, tekrar Malazgirt'e gelerek ikinci defa bu şehri kuşatmıştır. Bir ay boyunca her gün şehre iki defa saldırı düzenlemiş fakat İmparatorluk valisi Vasil şehri iyi bir şekilde savunduğundan yine kuşatmayı kaldırarak İran'a dönmüştür. Dönüş sırasında Van Gölü'nün kuzey kıyısındaki Ardzke'nin (Ardzın/Arzen/Karaz/Karasu üzerinde Kahramanlar köyü) önünden geçmiştir. Gölün suları ve güçlü bir kale, şehri koruduğu için Selçuklu ordusu bir geçit bularak Ardzke (Ardzın/Arzen/Kraz/ Karasu üzerinde Kahramanlar köyü) şehrine girmiştir. Bundan sonra Sultan Tuğrul Bey, fethedilen şehirlerin hiçbirini işgal etmeden fakat ülkeyi harabe halinde bırakarak Ermeni toprağından ayrılmıştır⁶⁴⁸.

Selçukluların Doğu Anadolu'daki bu akınları Divin ile Gence'nin (Arran) emiri Ebu'l-Esvar'ı Hıristiyanlara saldırma konusunda cesaretlendirmiştir. Ama Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle Tuğrul Bey'in ilk başarılarından itibaren Ebu'l-Esvar, onun metbuiyetini kabul etmiş ve Hıristiyanlara karşı ona tam bir destek vermiştir⁶⁴⁹.

Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu'daki Ermeniler'i Orta Anadolu'ya sürdükten sonra bu bölgede birkaç müstahkem şehirde garnizonlar bırakmakla yetinip ülkenin geri kalanını ise istilaya terk etmiştir. Böylece Doğu Anadolu her türlü talan ve yıkıma açık bir toprak haline gelmiştir. 1055-1056 yıllarında Daron'un (Muş) İmparatorluk valisi Theodoros'tur. Bu yılda Selçuklu Sultanı ile anlaşmazlığa düşen bir grup Türkmen Theodoros'a bağlılık bildirmeye gelmiştir. Bu Türkmenler samimiyetlerini belirtmek için Khlat (Ahlat) Müslümanlarını talan etmişler ve aldıkları ganimetleri İmparatorluk valisi Theodoros'a getirmişlerdir. Bunun üzerine Selçuklu Sultanının memurları Theodoros'a gelip Türkmenleri kendilerine teslim etmesini bildirmişlerdir. Theodoros da bunu reddedince Selçuklular ona saldırarak öldürmüşlerdir⁶⁵⁰.

4)TUĞRUL BEY'DEN SONRA ANADOLU'YA SELÇUKLU AKINLARI

Tuğrul Bey'in Anadolu'ya yaptığı seferlerden sonra geride kalan Selçuklu askerleri Anadolu'ya akın yapmaya devam etmiştir. Melitene (Malatya), Doğu Anadolu'nun en zengin ticaret şehirlerinden biridir. Bizans İmparatorluğu, burada sadece garnizon olarak bir Bizans

⁶⁴⁷Honigmann,a.g.e.s.179 ;Kaşgarlı,a.g.e.s.91-92;Ural-Orat,a.g.e.s.134-135;İnce,a.g.m,s.497;Kaya ,a.g.m,s.224 ; Toksoy,a.g.m,s.6.

⁶⁴⁸Honigmann,a.g.e.s.179 -180;Kırzıoğlu,a.g.e.s.329.

⁶⁴⁹Honigmann,a.g.e.s.180;Kırzıoğlu,a.g.e.s.329 ;Ural-Orat,a.g.e.s.129.

⁶⁵⁰Honigmann,a.g.e.s.180-181;Grousset,a.g.e.s.587;Ural-Orat,a.g.e.s.133-134.

süvari birliği bırakmıştır.1057 yılının Ekim ayının ilk günlerinde bir Türk ordusu Doğu Anadolu'ya gelerek iki kola ayrılmış, biri Pontos'taki Koloneia'ya (Şebin Karahisar) diğer bir kol da gece yürüyüşü taktiğini kullanarak Melitene (Malatya) önlerine gelmiştir. Türkler Malatya önlerine geldiğinde Malatya'da bulunan garnizon saldırıya geçmek üzere hareket etmiştir. Bu çarpışma sırasında şehir sakinlerinin bir kısmı kaçmıştır. Bunun üzerine garnizon da ahalinin geri kalanını Türk ordularına bırakarak kaçmıştır. Türkler, Melitene'de (Malatya) üç gün kalmışlardır⁶⁵¹. Melitene (Malatya) akını hakkında Urfalı Mateos :“*Halk, geniş ovaya dağıldığı sırada düşmanın arasına düştü. Onlar, denizdeki kum kadar çok olan bu ahaliyi görünce hayret içinde durdular. Yalın kılıç üzerlerine atılarak galip geldiler. Birçok esir ve sayısız hazineyi de götürdüler.*” demektedir⁶⁵².

1059-1060 yıllarına göre Tuğrul Bey'in divanından çıkmış olan Samukh, Amurkafr, Kicacici adlı üç emirin komutasında bir Türk ordusu Kapadokya'ya girmiş ve Sebastia (Sivas) üzerine yürümüşlerdir. Niyetleri ise Vasburagan (Van) sülalesinden Ermeni kralı Senekerim Hovhannes'in oğulları olan Atom ve Apusahl'ı esir almaktır. Fakat Selçuklu Türkleri'nin yaklaştığını haber alan Atom ve Apusahl, Kaisareia'nın (Kayseri) güneyindeki Gabadonia'ya (Develi) kaçmışlardır. 4 Temmuz 1059'da Türkler, Sebasteia(Sivas) kuşatmasına başlamış ve şehrin surları olmamasına rağmen girmekte bir müddet tereddüt etmişlerdir. Urfalı Mateos'un belirttiğine göre :“*Beyaz kubbeli sayısız kilisenin arz ettiği manzarayı görüp bunları asker çadırları zannetmişlerdi*”⁶⁵³. Daha sonra Sebasteia'da (Sivas) garnizon olmadığını anlayınca buraya akın düzenlemişlerdir. Nüfusun bir kısmını esir alarak Sebasteia (Sivas) Ermeni Krallarının ikamet yeri olduğundan sayısız miktarda altın, gümüş, mücevherat, kıymetli kumaşlar alarak çekilmişlerdir⁶⁵⁴.

1062-1063 yıllarında Horasan-Salar, Çımçım(Mıcmıç/Cemcem) ve İsulı adlı reislerin kumandası altında yeni bir Türk ordusu Anadolu'ya girmiştir. Bunlar Bağın kazası (Ergani) ile Tılkhum (Tulkhum) kazasını ateşe vermişlerdir. 5 Ekim 1062'de Türk orduları bölgeye saldırmış, Krisdapor adında bir papaz ise Türkleri görünce köyün bütün sakinlerini kilisede toplamıştır. Bağın (Ergani) kazasına akınlarından sonra Diyarbakır'daki Amid emiri Kürt

⁶⁵¹Urfalı Mateos,a.g.e,s.107-108-109;Grousset,a.g.e,s.591-592;Ayönü,a.g.m,s.599;Gök,a.g.m,s.179.

⁶⁵²Urfalı Mateos,a.g.e,s.108.

⁶⁵³Urfalı Mateos,a.g.e,s.111.

⁶⁵⁴Urfalı Mateos,a.g.e,s.110-111-112;Grousset,a.g.e,s.594;Ural-Orat,a.g.e,s.135-136;Bedirhan,a.g.e,s.148-148;Toksoy,a.g.m,s.7.

Mervani hanedanından olan Saidüdevle, Türk reisi Horasan-salar'a bir mektup yazarak onunla ittifak antlaşması imzalamış ve Ermeni esirlerinin kendi eyaleti içerisinde satılmasını sağlamıştır⁶⁵⁵. Türklerin Bağın'e (Ergani) saldırması ve Mervani emiri Saidüdevle'nin Horasan-salar ile anlaşması haberi Konstantinopolis'e çok geç ulaşmıştır. Bu haber üzerine X. Konstantinos Dukas (1059-1067) bu bölgeye bir ordu göndermiştir. Orduyu Frankopulos ismiyle de tanınan Herve isimli Norman bir paralı asker kumanda etmiş ve hareket merkezi olarak da Tılkhum kazasını seçmiştir. Bir diğer askeri kumandan, Edessa'nın (Urfa) Bizans dükü olan Tavadanos da Edessa (Urfa), Gargar⁶⁵⁶ (Gerger) ve Hısn-ı Mansur⁶⁵⁷ (Adıyaman) kuvvetleriyle gelerek ona katılmıştır. Bizans kuvvetlerinin yaklaştığını duyan Türk ordusu da bölgeyi acilen boşaltmıştır. Bölgeye gelen Tavadanos önce Amid'e (Diyarbakır) saldırarak Amid emiri Saidüdevle'nin şehir sakinleri tarafından bugünlerde zehirlenmiş olmasından faydalanmak istemiştir. Fakat Amidliler, Norman paralı asker Herve'ye rüşvet vererek saldırıyı desteklemekten vazgeçirmişlerdir. Tek başına kalan Tavadanos da öldürülmüştür. Bu sırada Yenovk isimli bir Ermeni de Amid (Diyarbakır) toprağına savaşmaya gelmiştir. Amacı ise Saidüdevle'nin Türklerden satın almış olduğu esirleri geri almaktır. Fakat Amidlilere yenik düşmüştür. Yanında bulunan çeteleri de Kürt şeyhi Halid tarafından Gargar'ın (Gerger) güneydoğusundaki Sevaverag (Siverek-Suveyda) yakınında dağıtılmıştır. Herve ise Amid'den (Diyarbakır) Garin'e (Erzurum) giden yolda daha önce Tılkhum'u (Tulkhum) işgal eden Türk birlikleriyle karşılaşmış, onlarla mücadele ettikten sonra Yusuf isimli emirlerini öldürmüş ayrıca ganimetlerini ve yanlarında bulunan esirlerini de ellerinden almıştır⁶⁵⁸.

5) SULTAN ALPARSLAN DÖNEMİ ANADOLU'YA SELÇUKLU AKINLARI

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 4 Eylül 1063'de ölümünün ardından tahta yeğeni Çağrı Bey'in oğlu Alparslan geçmiştir(1063-1072). Alparslan tahta çıkar çıkmaz 1064'de Transkafkasya'ya büyük bir sefer düzenlemiştir. Azerbaycan'daki Marand'dan (İran'ın kuzeybatısı) yola çıkan Alparslan, gemilerden oluşan bir köprü üzerinden Nahçıvan yakınlarından Aras'ı geçmiştir. Burada ordusunu birçok kola ayırırken kendisi de Gürcistan üzerine yönelmiştir. Ordunun bir diğer kolunu oğlu Melikşah'ın ve vezir Nizamülmülk'ün

⁶⁵⁵Urfalı Mateos,a.g.e,s.113-114;Grousset,a.g.e,s.594-595;Sevim,a.g.e,s.5-6;Ural-Orat,a.g.e,s.136;Toksoy,a.g.m,s.7.

⁶⁵⁶Gargar /Gerger: Adıyaman'ın kuzeydoğusunda bulunan Gerger ilçesi. Bkz. Grousset,a.g.e,s.595.

⁶⁵⁷Hısn-ı Mansur: Adıyaman. Bkz. Grousset,a.g.e,s.595.

⁶⁵⁸Urfalı Mateos,a.g.e,s.115-116-117;Grousset,a.g.e,s.595;Ural-Orat,a.g.e,s.136.

komutası altında Bizans sınırlarına göndermiştir⁶⁵⁹. Alparslan'ın güzergahı şu şekildedir: Kuzeye Gamkarni⁶⁶⁰'ye doğru yani Ermeni Kukark'ına (Gogaren/Kolp Deresi) oradan yine kuzeye doğru yürüyerek Trialeti'ye (Tiflis'in kuzeybatısı) geçmiş, buradan da öncü birlikleri Kvelis-kur⁶⁶¹'a (Kol köyü) yayılmıştır. Daha sonra Şavşeti'yi (Artvin'in kuzeydoğusu), Klarcet'i (Artvin/Ardunuç) katettikten sonra ve Doğu Anadolu'nun kuzeyini bu şekilde geçtikten sonra Dayk'ın (Tortum ve Oltu) kuzeydoğusundaki Panaserd⁶⁶²'e (Oltu'nun kuzeyinde) kadar gelmişlerdir. Buradan Trialeti'ye (Tiflis'in kuzeybatısı) dönmüşlerdir. Buradan öncü birlikleri Gürcistan kralı IV. Pakarat'ı yakalamak istemişler fakat Pakarat daha kuzeyde Kartliya'ya (Gürcüstan'ın doğusu) kaçmıştır. Onun peşine düşmekten vazgeçen Türkler, Cavakheti'nin (Çıldır/Ahılkelek bölgesi) kuzeyindeki Akhal-kalaki (Ahılkelek) şehrine saldırmışlardır⁶⁶³. Alparslan, güney Gürcistan'a bu şekilde akın yaptıktan sonra Ermeni Ağvan⁶⁶⁴ kralı Gorige'e (Kurken) haber gönderip kızıyla evlenmek istediğini belirtmiştir. Urfalı Mateos, Kral Gorige'nin, Alparslan'ın kendisine hücum etmesinden korkarak bu isteğe razı olduğunu ve sultanın onunla daimi sulh ve dostluk aktettiğini, Alparslan'ın Tavit Anhoğın'ın (Topraksız Tavit) oğlu olan Ağvan kralı Gorige'yi büyük iltifatla ve hediyelerle beraber kendi şehri olan Lori'ye (Ağsdev) uğurladığını belirtmektedir⁶⁶⁵. Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk komutasında Anadolu'ya gönderdiği ordu, pek çok Bizans kalesini özellikle Aras kıyısındaki Akhuryan (Arpaçayı) kavşağının doğusunda yer alan Surmari⁶⁶⁶'ye veya Surp Mari'ye (Bizanslılarda Hagia Maria/daha sonra Iğdır/ Sürmeli) akınlar düzenlemişlerdir. Ayrıca Ampert'i (Eçmiyadzin /Abaranda Hisar), Ayiosyeoryios'u (Surp Kevorkivank), Nik kazasındaki (Sevan Gölü (Gökçe Göl) yakınında Güzeldere Köyü) Bıçnı'yı (Zengi suyu başındaki kale) ve

⁶⁵⁹Honigmann,a.g.e.s.183;Grousset,a.g.e.s.596;Sevim,a.g.e.s.9 ;Ural-Orat,a.g.e.s.137;Gök,a.g.m,s.179;Kaya,a.g.m, s.225.

⁶⁶⁰Gamkarni: Trilaeti sancağında, Khıram Çayı başlarında, Kengerler bölgesi. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.331.

⁶⁶¹Kvelis-kur: Ahıska bölgesinde, Yukarı Poskov'da ve Arsiyan dağı eteğindeki bugünkü Kol köyü. Bkz. Kırzioğlu, a.g.e,s.331.

⁶⁶²Panaserd: Oltu'nun kuzeyi. Bkz. Kırzioğlu,a.g.e,s.331.

⁶⁶³Honigmann,a.g.e.s.184;Grousset,a.g.e.s.596;Berdirhan,a.g.e,s.155-156;Sevim,a.g.e,s.8-9;Ural-Orat,a.g.e,s.137-138 ;Kaya,a.g.m,s.225;İnce, a.g.m,s.495.

⁶⁶⁴Ağvan: Ağvan memleketi birbirinden ayrı iki bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Kur Nehri ile Hazar Denizi arasında kuzeye doğru Derbent geçidine kadar olan memleketdir. Buna Şirvan Ağvankı denmektedir. İkincisi de Ermenistan'ın Uti, Artzakh ve Paitagaran isimli üç ayaletle birlikte, Kur'un doğusunda bulunan bir kısım araziye içine alan bölgedir. Bu bölgeye ise Ermeni Ağvankı denilmekle birlikte bazen yerli bazen Ermeni bazen de Gürcü ve diğer milletlerin hakimiyeti altında kalmıştır. Bkz. Urfalı Mateos,a.g.e,s.118.

⁶⁶⁵ Urfalı Mateos,a.g.e,s.118-119;Honigmann,a.g.e.s.184;Ural-Orat,a.g.e,s.141;Sevim,a.g.e,s.8-9.

⁶⁶⁶Surmari/Surp Mari: Iğdır /Sürmeli. Bkz. Özmenli,a.g.t,s.127.

Maryamnişin-Meryemnişin'in (Arpaçay'ın solunda Gümrü yakınlarında) bir şehrine akınlar düzenlemişlerdir⁶⁶⁷.

772'den itibaren Ani'de Ermeni Bagratuni Krallığı hüküm sürmekteydi. Kralın son varisi II. Gagik, 1045 yılında bir hileyle Bizans İmparatorluğu tarafından Konstantinopolis'e götürülmüş ve Bizans İmparatoru Konstantinos Monomakhos tarafından Ani'ye bir ordu gönderilerek Ani ilhak edilmiştir. Bundan sonra Bizanslılar, ele geçirdikleri Ani'de Ermeni birliklerini uzaklaştırıp yerine paralı askerlerden oluşan bir garnizon yerleştirmişlerdir. Bu garnizonun başında iki Gürcü asker bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Simpat'ın babası Bagrat, ikincisi ise Baguryan'ın oğlu Grigor'dur⁶⁶⁸. Honıgmann ise Baguryan oğlu Grigor'u şu şekilde tanıtır. Bizans hizmetindeki eski bir Gürcü ailesinden gelmektedir. Grigor daha önce Kars'daki Bizans garnizonunda daha sonra ise Theodosiopolis'in (Erzurum) Bizans dükü görevinde bulunmuştur. Ayrıca Şirak'da, Ani yöresinde, Dayk'da (Tortum ve Oltu) ve Erzurum'un kuzeybatısındaki Çormayri'de hatırı sayılır malvarlığı bulunmaktadır⁶⁶⁹. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Gürcistan seferinden sonra bütün Türk kuvvetleriyle birlikte Ani'yi kuşatmaya gelmiştir(16 Ağustos 1064). Ani'de bulunan halk, ilk önce kapıların önüne çıkarak Selçuklu ordusuna hücum etmiştir. Fakat çok fazla direnemeyip Ani'ye çekilerek kapanmışlardır. Ani halkı için durum oldukça zordur. Çünkü nüfus çok kalabalıktır ve şehirde savaşı olmayan binlerce kişi barınmaktadır. Şehir ise kapladığı alanın neredeyse her yanında sarp yamaçlar üzerinde oldukça yüksek bir konumdadır. Akhuryan (Arpaçayı) da kıvrımlı akışıyla şehri çevrelemektedir. Şehrin sadece bir yanı tıpkı bir ova gibi alçaktır⁶⁷⁰. Bu noktada Selçuklu ordusu mancınıkla surları çökertmiştir. Kuşatma uzun süre devam etmiştir. Fakat Türk orduları şehre girememişler ve yorgunluktan hücumlarını da gevşetmişlerdir. Bu sırada iki İmparatorluk komutanı Grigor ve Bagrat anlaşılmaz bir biçimde aşağı şehri kendi kaderine terk etmişler ve iç hisara çekilmişlerdir. Bizans garnizonunun iç hisara çekilmesi ahaliyi savunmasız bırakarak korkunç bir paniğe sebep olmuştur. Bunun üzerine şehir halkının hepsi bir yana kaçmıştır. Garnizonun, surları terk etmiş olduğunu fark eden Selçuklu

⁶⁶⁷Honıgmann,a.g.e,s.184;Grousset,a.g.e,s.597;Ural-Orat,a.g.e,s.142-143;Sevim,a.g.e,s.9;Toksoy,a.g.m,s.8;Gök , a.g.m,s.179;İnce,a.g.m,s.498.

⁶⁶⁸Grousset,a.g.e,s.598;Honıgmann,a.g.e,s.222-223;Sevim,a.g.e,aynı yer;Ural-Orat,a.g.e,s.145;Gök,a.g.m,s.179-180; Toksoy,a.g.m,s.8.

⁶⁶⁹Honıgmann,a.g.e,s.222-223-224.

⁶⁷⁰Ergin Ayan, "Sultan Alparslan'ın Ermeni ve Gürcü Siyaseti", *Karadeniz Araştırmaları*,Sa.2,Ankara 2009,s.19-20 ;Kırzioğlu,a.g.e,s.292;Ural-Orat,a.g.e,s.145;Gök,a.g.m,s.179.

orduları kitleler halinde şehre girerek şehri fethetmişlerdir⁶⁷¹. Urfalı Mateos:“ *Sultan Alparslan bütün ordusuyla beraber geri dönüp şehre girdi. Müslümanlardan biri, katedralin üstüne çıkıp kubbenin tepesinde dikili olan kıymetli haçı sökerek yere düşürdü. Aynı adam, sonra kubbenin üzerindeki kapıdan kilisenin içine girdi ve Kral Simpat’ın diğer bin bir hazine ile beraber Hint’ten getirmiş olduğu billur avizeyi yere düşürüp paramparça etti. Kubbeden indirilmiş olan bir insan boyu uzunluğundaki gümüş haçı götürüp sonradan Nahçıvan’daki camiinin eşiğine koydular*” demektedir⁶⁷².

İbnü’l Esir ise Ani’nin fethini şöyle anlatmaktadır: Sultan Ani şehrine hareket etti. Oraya varınca şehrin müstahkem ve ele geçirilemeyecek şekilde olduğunu gördü. Dörtte üçü Aras Nehri ile çevriliydi, öbür tarafında ise çok sert akan derin bir nehir vardı. Nehre büyük taşlar atılsa bile sürüp götürüyordu. Şehre giden yol üzerinde sert ve sağlam taşlardan yapılmış bir surun bulunduğu hendekten geçiliyordu. Ani, büyük ve mamur bir şehirdi. Nüfusu kalabalıktı, beş yüzü aşkın kilise vardı. Sultan Alparslan burayı kuşatıp sıkıştırdı. Fakat Müslümanlar şehrin müstahkem bir yapıya sahip olduğunu görünce buranın fethedilmesinden umut kesmişlerdi. Sultan, ahşap bir burç yaptırıp içini savaşçılarla doldurarak üzerine mancınıklar ve okçular yerleştirdi. Böylece Müslümanlar, surların üzerinden Rumları görebildiler. Müslümanlar, surları delmek amacıyla ilerlerken Allah’ın bir lütfu olarak hiç hesap etmedikleri bir hadise vuku buldu ve durup dururken surlardan bir parça yıkıldı. Bunun üzerine Müslümanlar içeri girip şehir halkından sayısız insan öldürdüler öyle ki pek çok Müslüman ölümlerinin çokluğundan dolayı içeri giremedi. Yaklaşık öldürdükleri kadar da esir aldılar⁶⁷³.

25 günlük sıkı bir kuşatmadan sonra 16 Ağustos 1064 Pazartesi günü, Ani tamamıyla fethedildikten sonra Sultan Alparslan tutsaklardan bir kısmını ve özellikle Ermeni Beylerini İran’a göndermiştir. Kalanları ise şehrin imarı için yerlerinde bırakmıştır⁶⁷⁴. Sultan Alparslan, Ani’nin fethini de Bağdat’taki Abbasi Halifesi’ne bir mektupla bildirmiş, halife de ona “Ebû’l-Feth” yani “Fetih Babası” unvanını vermiştir⁶⁷⁵. Türk-İslâm tarihinde Ani’nin fethi büyük bir

⁶⁷¹Honigmann,a.g.e,s.185-186;Urfalı Mateos,a.g.e,s.119-120-121;Grousset,a.g.e,s.598-599;Ural-Orat,a.g.e,s.149; Ayönü,a.g.m,s.599;Gök,a.g.m,s.180;Toksoy,a.g.m,s.8-9.

⁶⁷²Urfalı Mateos,a.g.e,s.121.

⁶⁷³İbnü’l Esir, *El Kâmil Fit Tarih*, İstanbul 1987, naklen Gürsoy Solmaz,“Ortaçağ’da Ani Kalesi”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* ,Sa.6,Erzurum 2000,s.316-137.

⁶⁷⁴Solmaz,a.g.m,s.139.

⁶⁷⁵Honigmann,a.g.e,s.186;Kızıoğlu,a.g.e,s.341-342;Kaşgarlı,a.g.e,s.92;Ural-Orat,a.g.e,s.150;Sevim,a.g.e,s.10;İnce , a.g.m,s.498;Solmaz,a.g.m,s.39.

dönüm noktası olmuştur. Ani'nin fethiyle Bizanslıların yirmi yıl önce yerleşerek Selçuklu akınlarına karşı korudukları müstahkem şehir açılmış, bütün Ani o günden sonra Selçukluların idaresine geçmiştir. Fahrettin Kırzıoğlu, Kars tarihinde Sultan Alparslan'ın Ani'de ilk Cuma namazını 20 Ağustos 1064'de ilk defa camiye çevrilen Katedral Ulu-Vank /Beşik Kilisesi'nde kıldığını söylemektedir⁶⁷⁶.

Ani'nin alınmasından sonra Sultan Alparslan, Kars'a hakim olan Ermeni kralı Gagik Apas'ın oğlu Gagik'e bir elçi yollayarak vassallık hükümleri gereğince onu huzuruna çağırmıştır. Bu durumda hem Alparslan'dan çekinen hem de tedbirli olan Gagik, güya Sultan Tuğrul'un ölümü sebebiyle yas tuttuğunu belirtmiştir. 1054-1055'de İbrahim Yınal, Kars'a hücum edip kaleyi kuşattığı zaman kendisiyle savaş halinde olan Tuğrul Bey'in gelişiyle çekilmişti yani dolaylı olarak Tuğrul Bey bir zamanlar onu İbrahim Yınal'dan kurtarmıştı. Bu nedenle Ermeni kralı Gagik, Tuğrul Bey'in kendilerinin kurtarıcısı ve metbu olduğunu bildirmiştir. Böylece Sultan Alparslan, Kars'a gitmiş; Kağızman Deresi, Kars Yaylası, Susuz İlçesi ve Arpaçay çevresini kapsayan bölgeyi Ermeni kralı Gagik'e vermiştir. Böylece kurtulan Gagik, Büyük Selçuklular'a tabi olarak kendi ülkesinde kalabilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra Bizans İmparatorunu mirasçı yaparak Anadolu içlerine çekilmeyi uygun görmüş, Bizans İmparatoru X. Konstantinos Dukas (1059-1067) bunun karşılığında ona Kapadokya'da topraklar vermiştir⁶⁷⁷. Urfalı Mateos'un ifadesiyle:“Ani ve Kars'ın fethedilmesiyle Ermeni milleti esaret altına alınmış oldu. Ermeniler için hiçbir kurtuluş ümidi kalmadı ve köle haline geldiler”⁶⁷⁸.

Bundan sonra Sultan Alparslan, Ani'yi batı seferinde bölge askerleriyle kılavuzluk edip kendisine yardımcı olan Divin Şeddadi emiri Ebu'l-Esvar oğlu Manûçeher'e Selçuklulara bağlı müstakil bir beylik kurmak üzere vermiştir⁶⁷⁹. Böylece Anadolu'da Selçuklular'a bağlı ilk beylik 1064'de Ani'de kurulmuş oluyordu. Sultan Alparslan bu fetihleri tamamladıktan sonra Rey'e doğru hareket etmiştir. Sultan bu seferden 100.000 kişilik ordusunun başında 50.000 tutsak ve sayısız ganimetle birlikte dönmüştür⁶⁸⁰. Sultan Alparslan'ın Ani'de kendisine bağlı olarak bıraktığı emir Manûçeher, bundan sonra şehrin harabelerini ve surlarını tamir ettirmiştir.

⁶⁷⁶Kırzıoğlu,a.g.e,s.343.

⁶⁷⁷Honigmann,a.g.e,s.186;Urfalı Mateos,a.g.e,s.11-122;Kırzıoğlu,a.g.e,s.343-344;Sevim,a.g.e,s.8-9;Ural-Orat,a.g.e,s.151-152 ;Ayönü,a.g.m,s.599;Gök,a.g.m,s.180; İnce,a.g.m,s.498.

⁶⁷⁸Urfalı Mateos,a.g.e,s.122.

⁶⁷⁹ Kırzıoğlu,a.g.e,s.358 -359;Ersan,a.g.e,s.30;Sevim,a.g.e,s.10;Ural-Orat,a.g.e,s.150;Gök,a.g.m,s.180;Solmaz,a.g.m,s.140.

⁶⁸⁰Ayan,a.g.m,s.22.

Alparslan'ın kuşatmada kullandığı mancınıktan atılan taşların yıktığı Aslanlı Kapı da denilen orta kapının batı yanındaki sur kesimini ve 28 burcu onartarak bir kitabe koydurmuştur. Ebu Manûçehr'in bu kitabesi Anadolu'da Selçuklu Çağı'nın ilk kitabesi olarak bilinmektedir⁶⁸¹.

IV. Romanos Diogenes (1067-1071) 1067'de tahta geçtiğinde Doğu Anadolu'yu, Selçuklu Türklerinin elinden almak için mücadele etmiştir.1064'de Ani, Türklerin eline geçince buradan Anadolu içlerine akınlar başlamıştır. 1067'de Gümüştekin kumandasında Tilkhum ve oradan Edessa (Urfa), Kaisaria'ya (Kayseri) akın düzenlemiştir⁶⁸². 1068'de Kapadokya'daki Neokaisareia⁶⁸³ (Niksar) ve Frigya'nın ortasındaki Amorion⁶⁸⁴ (Afyon-Emirdağı İlçesi) yağma edilmiştir. 1069'da Melitene'yi (Malatya) kumanda eden komutan vekili Philaretos bu şehrin yanında Türk ordularına yenik düşmüştür.Yine Orta Anadolu'ya gelen Türk grupları İkonion⁶⁸⁵u (Konya) talan etmişlerdir. Buradan dönerken Romanos Diogenes onları durduramamıştır⁶⁸⁶. Böylece Ani'nin Türkler tarafından alınması Orta Anadolu'nun işgaline sebep olmuştur. Bizans İmparatorluğu, Türklerin Ermeni kalesi Ani'ye yerleşmesine izin vermekle kendi topraklarını fetihlere açmıştır.

⁶⁸¹Solmaz,a.g.e,s.140.

⁶⁸²Honigmann,a.g.e,s.187.

⁶⁸³Neokaisareia: Niksar. Bkz. Grousset,a.g.e,s.608.

⁶⁸⁴Amorion: Afyon'un Emirdağ ilçesi. Bkz. Grousset,a.g.e, s.608.

⁶⁸⁵İkonion: Konya. Bkz. Grousset,a.g.e,s.109.

⁶⁸⁶Grousset,a.g.e,s.608-609.

SONUÇ

IX ve XI. Yüzyıllarda, Doğu Anadolu'da var olan Ermeni sülaleleri, burada feodal prenslikler oluşturmuşlardır. Sülalelerin arasında rekabetin ve mücadelenin var olması, Doğu Anadolu Ermenileri arasında birliğin sağlanmasını engellemiş ve bu bölgede dağınık bir şekilde yaşamalarına neden olmuştur. Ermenilerin birlikten yoksun olması, gerek Bizans İmparatorluğu'nun gerekse bölgedeki diğer güçlerin Ermeniler üzerinde kolayca hâkimiyet kurmasını sağlamıştır. Bu dönemde, Doğu Anadolu'nun feodal bir sülalesi olan Bagratuni hanedanı, bu bölgede başta Ani olmak üzere Kars/Vanand ve Daşır/Lori'de çeşitli kollarda prenslikler kurmuşlardır. Bagratuniler, soylarını Kral Davud'a bağlayarak Yahudi asıllı olduklarını kabul etmişler ve 862'den 1045'e kadar Aşot Ermeni Krallığı'nı yönetmişlerdir. Ermeniler, başlangıçta Bizans İmparatorluğu'na bağlıydılar fakat 451 Khalkedon/Kadıköy Konsili'nden sonra Hıristiyanlığın Bizans/Ortodoks Kilisesinden ayrılmaları Bizans-Ermeni çatışmasının başlangıç noktasını oluşturmuştur. 641'e kadar Bizans hâkimiyetinde kalan Aşot Ermenileri bu tarihten itibaren Müslüman Arapların Divin'i ele geçirmesiyle güneyden Emevi ve Abbasi Halifeliği ile batıdan Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmışlardır. Bölgeyi elinde tutmak isteyen Bizans İmparatorları ilk önce Ermenilere çeşitli unvanlar vererek, onları Müslüman Araplara karşı savunmada kullanmışlardır. Aşot Ermenileri ise çıkarlarına uygun olarak bazen Emevi ve Abbasi Halifeliği'nin bazen de Bizans İmparatorluğu'nun yanında yer almışlardır. Böylece Aşot Ermenileri, hem İslâm Dünyasından hemde Bizans İmparatorluğu'ndan unvan alıp taç giyerek bölgede siyasî bir kimlik kazanmışlardır.

Bizans İmparatorluğu , Ermenilere karşı oldukça sert ve baskıcı bir politika takip etmiştir. Bu politikanın altında, Ermenilerin Gregoryan mezhebine bağlı olmaları, Aşot Ermenilerinin bölgedeki Müslüman Arap Emirleri ile anlaşmaları, ordu için gerekli insan kaynağı için Ermenilerin sürekli olarak göç ettirilmesi, Ermenilerin dinlerine ve kültürlerine oldukça bağlı olmaları gibi sebepler yatmaktadır. Bizans İmparatorlarının, onları tehcir ve göçe zorlamaları çok sık başvurdukları bir politika olmuştur. Bizans İmparatorluğu, Ermenileri tarih boyunca başta askerî alan olmak üzere çeşitli sahalarda kullanmalarına rağmen mezhep farklılığından dolayı sürekli baskı altında tutmuş ve Ortodoks inancını kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu durum taraflar arasında güvenin sarsılmasına, Ermeniler ile Bizans İmparatorluğu arasında sürekli mücadeleye

ve Ermenilerin zaman zaman Bizans İmparatorluğu'nu bırakarak Emevi veya Abbasi Halifeliği tarafına geçmelerine neden olmuştur.

Bizans İmparatorluğu, Ermenileri X. Yüzyıla kadar Trakya/Balkanlar yada Anadolu'nun başka bölgelerine göç ettirmiştir. X. Yüzyılda ise Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin büyük bölümü, İmparator II. Basileios ve halefleri tarafından zorunlu göçe tabî tutulmuşlardır. Bizans İmparatoru II. Basileios, 1021 yılında ilk önce Vasburagan Ermeni Krallığı'na son vererek topraklarını Bizans İmparatorluğu'na dahil etmiştir. Bundan sonra Vasburagan Kralı Senekerim Hovhannes, 40.000 Ermeni ile Sivas ve Kayseri bölgesine göç etmiştir. Daha sonra da Doğu Anadolu'da bulunan Aşot Ermenileri, Kapadokya'ya iskân edilmeye başlanmıştır. 1045'te İmparator IX. Konstantinos Monomakhos, bu krallığa son vermiş ve Bagratuni kralı II. Gagik'i Kapadokya'ya sürgün etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun takip ettiği bu politika sonucunda Doğu Anadolu Ermenileri, Sivas ve Kayseri bölgelerine göç etmişlerdir. Böylece Ermeniler, XI. Yüzyılın başlarında İmparatorluğun iç bölgelerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas zamanında ise Ermeniler, 965'te Tarsus ve 969'da Antakya'ya zorunlu göçe tabî tutulmuşlardır. XI. Yüzyılın başlarında Anadolunun iç bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştirilen Ermenilerin kaynağını Doğu Anadolu Ermenileri oluşturmuştur. Böylece İç Anadolu'ya sürülen Ermeniler daha sonra da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne /Kilikya'ya yayılmışlardır.

Bizans İmparatorluğu, ilk önce Doğu Anadolu'daki Ermenileri, Müslüman Araplara karşı tampon bölge olarak kullanırken daha sonra İç Anadolu'ya göç ettirmekle bu bölgedeki nüfusunu kaybetmiştir. XI. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Anadolu üzerine artarak devam eden Türk akınlarına karşı Bizans İmparatorluğu takip ettiği yanlış politika sonucunda adeta Doğu Anadolu Bölgesi topraklarını fetihlere açmıştır. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu ile bağlantısı kalmayan Ermeniler, Türk akınlarına karşı mücadele etmeye çalışmışlardır. 1064'de Sultan Alparslan'ın Ani'yi fethetmesiyle, Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki hâkimiyeti sona ermiştir. Böylece Ani'nin fethi, Selçuklu Türklerinin İç Anadolu'ya girmelerini sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ABRAHAMYAN,Emma-Hasmig Hovhannisyanyan-Aşot Hagopyan,*Soykırımdan Sonra Farklı Bir Soykırım*,Ermeni Mimarisini Araştırma Vakfı,Erivan (Yerevan) 2016.

AHMETLİ,Ateş, “Şirvan Halkbiliminin Coğrafi, Tarihi ve Etnoğrafik İlkeleri”,*Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Azerbaycan Özel Sayısı-I*,Azerbaycan 2011,s.20-110.

ALEXANDER AKOPYAN,“Şeddâdî Emirî Aşot Bin Şavûr’a Ait Nadir Bir Sikke”,*Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Sa.24,Bahar 2013,s.85-88.

AŞURBEYLİ,Sara, “Şirvanşahlar” mad.,*DİA*, XXXIX,İstanbul 2010,s.211-213.

ATTAR,Aygün, “Ermeni Tarih Yazıcılığı”,*Tarih İncelemeleri Dergisi*,XXII,Sa.1,Kütahya 2007, s.1-18.

AYAN,Ergin, “Sultan Alparslan’ın Ermeni ve Gürcü Siyaseti”, *Karadeniz Araştırmaları*,Sa.2, Ankara 2009,s.9-28.

AYDOĞMUŞOĞLU,Cihat,*Tarihte Tebriz*,Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,Ankara 2007.

AYÖNÜ,Yusuf,*Selçuklular ve Bizans*,T.T.K,Ankara 2014.

AYÖNÜ,Yusuf, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”,*Türkler*,VI,Ankara 2002,s.598-617.

BARTHOLD,W., “Şirvanşahlar” mad.,*İA*, XI,Eskişehir 1997,s.573-575.

BAYRAKTAR,Aykut,*Abbasilerin İlk Dönemlerinde Mâverâünnehir*,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,Konya 2014.

BEDİRHAN,Yaşar,*Selçuklular ve Güney Kafkasya*,Konya 2000.

BELLİ,Oktay,“Kars Adının Kökeni ve Anlamı”,*Kars 2. Kent Kurultayı-Kaflasyada Ortak Geleceğimiz*,İstanbul 2007,s.76-90.

BEZER,Gülay Öğün, “Şeddâdîler” mad.,*DİA*,XXXVIII,İstanbul 2008,s.409-411.

BİÇER,Bekir, “Selçuklular ve Kürtler”,*The Journal of Akademic Social Science Studies International Journal Of Social Science*,VI,Sa.2,Şubat 2013,s.165-202.

BİLGE,Mustafa L. , “Ahvaz” mad.,*DİA*,II,İstanbul 1989,s.192-193.

BİNGÖL,Akın, “Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri”,*Kafkasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Sa.8,Kars 2011,s.20-41.

BOURNOUTIAN,George A.,*Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış Ermeni Tarihi*,çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı,Aras yay., İstanbul 2011.

BUZPINAR,Ş.Tufan-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Haremeyn” mad.,*DİA*,XVI,İstanbul 1997, s.153-157.

CHAMİCH, Father Michael,*History of Armenia , From B.C 2247 To the Year of Christ 1780 or 1229 Of The Armenian Eror (1827)*,II. India/ Calcutta 1827.

CHARANIS,Peter,“Bizans İmparatorluğu’nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir”,çev. Mustafa Alican,*Tarih İncelemeleri Dergisi*,XXVI, Sa.1, Temmuz 2011,s.259-275.

ÇAYCI,Abdurrahman,*Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

ÇETİN,Osman , “Horasan” mad., *DİA*,XXIII,İstanbul 1998,s.234-241.

DEMİRCAN,Adnan-Mehmet Akbaş, *Kürtler*,Nida yay. ,1.Baskı,İstanbul 2015.

DEMİRKENT,Işın, “Bizans” mad., *DİA* ,VI,İstanbul 1992,s.230-244.

EFENDİZÂDE,Oktay, “Gence” mad.,*DİA*,XIV,İstanbul 1996,s.17-19.

ERSAN,Mehmet,*Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*,T.T.K,Ankara 2017.

ERSAN,Mehmet,“Selçuklu Ermeni İlişkileri”,*Türkler*,VI,Ankara 2002,s.635-643.

ERSAN,Mehmet, “Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII.Yüzyıllarda)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler* ,II,Ankara 2014,s.161-202.

ERSAN,Mehmet, “XI.Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova’nın Siyasî Durumu”,*I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya 2000), I ,s.309-313.

GROUSSET,Rene,*Başlangıcından 1071’de Ermenilerin Tarihi*,çev.Sosi Dolanoğlu,Aras yay, İstanbul 2005.

GÖK,Bilal, “Büyük Selçuklu Devletinde Ermeniler: Başlangıcından Melikşah’ın Ölümüne Kadar (1018-1092)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*,IV,Sa.7,Ankara 2015, s.172-185.

GÜRÜN,Kamuran,*Ermeni Dosyası*,Ankara 2011.

HEWSEN,H.Robert,“The Geography of Armenia”,*The Armenia People From Ancient To Modern Times*,I,Newyork 1997,s.1-17.

HONIGMANN,Ernst,*Bizans Devletinin Doğu Sınırı*,çev. Fikret Işıltan,İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay, İstanbul 1970.

İNCE,Fatma, “Selçuklu-Ermeni İlişkilerinde Millet-i Sadıka’nın İzleri”,*Uluslararası Türkçe Edebiyat Dergisi*,Sa.5, 2016,s.488-514.

İPEK,Ali, “Abbasiler Döneminde Ermeni İsyanları (750-886)”,*İÜEFTD*,Sa.42,İstanbul 2003, s.27-41.

İPEK,Ali, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâçoğulları-Ermeni Münasebetleri “Muhammed el-Afşîn Dönemi (889-901)” ”,*Ekev Akademi Dergisi*,Sa.21,Ankara 2004,s.203-214.

İPEK,Ali, “İlk İslamî Dönemde Ermeniler”,*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*,Sa.135, İstanbul 2001,s.1677-1684.

İPEK,Ali,“Kars’ta İlk Müslüman Türk Hâkimiyeti”,*Ekev Akademi Dergisi*,Sa.49,Erzurum 2011, s.163-173.

İPEK,Ali, “Malazgirt Zaferiyle Kilikya Ermeni Prenslüklerine Açılan Yol”,*Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I)*,I, Sa.60,Ankara 2014,s.1-14.

İPEK, Ali- Ercan Cengiz, “Müslümanların Aras Boylarının Fethinde Önemli Bir Karargâh Aruc”, *Kafkasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa.6, Kars 2016, s.19-28.

İPEK, Ali, *Ortaçağ Müslüman İdarelerde Ermeniler (Makaleler)*, Erzurum 2015.

İPEK, Ali, “Sâcoğulları” mad., *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s.364-366.

KAFALI, Mustafa, “Anadolunun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler*, VI, Ankara 2002, s.177-193.

KAŞGARLI, Aktok Mehlika, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.

KAVAKLIÇEŞME, Hüsna, *Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010.

KAYA, Abdullah, “Başlangıcından 1071’e Kadar Türklerin Anadolu’ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sa.59, Erzurum 2014, s.211-232.

KELEŞ, Nevzat, “Şeddâdîler Devrinde İlim ve Kültür Hayatına Tesir Eden Şair ve Âlimler”, *Journal History Schooll (JOHS)*, Sa.24, Aralık 2015, s.1-23.

KEROVPYAN, Keğam, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, Aras yay, 2.baskı, İstanbul 2003.

KILIÇ, Davut, “Ermeni Kimliğinin Oluşmasında Kilisenin Rolü”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa.13/1, Elazığ 2008, s.51-63.

KILIÇ, Davut, “Selçuklulara Kadar Anadolu’da Gregoryan Ermeni Kilisesi (M.451-1100)”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Sa.452, Ankara 2000, s.48-56.

KILIÇ, Remzi, “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, Sa.1, Niğde 2010, s.246-259.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Kars Tarihi*, C.I, İstanbul 1953.

KOYUNCU, Mevlüt, “İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslâmlaşma Süreci”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, X, Sa.1, Adapazarı 2008, s.131-140.

KÖSE, Arif Bayram, *Sâcoğulları ve Güney Kafkasya*, İdeal-Kültür yay., I.Baskı, İstanbul 2017.

KÜÇÜK,Abdurrahman,“Gregoryan Hristiyanlığı Üzerine”,*Dinler Tarihi Araştırmaları-I,I*, Ankara 1998,s.271-282.

KÜÇÜKBEKİR,Esin, “Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Taberistan Bölgesi ve Ziyâirler”, *VAKANÜVİS-Uluslar arası Tarih Araştırmaları Dergisi /International Journal Of Historical Researches*,Sa.2,Samsun 2017,s.139-151.

KÜRKCÜOĞLU,Erol,*Nahçıvan Tarihi(V-XV.Yüzyıllarda)*,Erzurum 2007.

KÜRKCÜOĞLU,Erol,“Ortaçağ’da Bizans ve İran’ın Ermeni Siyaseti”,*21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bir Bakış: Türk Ermeni İlişkileri*,Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2000,s.37-46.

MEHMEDOV,İsmail,*Türk Kafkasyası ’nda Siyasî ve Etnik Yapı Eskiçağlardan Günümüze Kadar*, İstanbul 2009.

MEMİŞ,Ekrem, “Ermenilerin Kökenleri ve Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,VII,Sa.1,AfyonKarahisar 2005,s.1-11.

MOHSENPOORMOBARAK,Golnaz,*Tarihi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Bir İlhanlı Başkenti:Merağa*,Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,Ankara 2015.

MUHAMMEDCANOV,Abdullah, “Siriderya” mad.,*DİA*,XXXVII,İstanbul 2009,s.272.

MUSTAFAYEV,Beşir,*Ermenilerin Kuzey Azerbaycan’daki Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Yayınlanmış Doktora Tezi,İzmir 2009.

ÖZGÜDENLİ,Osman Gazi, “Mâverâünnehir” mad.,*DİA*,XXVIII,Ankara 2003,s.177-179.

ÖZMENLİ,Mehmet, “Armenia’da Arsaklar ve Kamsarakanlar”,*Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I)*,Sa.60,Eylül-Aralık 2014,s.1-14.

ÖZMENLİ,Mehmet,“Doğu Anadolu’da Hristiyanlık”,*Karadeniz Araştırmaları*,V,Sa.17,Bahar 2008,s.43-50.

ÖZMENLİ,Mehmet,“Ortaçağ’da Şüregel’in Tarihi Coğrafyası”,*Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,Sa.9,Giresun 2012,s.159-173.

ÖZMENLİ,Mehmet,*Ortaçağ'da Şüregel (Şirak)'in Tarihi*,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Doktora Tezi,Erzurum 2008.

ÖZTÜRK,Engin,*Bizans İmparatorluğu Devrinde Anadolu'da Ermeniler (330-641)*,İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,İzmir 2017.

ÖZYILMAZ,Emine,“Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”,*Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,Sa.15,Ankara 2013,s.191-208.

PAYASLIYAN,Simon,*The History Of Armenia From The Origins To The Present*,Newyork 2007.

PAYDAŞ,Kâzım,“Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”,*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*,Sa.40,Ankara 2006,s.113-140.

PIYADEOĞLU,Cihan,*Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*,İstanbul 2011.

RENÇBER,Akif,“Komnenos Hanedanı Döneminde Bizans'ın Kilikya Politikası”,*İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*,VI,Sa.3,Eylül 2017,s.2112-2131.

SAĞIR,Güner,“Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri”,*Tarihte Türkler ve Ermeniler:İlkçağ ve Ortaçağ*,Ankara 2014,s.183-205.

SAMEDOV,Vügar,“XI.Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan Şeddâdî Devletinin Büyük Selçuklu Devleti ile Siyasî İlişkileri”,*Erciyes Fikir ve Sanat Dergis* ,Sa.452,Kayseri 2015,s.3-8.

SEVİM,Ali,*Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*,Ankara 2002.

SEVİNDİ,Cemal, “Tarihi Anı Şehri'nin (Kars) Kuruluşu ve Gelişim Süreciyle İlgili Coğrafi Bir Analiz”,*Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof.Dr. Hayati Doğanay*,Ankara 2015, s.576-597.

SOLMAZ,Gürsoy,“Ortaçağ'da Ani Kalesi”,*Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*,Sa.6,Erzurum 2000,s.131-148.

SUBAŞI,Ömer, “Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri”,*Turkish Studies International Periodical For the Language , Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3,Summer 2010,s.1828-1859.

SUBAŞI,Ömer,“Pasinlerin Bilinmeyen Tarihi Ortozu-Toy-Valarshavan”,*History Studies International Journal of History*,Sa.2,Erzincan 2010,s.35-55.

SUBAŞI,Ömer,“XI.Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesi’nde Türk Hakimiyeti”,*Turkish Studies International Periodical For the Language , Literature and History of Turkish or Turkic*,Sa.8, Ankara 2013,s.705-731.

TAŞÇI,Kemal,*Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmış Doktora Tezi,Erzurum 2013.

TAVKUL,Ufuk,“Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”,*Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri-I*,(25-26 Mayıs 2006),s.187-202.

TOKSOY,Ahmet,“1018-1071 Yılları Arasında Selçuklu-Bizans İlişkileri ve Ermeniler”,*Yeni Türkiye Dergisi (Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I)*,Ankara 2014,s.1-15.

TOMAR,Cengiz, “Revvâdîler” mad.,*DİA*,XXXV,İstanbul 2008,s.36-37.

TURAN,Osman,*Selçuklular Zamanında Türkiye*,İstanbul 2013.

URAL,Selçuk- Jülide Akyüz Orat,*Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*,I.Baskı, Kars 2011.

URAS,Esat,*Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*,Belge yay,2. Baskı,Ankara 1987.

URFALI MATEOS,*Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-116)*,çev. Hrant D.Andreasyan,T.T.T,3.Baskı,Ankara 2000.

ÜNSAL,Veli,“İspir Kaleleri”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,II,Sa.I, Kırşehir 2015,s.53-75.

YAPICI,Utku,“Gürcü ve Abhaz Tarihi Yazımlarında Abhazya Hakkında “Tarihsel Topraklık” İddiaları”,*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,IX,Sa.43,Manisa 2016,s.987-994.

YILDIRIM,Bülent,“Osmanlı Devleti’nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882-1893) Göre Edirne’deki Ermeni Nüfusu”,*Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*,I,Sa.2, Temmuz 2011,s.85-101.

YILDIZ,Hakkı Dursun, “Avâsım” mad.,*DİA*,IV,İstanbul 1991,s.111-112.

YILDIZ,Hakkı Dursun,“Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâcoğulları II.Ebu Ubeydullah Muhammed el-Afşin”,*Tarih Enstitüsü Dergisi*,Sa.9,İstanbul 1978,s.107-128.

YILDIZ,Hakkı Dursun,“Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı Sâcoğulları III.Ebu’l Kasım Yusuf“, *İÜEFİD*,Sa.32,İstanbul 1979,s.29-70.

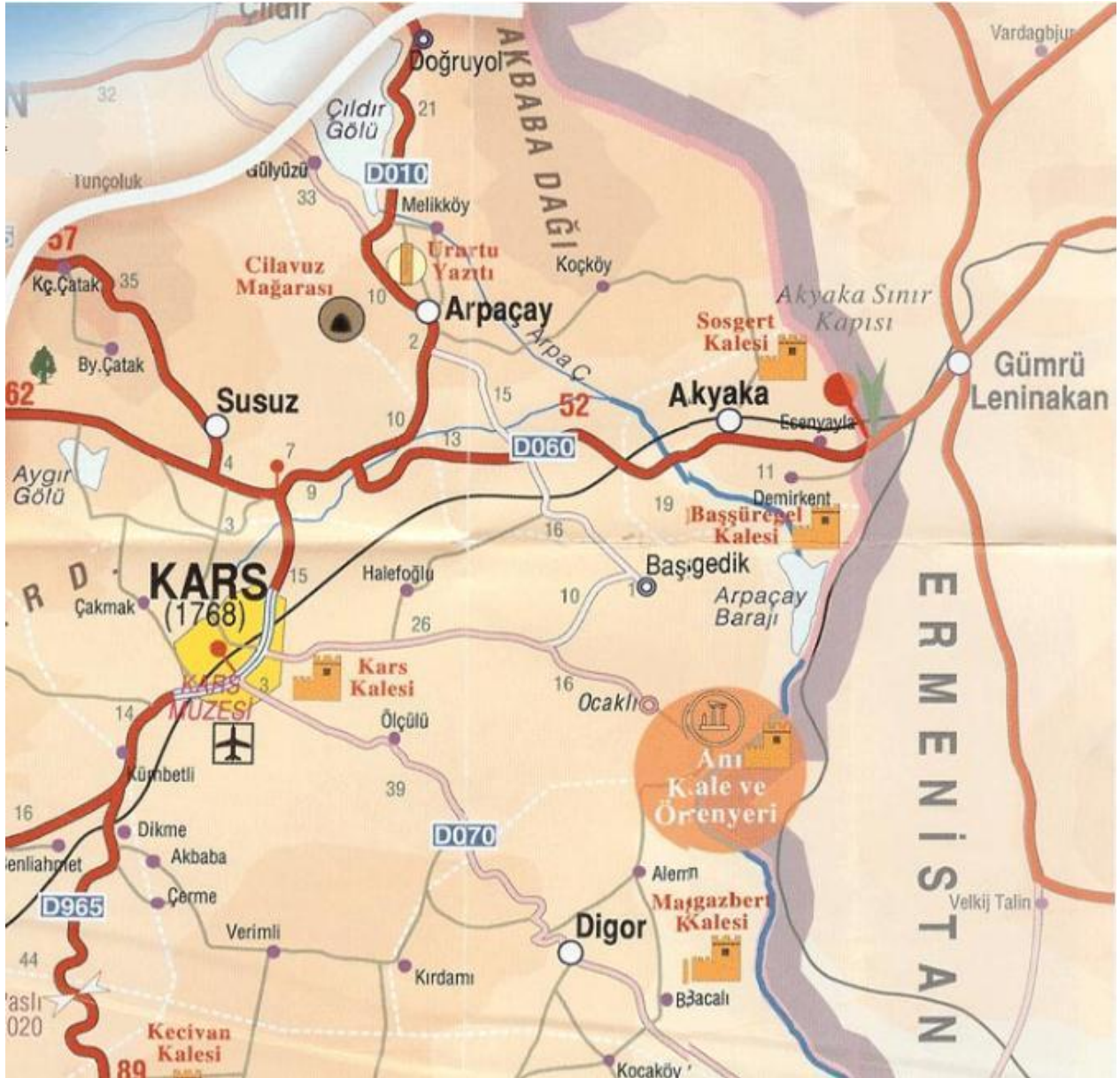
YILDIZ,Hakkı Dursun, “Ebu’s-Sâc” mad.,*DİA*,X,İstanbul 1994,s.339.

YILDIZ,Hakkı Dursun, “Sâcoğulları” mad.,*DGBİT*,VI,İstanbul 1992,s.81-136.

E K L E R

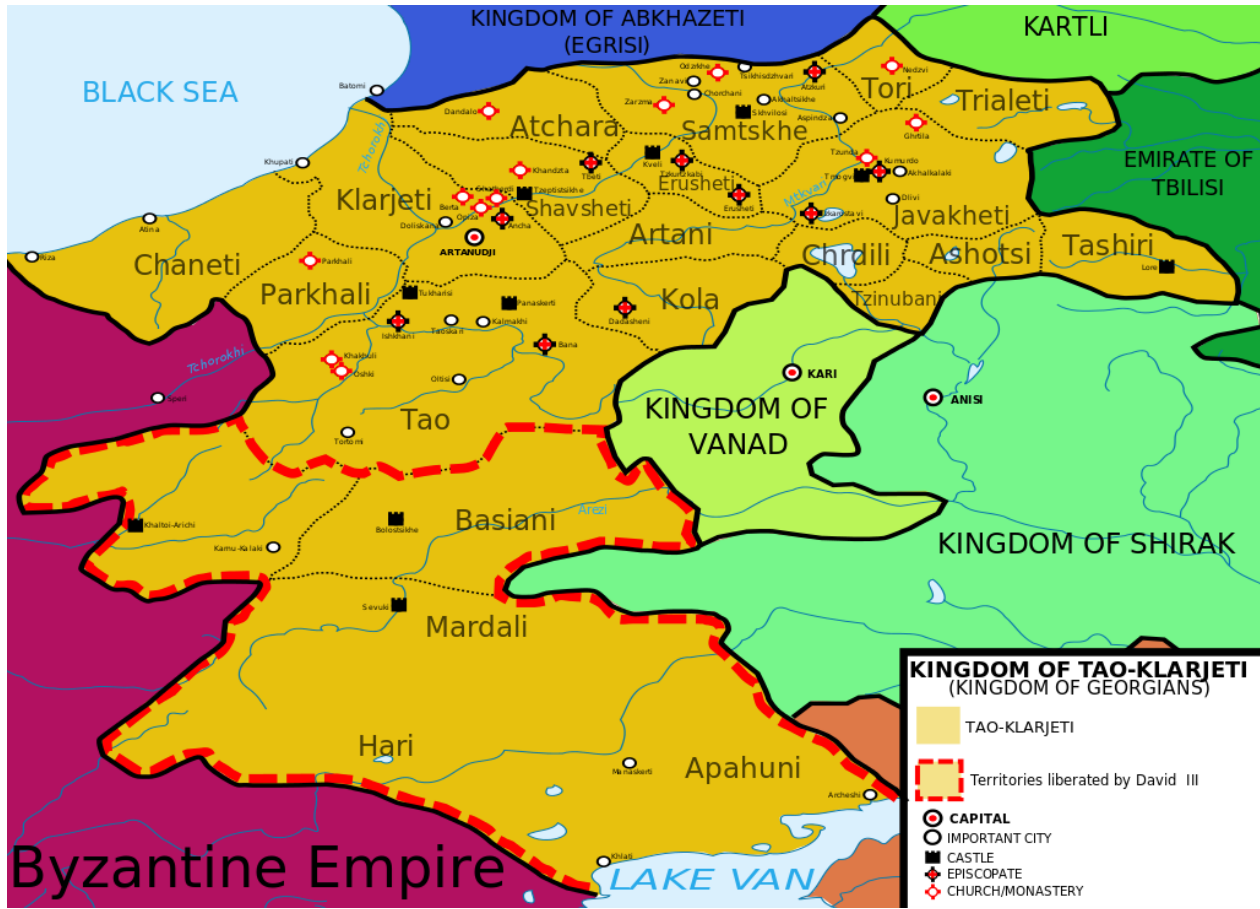
Ek.1 : Kars Haritası

(Özmenli,a.g.t,s.231)

Ek.2 : IX-XI.Yüzyılda Aşot Ermeni Krallığı Haritası.

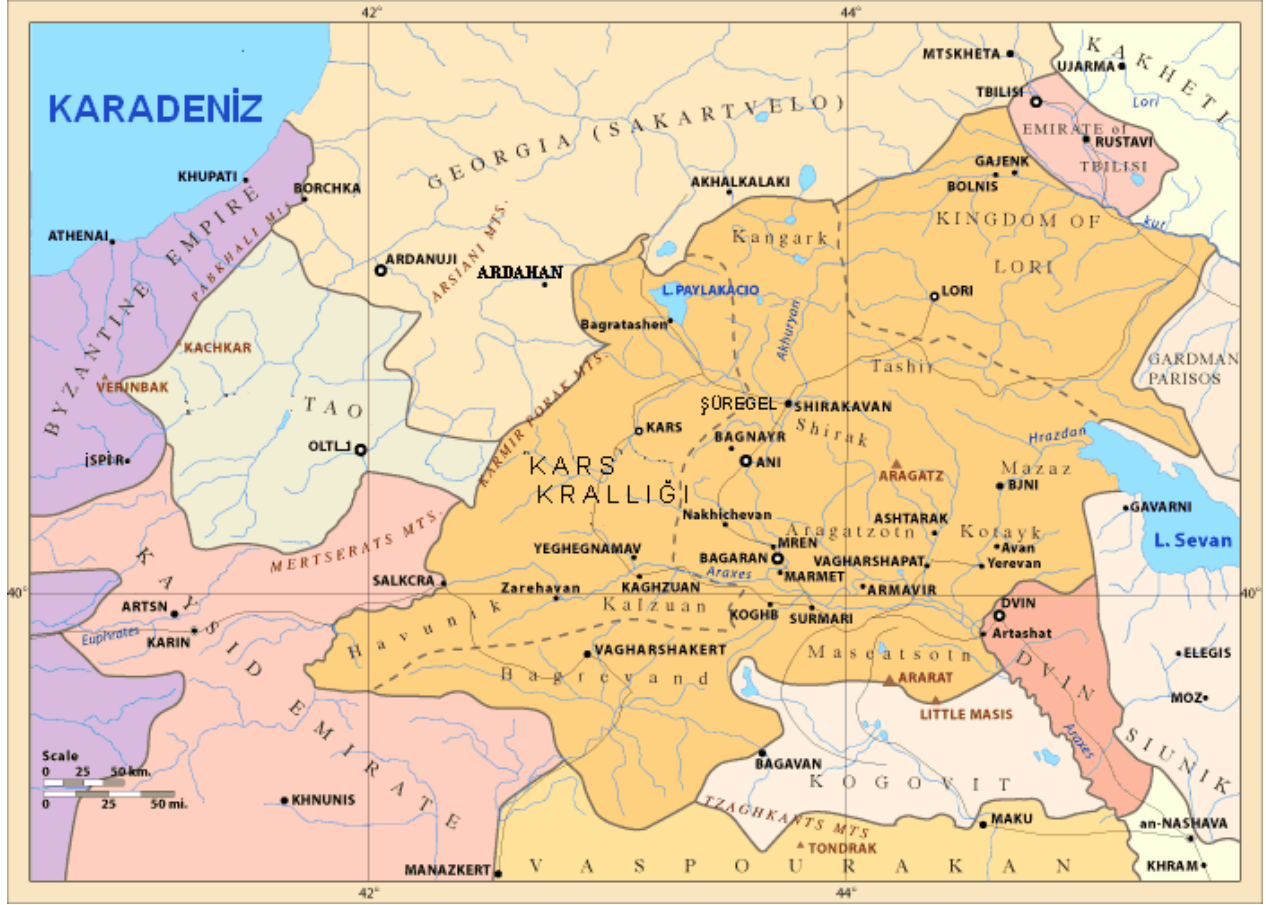
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bagratuni_Armenia_1000-en.svg , Erişim Tarihi: 9.03.2018)

Ek.3 : XI.Yüzyılda Gürcistan Haritası.

(https://www.google.com.tr/search?q=bagratl%C4%B1+haritas%C4%B1&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiutoDd14bbAhWOKFAKHSAAwQQ_AUICygC&biw=1094&bih=436#imgre=dK5l8Jsx7KlnxM , Erişim Tarihi : 01.05.2018)

BAGRAT KRALLIĞI 962-1064

Ek.4: X ve XI.Yüzyıllarda Aşot Ermeni Krallığı Haritası.

(Özmenli,a.g.t,s.227)

Ek.5: X. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu Themaları

(www.google.com.tr/search?q=bizans+themaları&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjc6PvD1obbAhWRYIAKHnBCwQ_AUICygC&biw=1094&bih=486#imgrc=DW6nldqDhJ_15M , Erişim Tarihi , 07.05.2018)